Add[illegible]

[illegible]

COLECCION

DE

AUTORES SELECTOS LATINOS,

PARA

LAS CLASES DE LATINIDAD DE CENTRO-AMÉRICA,

ENTRESACADA DE LOS CLASICOS

POR

El Br. José Mariano Andrade,

CONGREGANTE DE SAN FELIPE NERI,

QUIEN LA DEDICA

A LA MISMA CONGREGACION DE QUE ES MIEMBRO.

GUATEMALA.

Imprenta de L. Luna, calle de la Providencia, N. 2.

1857.

A LA VENERABLE CONGREGACION

DE SAN FELIPE NERI,

COMO UN TRIBUTO

DE AMOR Y GRATITUD,

RESPETUOSA Y REVERENTEMENTE,

DEDICA ESTA OBRA

COMO FRUTO

DE SUS PRIMERAS TAREAS,

SU MAS HUMILDE HIJO

José Mariano Andrade.

PROLOGO.

Al dar á la prensa, la presente Coleccion, no me anima otro interes, que proporcionar á la juventud Guatemalteca, que se dedica en los primeros años de su edad, á la difícil tarea del aprendizaje de las lenguas antiguas, una reunion de fragmentos de los mejores clásicos latinos, á fin que, bebiendo, por decirlo así, en las fuentes mismas del lenguaje, lleguen por último á poseer con la perfeccion posible el de los Cicerones y Virgilios. Para conseguir este objeto, he procurado guardar un órden exacto en la colocacion de autores, procurando que los fáciles estén ántes de los mas difíciles.

Otro no menor objeto y quizá el principal, es procurar que á todos los jóvenes sea acsequible esta Coleccion, por un módico precio; pues entre éstos se encuentran algunos tan pobres, que no pueden conseguir sino á costa de mu-

L. C. F. LACTANTII

s:

o.

o.

t.

l.

Occidi matrem: seu ... l.

4 2 1 3 5 9 7 8 6
Id mea mors faciet, quod jam mea fecit origo.

IV Mus.

2 4 1 3 5 6 8 7
Parva mihi domus est: sed janua semper aperta.

3 2 5 1 4
Exiguo sumtu furtivâ vivo faginâ.
6 8 5 7 2 4
Quod mihi nomen inest, Romæ quòque Con-
1 3
sul habebat.

V Vespertilio.

1 4 2 3 7 5 6 8
Nox mihi dat nomen primo de tempore noctis.
1 4 2 3 5 8 9 6 7
Pluma mihi non est, cum sit mihi penna volantis.
1 2 3 4 6 5 7
Desideo in tenebris, nec me committo diebus.

VI Phænix.

3 4 1 2 5 6 7 8
Vita mihi mors est; morior, si cœpero nasci:
1 4 3 2 8 5 7 6
Sed prius est fatum, lætæ quam lucis origo.
1 2 4 5 7 3 6
Sic solus manes ipsos mihi dico parentes.

VII Lupus.

6 7 1 2 3 4 5
Dentibus insanis, ego sum, qui vinco videntes.
3 2 1 4 5
Sanguineas prædas quærens, victusque cruentos,
8 6 7 12 9 11 10
Multa cum rabie, vocem quoque tollere possum.

VIII Capra.

2 3 1 6 4 5
Alma Jovis nutrix, longô vestita capillô,
5 3 1 4 6 2
Culmina difficili peragrans super ardua gressu,

2 3 5 1 4
Custodi pecoris tremulâ respondeo linguâ.

IX Mula.

1 2 5 3 4
Disimilis patri, matri diversa figurâ,
3 2 6 4 5 1
Confusi generis generi non apta propago,
2 3 1 4 5 6 7 8
Ex aliis nascor; nec quisquam nascitur ex me.

X Rosa.

2 1 3 6 4 5
Purpura sum terræ pulchro perfusa colore,
3 1 2 4 6 5 7
Septaque, ne violer, telis deffendor acutis,
1 2 6 3 4 5 7
O felix, longo si possem vivere fato!

XI Viola.

4 3 1 2 5 8 9
Magna quidem non sum: sed inest mihi ma-
7 6
xima virtus,
1 2 3 4 5 6 7
Spiritus est magnus, quamvis in corpore parvo.
1 4 2 3 5 6 7
Nec mibi germen habet noxam, nec culpa
8
ruborem.

XII Thus.

2 1 3 5 6 4
Dulcis odor nemoris flammâ, fumoque fatigor;
1 3 2 4 8 5 6
Et placet hoc Superis, medios quod mittor

7
in ignes,
1 4 6 5 2 3
Cum mihi præcandi meritum natura negarit.

XIII Mirrha.

4 5 6 7 8 2 3 1
De lacrymis et per lacrymas mea cœpit origo,
2 3 1 4 6 7 8 5
Ex occulis fluxi; sed nunc ex arbore nascor
2 1 3 6 4 5 7
Lætus honor frondis, tristis sed imago doloris.

XIV Capillus.

3 4 1 2 6 5
Findere me nulli possunt, præsidere multi,
1 2 3 6 5 4
Sed sum versicolor, albus quandòque futurus,
1 2 3 5 7 6 4
Malo manere niger: minùs ultima fata verebor.

XV Pecunia.

3 1 2 5 4 6
Terra fui primò latebris abscondita terræ:
3 4 5 1 6 2
Nunc aliud pretium flammæ nomenque dederunt.
1 3 3 2 4 7 8 5 6
Nec jam terra vocor, licèt ex me terra paretur.

1 3 2
XVI Mulier geminos pariens.

3 1 2 4 5 7 6
Plus ego sustinui, quam corpus debuit unum,
2 3 1 4 5 7 6
Tres animas habui, quas omnes intùs habebam;
2 1 3 4 7 5 6
Discessere duæ, sed tertia penè secuta est.

XVII Umbra.

2 3 1 4 5 6
Insidias nullas vereor de fraude latenti,
1 2 3 7 4 5 6
Nam Deus attribuit talis mihi munera formæ,
1 4 2 3 4 6 8 5
Quòd me nemo movet, nisi qui prius ipse
7
movetur.

XVIII Echo.

1 3 2 6 5 4 7
Virgo modesta nimis legem bene servo pudoris.
4 3 1 2 5 6 7 8
Ore procax non sum, nec sum temeraria lin-

guâ.
3 1 2 4 5 6 7
Ultrò nolo loqui: sed do responsa loquenti.

XIX Somnus.

5 6 1 4 2 3
Sponte meâ veniens varias ostendo figuras.
1 2 3 6 5 4
Fingo metus vanos nullo discrimine vero.
1 3 2 3 4 5 8 7 6
Sed me nemo videt, nisi qui sua lumina claudit.

XX Monumentum.

2 1 3 5 7 6 4
Nomen habens hominis, post ultima fata remansi.
1 2 3 4 6 5 7
Nomen inane manet, sed dulcis vita profugit.
2 1 3 4 5 6 7
Vita tamen superest multis post tompora vitæ.

ENIGMATUM FINIS.

PHÆDRI AUGUSTI CÆSARIS LIBERTI.

FABULÆ X.

FABULA I.

Lupus et Agnus.

Ad rivum eumdem Lupus et Agnus venerant
Siti compulsi: superior stabat Lupus,
Longèque inferior Agnus, Tunc fauce improvâ
Latro incitatus, jurgii causam intulit,
Cur, inquit, turbulentam fecisti mihi
Aquam bibenti? Laniger contra timens:
Quî possum, quæso, facere quod quereris Lupe?
A te decurrit ad meos haustus liquor,
Repulsus ille veritatis viribus:
Ante hos sex menses malè, ait, dixisti mihi.
Respondit Agnus: Equidem natus non eram.
Pater, hercule, tuus, inquit maledixit mihi:
Atque ita correptum, lacerat injusta nece,
Hæc propter illos, scripta est homines fabula,
Qui fictis causis innocentes opprimunt.

FABULA II.

Vacca, Capella, Ovis et Leo.

Nunquam est fidelis cum potente societas,
Testatur hæc fabella propositum meum,
Vacca et Capella, et patiens Ovis injuriæ,
Socii fuere cum Leone in saltibus,

Hi cum cepissent cervum vasti corporis,
Sic est locutus, partibus factis, Leo:
Ego primam tollo, nominor quia Leo:
Secundam quia sum fortis, tribuetis mihi:
Tum, quia plus valeo, me sequetur tertia:
Malo adfligetur, si quis quartam tetigerit,
Sic totam prædam sola improbitas abstulit.

FABULA III.

Lupus et Gruis.

Qui pretium meriti ab improbis desiderat,
Bis peccat; primùm, quoniam indignos adjuvat;
Impunè deinde abire quia jam vix potest,
Os devoratum fauce cum hæreret Lupi,
Magno dolore victus, cœpit singulos
Inlicere pretio, ut illud extraheret malum,
Tandem persuasa est jurejurando Gruis,
Gulæque credens colli longitudinem
Periculosam fecit medicinam Lupo.
Pro quo cum pactum flagitaret premium:
Ingrata es, inquit, ore quæ nostro caput
Incolume abstuleris, et mercedem postules.

FABULA IV.

Asinus et Leo venantes.

Virtutis expers, verbis jactans gloriam,
Ignotos fallit, notis est derisui,
Venari Asello comite cum vellet Leo,
Contexit illum frutice, et admonuit simul
Ut insuetâ voce terreret feras,
Fugientes ipse exciperet, Hic auritulus

Clamorem subitum totis tollit viribus,
Novoque turbat bestias miraculo:
Quæ dum paventes exitus notos petunt,
Leonis adfliguntur horrendo impetu
Cui postquam cæde fesus est, Asinum evocat,
Juvetque vocem premere, Tum ille insolens:
Qualis videtur opera tibi vocis meæ?
Insignis, inquit sic ut nisi nossem tuum
Animum, genusque, simili fugissem metu.

FABULA V.

Juveneus, Leo et Prædator.

Attende cur negare cupidis debeas.
Modestis etiam offerre quod non petierint,
Super Juvencum stabat dejectum Leo;
Prædator intervenit, partem postulans:
Darem, inquit nisi soleres per te sumere,
Et improvum rejecit. Fortè innoxius
Viator est deductus in eumdem locum,
Feroque viso, retulit retro pedem,
Cuí placidus ille. Non est quod timeas, ait,
Et quæ debetur pars tuæ modestiæ
Audacter tolle, Tunc, diviso tergore,
Silvas petivit, homini ut accessum daret.
Exemplum egregium prorsùs et laudabile,
Verùm est aviditas dives, et pauper pudor,

FABULA VI.

Musca et Mula.

Musca in temone sedit, et Mulam increpans:
Quam tarda! es inquit; non vis citiùs progredi?

Vide ne dolone collum compungam tibi,
Respondit illa: Verbis non moveor tuis,
Sed istum timeo, sellâ qui primâ sedens,
Jugum flagello temperat lento meum.
Et ora frenis continet spumantibus.
Quaprocter aufer frivolam insolentiam:
Namque ubi strigandum est, et ubi currendum, scio.
Hac derideri fabulâ meritò potest,
Qui sine virtute vanas exercet minas.

FABULA VII.

Pullus ad Margaritam.

In sterquilinio Pullus gallinaceus
Dum quærit scam, Margaritam repperit:
Jaces indigno quanta res, inquit, loco!
Te si quís pretii cupidus vidisset tui,
Olim redisses ad splendorem pristínum.
Ego, qui te invenit, potior cui multò est cibus,
Nec tibi prodesse, nec mihi quidquam potes,
Hoc illis narro, qui me non intelligunt.

FABULA VIII.

Æsopus Ludens.

Puerorum in turbâ quidam ludentem Atticus
Æsopum nucibus cùm vidisset, restitit,
Et quasi delirum risit. Quod sensit simul
Derisor potiùs quam deridendus senex,
Arcum retensum possuit in mediâ viâ:
Heus, inquit, sapiens, expedi quid fecerim,
Concurrit populus: ille se torquet diù,
Nec quæstionis positæ causam intelligit;

faciemusque te statim certiorem. Valetudinem tuam cura diligenter. Vale. Kalendis Septembribus.

V.—M. T. C. Terentiæ suæ S. P. D.—Redditæ mihi tandem sunt á Cæsare litteræ satis liberales, et ipse opinione celerius venturus esse dicitur. Cui utrum obviam procedam, an hic eum exspectem; quum constituero, faciam te certiorem. Tabellarios mihi velim quam primum remittas. Valetudinem tuam cura diligenter. Vale. D. pridie idus Sext.

VI.—M. T. C. Terentiæ suæ S. P. D.—Si vales, bene est: valeo. Tullia nostra venit ad me pridie idus Junii: cujus summa virtute et singulari humanitate, graviore etiam sum dolore affectus, nostrâ factum esse negligentiâ, ut longè alia in fortuna esset, atque ejus pietas ac dignitas postulabat. Nobis erat in animo Ciceronem ad Cæsarem mittere, et cum eo Cn. Sallustium. Si profectus erit, faciam te certiorem. Vale.

VII.—M. T. C. Terentiæ suæ S. P. D.—Nec sæpè est, cui litteras demus: nec rem habemus ullam, quam scribere velimus. Ex tuis litteris, quas proximè accepi, cognovi prædium nullum venire potuisse. Quare videas vellim, quomodo satisfiat ei, cui scis me satisfieri velle. Quod nostra tibi gratias agit, id ego non miror te mereri ut ea tibi merito tuo gratias agere possit. Pollucem: si adhuc non est profectus, quam primum fac extrudas, Cura ut valeas. Idibus Quint.

VIII.—M. T. C. Terentiæ suæ S. P. D.—Si valas benè est: ego valeo. Valetudinem tuam velim

cures diligentissimè. Nam mihi et scriptum et nuntiatum est, te in febrim subito incidisse. Quod celeriter me fecisti de Cæsaris litteris certiorem, fecisti mihi gratum. Item posthac, si quid opus erit, si quid acciderit novi, facies, ut sciam. Cura, ut valeas. Vale. D. VI nonas Jun.

IX.—M. T. C. Q. Philippo Procos. S. D.—Etsi non dubito, pro tua in me observantia, proque nostra necesstudine, quin commendationem meam memoria teneas: tamen etiam atque etiam eumdem tibi L. Oppium, familiarem meum, præsentem, et L. Egnatii, familiarissimi mei, absentis negotia commendo. Tanta mihi cum eo necessitudo est, ut, si mea res esset, non magis laborarem. Quapropter gratissimum mihi feceris, si curaris, ut is intelligat, me á te tantum amari, quantum ipse existimo. Hoc mihi gratiùs facere nihil potes; idque ut facias, te vehementer rogo.

X.—M. T. C. Thermo Propr. S. D.—Quum multa mihi grata sunt, quæ tu adductus mea commmendatione fecisti; tum in primis, quod M. Marcilium, amici atque interpretis mei filium, liberalissime tractavisti. Venit enim Laodiceam, et tibi apud me, mihique propter te gratias maximas egit. Quare, quod reliquum est, á te peto, quando apud gratos homines beneficium ponis, ut eo libentius his commodes, operamque des, quoad fides tua patietur, ut socrus adolescentis rea ne fiat. Ego quum antea studiose commendabam Marcilium, tum multò nunc studiosius, quod in longa apparitione singularem et prope incredibilem patris Marcilii fidem, abstinentiam, modestiamque cognovi. Vale.

CORNELII NEPOTIS

MILTIADES.

CAP. I.—Miltiades, Cimonis filius, Atheniensis, cùm et antiquitate generis, et gloriâ majorum, et suâ modestiâ unus omnium maximè floreret, eâque esset ætate, ut non jam solùm de eo bene sperare, sed etiam confidere cives possent sui, talem futurum qualem cognitum judicarunt, accidit ut Athenienses Chersonesum colonos vellent mittere. Cujus generis cùm magnus numerus esset, et multi ejus demigrationis peterent societatem, ex his delecti Delphos deliberatum missi sunt, qui consulerent Apollinem, quo potissimum duce uterentur. Nam tum Thraces eas regiones tenebant, cum quibus armis erat dimicandum. His consulentibus nominatim Pythia præcepit, ut Miltiadem sibi imperatorem sumerent: id si fecissent, incepta prospera futura. Hoc oraculi responso, Miltiades cum delectâ manu classe Chersonesum profectus, cùm accessisset Lemnum, et incolas ejus insulæ sub potestatem redigere vellet Atheniensium, idque ut Lemnii suâ sponte facerent postulasset, illi irridentes responderunt: tum id se facturos, cùm ille domo navibus proficiscens, vento aquilone venisset Lemnum. Hic enim ventus, a septentrionibus oriens, adversum tenet Athenis proficiscentibus. Miltiades, morandi tempus non habens, cursum direxit quò tendebat, pervenitque Chersonesum.

Cap. ii.—Ibi brevi tempore barbarorum copiis disjectis, totâ regione, quam petierat, potitus, loca castellis idonea communivit; multitudinem, quam secum duxerat, in agris collocavit, crebrisque excursionibus locupletavit. Neque minùs in eâ re prudentiâ quàm felicitate adjutus est. Nam cùm virtute militum devicisset hostium exercitus, summâ æquitate res constituit: atque ipse ibidem manere decrevit. Erat enim inter eos dignitate regiâ, quamvis carebat nomine: neque id magis imperio quám justitiâ consecutus. Neque eò seciùs Atheniensibus, a quibus erat profectus, officia præstabat. Quibus rebus fiebat, ut non minùs eorum voluntate perpetuò imperium obtineret qui miserant, quám illorum cum quibus erat profectus. Chersoneso tali modo constitutâ, Lemnum revertitur, et ex pacto postulat ut sibi urbem tradant. Illi enim dixerant, cùm vento Boreâ domo profectus eò pervenisset, sese dedituros: se autem domum Chersonesi haberi. Cares qui tum Lemnum incolebant, esti præter opinionem res ceciderat, tamen, non dicto sed secundâ fortunâ adversariorum capti, resistere ausi non sunt, atque ex insulâ demigrarunt. Pari felicitate ceteras insulas, quæ Cyclades nominantur, sub Atheniensium redegit potestatem.

Cap. iii.—Eisdem temporibus Persarum rex Darius, ex Asiâ in Europam exercitu trajecto, Scythis bellum inferre decrevit. Pontem fecit in Istro flumine, quà copias traduceret. Ejus pontis, dum ipse abesset, custodes reliquit principes, quos secum ex Ionia et Æolide duxerat: quibus sin-

gulis ipsarum urbium perpetua dederet imperia. Sic enìm putavit facillimè se græcâ linguâ loquentes, qui Asiam incolerent, sub suâ retenturum potestate, si amicis suis oppida tuenda tradidisset, quibus se oppresso, nulla spes salutis relinqueretur. In hoc fuit tum numero Miltiades, cui illa custodia crederetur. Hic, cùm crebri afferrent nuntii, malè rem gerere Darium, premique a Scythis. Miltiades hortatus est pontis custodes, ne a fortunâ datam occasionem liberandæ Græciæ dimitterent. Nam si cum his copiis, quas secum transportaverat, interiiset Darius, non solùm Europam fore tutam, sed etiam eos qui Asiam incolerent, Græci genere, liberos a Persarum futuros dominatione et periculo. Id et facilè effici posse: ponte enim rescisso, regem vel hostium ferro, vel inopiâ paucis diebus interiturum. Ad hoc consilium cùm plerique accederent, Histiæus Milesius, ne res conficeretur, obstitit, dicens: non idem ipsis qui summas imperii tenerent, expedire, et multitudini, quôd Darii regno ipsorum niteretur dominatio. Quo exstincto, ipsos potestate expulsos civibus suis pœnas daturos. Itaque adeò se abhorrere a ceterorum consilio, ut nihil putet ipsis utilius quám confirmari regnum Persarum. Hujus cùm sententiam plurimi essent secuti, Miltiades, non dubitans, tam multis consciis, ad regis aures consilia sua perventura, Chersonesum reliquit, ac rursus Athenas demigravit. Cujus ratio etsi non valuit, tamen magnopere est laudanda: cùm amicior omnium libertati quám suæ fuerit dominationi.

Cap. iv.—Darius autem, cùm ex Europâ in Asiam redisset, hortantibus amicis ut Græciam redigeret in suam potestatem, classem quingentarum navium comparavit, eique Datim præfecit, et Artaphernem; hisque ducenta peditum millia et decem equitum dedit, causam interserens, se hostem esse Atheniensibus, quòd eorum auxilio Iones Sardes expugnassent; suaque præsidia interfecissent. Præfecti regii, classe ad Eubœam appulsâ, celeriter Eretriam ceperunt, omnesque ejus gentis cives abreptos in Asiam ad regem miserunt. Inde ad Atticam accesserunt, ac suas copias in campum Marathona deduxerunt. Is abest ab oppido circiter millia passuum decem. Hoc tumultu Athenienses tam propinquo tamque magno permoti, auxilium nusquam, nisi a Lacedæmoniis, petiverunt; Philippidemque cursorem ejus generis, qui hemerodromi vocantur, Lacedæmonem miserunt, ut nuntiaret quám celeri opus, esset auxilio Domi autem creati decem prætores, qui exercitui præessent: in eis Miltiades: inter quos magna fuit contentio, utrùm mœnibus se defenderent, an obviam irent hostibus, acieque decernerent. Unus Miltiades maximè nitebatur, ut primo quoquè tempore castra fierent. Id si factum esset, et civibus animum accessurum, cùm viderent de eorum virtute non desperari: et hostes eâdem re fore tardiores, si animadverterent, auderi adversùs se tam exiguis copiis dimicare.

Cap. v.—Hoc in tempore nulla civitas Atheniensibus auxilio fuit præter Platæensium: ea mil- misit militum. Itaque horum adventu decem mille

lia armatorum completa sunt: quæ manus mirabili flagrabat pugnandi cupiditate. Quo factum est ut plus quàm collegæ Miltiades valuerit. Ejus enim auctoritate impulsi Athenienses copias ex urbe eduxerunt; locoque idoneo castra fecerunt. Deinde postero die sub montis radicibus, acie e regione instructâ, novâ arte, vi summâ prælium commiserunt. Namque arbores multis locis erant raræ, hoc consilio, ut et montium tegerentur altitudine et arborum tractu equitatus hostium impediretur, ne multitudine clauderentur. Datis, etsi non æquum locum videbat suis, tamen, fretus numero copiarum suarum, confligere cupiebat: eòque magis, quòd, priusquam Lacedæmonii subsidio venirent, dimicare utile arbitrabatur. Itaque in aciem peditum centum, equitum decem millia produxit, prœliumque commisit. In quo tantò plus virtute valuerunt Athenienses, ut decemplicem numerum hostium profligarent: adeôque perterruerunt, ut Persæ non castra, sed naves petierint, Quâ pugnâ nihil adhuc est nobilius. Nulla enim unquam tam exigua manus tantas opes postravit.

Cap. vi.—Cujus victoriæ non alienum videtur, quale præmium Miltiadi sit tributum, docere; quò faciliùs intelligi possit eamdem omnium civitatum esse naturam. Ut enim populi nostri honores quondam fuerunt rari et tenues, ob eamque causam gloriosi, nunc autem effusi atque obsoleti; sic olim apud Athenienses fuisse reperimus. Namque huic Miltiadi, qui Athenas, totamque Græciam liberavit, talis honos tributus est in porticu, quæ Pœcile vocatur, cùm pugna depingeretur Ma-

rathonia, ut in decem prætorum numero prima ejus imago poneretur, isque hortaretur milites, præliumque committeret. Idem ille populus, posteaquam majus imperium est nactus, et largitione magistratuum corruptus est, treecentas statuas Demetrio Phalereo decrevit.

Cap. vii.—Post hoc prælium classem septuaginta navium Athenienses eidem Miltiadi dederunt, ut insulas quæ barbaros adjuverant bello persequeretur. Quo imperio plerasque ad officium redire coegit, nonnullas vi expugnavit. Ex his Parum insulam, opibus elatam, cùm oratione reconciliare non posset, copias é navibus eduxit, urbem operibus clausit, omnique commeatu privavit; deinde vineis ac testudinibus constitutis, propiùs muros accessit. Cùm jam in eo esset, ut oppido potiretur, nescio quo casu, nocturno tempore incensus est; cujus flamma ut ab oppidanis et oppugnatoribus est visa, utrisque venit in opinionem, signum a classiariis regis datum. Quo factum est, ut et Parii a deditione deterrerentur, et Miltiades, timens ne classis regia adventaret, incensis operibus quæ statuerat, cum totidem navibus atque erat profectus, Athenas magnâ cum offensione civium suorum rediret. Accusatus ergo proditionis, quòd, cùm Parum expugnare posset, a rege corruptus, infectis rebus a pugnâ discessisset. Eo tempore æger erat vulneribus, quæ in oppugnando oppido acceperat. Itaque, quoniam ipse pro se dicere non posset, verba pro eo fecit frater ejus Tisagoras. Causâ cognitâ, capitis absolutus, pecuniâ multatus est, eaque lis quinqua-

ginta talentis æstimata est, quantus in classem sumptus factus erat. Hanc pecuniam quòd solvere non poterat, in vincula publica conjectus est, ibique diem obiit supremum.

CAP. VIII.—Hic, etsi crimine Pario est accusatus, tamen alia fuit causa damnationis. Namque Athenienses, propter Pisistrati tyrannidem, quæ paucis annis antè fuerat, omnium suorum civium potentiam extimescebant. Miltiades, multùm in imperiis magistratibusque versatus, non videbatur posse esse privatus; præsertim cùm consuetudine ad imperii cupiditatem trahi videretur. Nam Chersonesi, omnes illos quos habitarat annos, perpetuam obtinuerat dominationem, tyrannusque fuerat apellatus, sed justus. Non erat enim vi consecutus, sed suorum voluntate, eamque potestatem bonitate retinuerat. Omnes autem et habentur et dicuntur tyranni, qui potestate sunt perpetuâ in eá civitate, quæ libertate usa est. Sed in Miltiade, erat cùm summa humanitas, tùm mira comitas, ut nemo tam humilis esset, cui non ad eum aditus pateret: magna auctoritas apud omnes civitates, nobile nomen, laus rei militaris maxima. Hæc populus respiciens, maluit eum innoxium plecti, quám se diutiùs esse in timore.

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARIUM
EX LIBRO PRIMO

CAP. X.

CAP. I.—Litteris a Fabio C. Cæsaris consulibus redditis, ægrè ab iis impetratum est, summâ tribunorum plebis contentione, ut in senatu recitarentur. Ut verò ex litteris ad senatum referretur, impetrare non potuît. Referunt consules de republicâ in civitate. L. Lentulus consul senatui reique publicæ se non defuturum pollicetur, si audacter ac fortiter sententias dicere velint: sin Cæsarem respiciant, atque ejus gratiam sequantur, ut superioribus fecerint temporibus, se sibi consilium capturum, neque senatûs auctoritati obtemperaturum: habere se quoque ad Cæsaris gratiam atque amicitiam receptum. In eamdem sententiam loquitur Scipio, Pompeio esse in animo reipublicæ non deesse, si senatus sequatur: sin cunctetur, atque agat leniùs, nequidquam ejus auxilium, si postea velit, imploraturum. Hæc Scipionis oratio, quod senatus in urbe habebatur, Pompeiusque aderat, ex ipsius ore Pompeii mitti videbatur.

CAP. II.—Dixerat aliquis leniorem sententiam, ut primò M. Marcellus; ingressus in eam orationem, non opportere ante de republicâ ad senatum referri, quàm delectus totâ Italiâ habiti, et exerci-

tus conscripti essent, quo præsidio tutò et liberè senatus, quæ vellet, decernere auderet: ut M. Calidius, qui censebat, ut Pompeius in suas provincias profisceretur, ne qua esset armorum causa: timere Cæsarem, abreptis ab eo duabus legionibus, ne ad ejus periculum reservare, et retinere eas ad urbem Pompeius videretur. Ut M. Rufus, qui sententiam Calidii, paucis ferè mutatis verbis, sequebatur. Ii omnes convicio L. Lentuli consulis correpti exagitabantur Lentulus sententiam Calidii pronuntiaturum se omnino negavit. Marcellus perterritus conviciis, a suâ sententiâ discessit: Sic vocibus consulis, terrore præsentis exercitùs, minis amicorum Pompeii plerique compulsi, inviti et coacti, Scipionis sententiam sequuntur: «Uti ante certam diem Cæsar exercitum dimittat; si non faciat, eum adversus rempublicam facturum videri.» Intercedunt M. Antonius, Q. Cassius, tribuni pl. Refertur confestim de intercessione tribunorum: dicuntur sententiæ graves: ut quisque acerbissimê crudelissimèque dixit, ita quàm maximè ab inimicis Cæsaris collaudatur.

Cap. iii.—Misso ad vesperum senatu, omnes, qui sunt ejus ordinis, á Pompeio evocantur. Laudat promptos, atque in posterum confirmat; segniores castigat, atque incitat. Multi undique ex veteribus Pompeii exercitibus, spe præmiorum atque ordinum evocantur; multi ex duabus legionibus, quæ sunt traditæ a Cæsare, arcessuntur. Completur urbs. Ad jus comitiorum tribunos pleb. C. Curio evocat. Omnes amici consulum, necessarii Pompeii, atque eorum, qui veteres inimi-

citias cum Cæsare gerebant, coguntur in senatum, quorum vocibus et concursu terrentur infirmiores, dubii confirmantur; plerisque verò liberè potestas decernendi eripitur. Pollicetur L. Piso censor, sese iturum ad Cæsarem, item L. Roscius prætor, qui de his rebus eum doceant. Sex dies ad eam rem conficiendam spatii postulant. Dicuntur etiam á nonnullis sententiæ, ut legati ad Cæsarem mittantur, qui voluntatem senatûs ei proponant. Omnibus his resistitur; omnibusque oratio consulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonem veteres inimicitiæ Cesaris incitant, et dolor repulsæ. Lentulus æris alieni magnitudine, et spe exercitûs, ac provinciarum, et regnum appellandorum largitionibus movetur: seque alterum fore Syllam inter suos gloriatur, ad quem summa imperii redeat. Scipionem eadem spes provinciæ atque exercituum impellit, quos se pro necessitudine partiturum cum Pompeio arbitratur: simul judiciorum metus, adulatio, atque ostentatio sui, et potentium, qui in republicâ judiciisque tum plurimùm pollebant. Ipse Pompeius ab inimicis Cæsaris incitatus, et quod neminem dignitate secum exæquari volebat, totum se ab ejus amicitiâ averterat, et cum communibus inimicis in gratiam redierat, quorum ipse maximam partem illo affinitatis tempore adjunxerat Cæsari. Simul infamiâ duarum legionum permotus, quas ab itinere Asiæ, Syriæque ad suam potentiam dominatumque converterat, rem ad arma deduci studebat.

Cap. iv.—His de causis aguntur omnia raptim, atque turbatè; neque docendi Cæsaris pro-

pinquis ejus spatium datur, nec tribunis plebis sui periculi deprecandi, neque etiam extremi juris intercessione retinendi, quòd L. Sylla reliquerat; facultas tribuitur; sed de suâ salute die septimâ cogitare coguntur; quòd illi turbulentissimi superioribus temporibus tribuni pl. octavo denique mense suarum actionum respicere ac timere consueverant. Decurritur ad illud extremum atque ultimum S. C., quò, nisi penè in ipso urbis incendio atque desperatione omnium salutis, latorum audaciâ, nunquam ante discessum est: «Dent operam consules, prætores, tribuni pl., quique pro consulibus sunt ad urbem, ne quid resp. detrimenti capiat.» Hæc S. C. præscribuntur ad septimum Id. Januarii. Itaque, quinque primis diebus quibus haberi senatus potuit, quo ex die consulatum iniit Lentulus, biduo excepto comitiali, et de imperio Cæsaris, et de amplissimis viris tribunis plebis, gravissimè acerbissimèque decernitur. Profugiunt statim ex urbe tribuni plebis, seseque ad Cæsarem conferunt. Is eo tempore erat Ravennæ, exspectabatque suis lenissimis postulatis responsa, si quâ hominum æquitate res ad otium deduci posset.

Cap. v.—Proximis diebus habetur senatus extra urbem: Pompeius eadem illa, quæ per Scipionem ostenderat, agit. Senatûs virtutem constantiamque collaudat, copias suas exponit, legiones habere sese paratas decem. Præterea cognitum, compertumque sibi, alieno esse animo in Cæsarem milites, neque iis posse persuaderi, ut eum defendant aut sequantur. De reliquis rebus ad se-

natum refertur; totâ ut Italiâ delectus habeatur; Faustus Sylla pro prætore in Mauritaniam mittatur, pecunia ut ex ærario Pompeio detur. Refertur etiam de rege Jubâ ut socius sit, atque amicus: Marcellus verò passurum se in præsentia negat. De Fausto impedit Philippus tribunus plebis. De reliquis rebus S. C. perscribuntur. Provinciæ privatis decernuntur; duæ consulares, reliquæ prætoriæ. Scipioni obvenit Syria: L. Domitio Galia: Philippus et Marcellus privato consilio prætereuntur, neque eorum sortes ejiciuntur. In reliquas provincias prætores mittuntur, neque exspectant, quod superioribus annis acciderat, ut de eorum imperio ad populum referatur, paludatique, votis nuncupatis, exeant. Consules, quod ante id tempus acciderat nunquam, ex urbe proficiscuntur; lictoresque habent in urbe et Capitolio privati, contra omnia vetustatis exemplâ. Totâ Italiâ delectus habetur, arma imperantur pecuniæ a municipiis exiguntur, et e fanis tolluntur; omnia divina et humana jura permiscentur. Quibus rebus cognitis, Cæsar apud milites concionatur. Omnium temporum injurias inimicorum in se commemorat, a quibus diductum et depravatum Pompeium queritur invidiâ atque obtrectatione laudis suæ, cujus ipse honori et dignitati semper faverit, adjutorque fuerit. Novum in rempublicam introductum exemplum queritur, ut tribunitia intercessio armis notaretur, atque opprimeretur, quæ superioribus annis esset restituta. Syllam, nudatâ omnibus rebus tribunitiâ potestate, tamen intercessionem liberam reliquisse; Pom-

peium, qui amissa restituisse videatur, dona etiam quæ ante habuerat, ademisse, quotiescumque sit decretum: DARENT MAGISTRATUS OPERAM, NE QUID RESP. DETRIMENTI CAPERET: quâ voce et quo senatusconsulto populus romanus ad arma sit vocatus, factum in perniciosis legibus in vi tribunitiâ, in secessione populi, templis, locisque editoribus occupatis (atque hæc superioris ætatis exempla expiata Saturnini atque Gracchorum casibus docet); quarum rerum illo tempore nihil factum, ne cogitatum quidem; nulla lex promulgata; non cum populum agi cœptum; nulla secessio facta. Hortatur cujus imperatoris ductu novem annis rempublicam felicissimè gesserint, plurimaque prælia secunda fecerint, omnem Galliam, Germaniamque pacaverint, ut ejus existimationem, dignitatemque ab inimicis defendant. Conclamant legionis tertiæ decimæ, quæ aderat milites (hanc enim initio tumultùs evocaverat; reliquæ nondum convenerant), sese paratos esse imperatoris sui, tribunorumque plebis injurias defendere.

Cap. vi.—Cognitâ militum voluntate, Ariminum cum eâ legione proficiscitur: ibique tribunos plebis, qui ad eum confugerant, convenit: reliquas legiones ex hibernis evocat, et subsequi jubet. Eò L. Cæsar adolecèns venit; cujus pater Cæsaris erat legatus. Is, reliquo sermone confecto, cujus rei causâ venerat, habere se a Pompeio ad eum privati officii mandata demonstrat: «Velle Pompeium se Cæsari purgatum, ne ea, quæ reipublicæ causâ egerit, in suam contumeliam vertat; semper

se reipublicæ commoda privatis necessitatibus habuisse potiora; Cæsarem quoque pro suâ dignitate debere et studium et iracundiam suam reipublicæ dimittere, neque adeò graviter irasci inimicis, ne, cùm illis nocere se speret, reipublicæ noceat.» Pauca ejusdem generis addit, cum excusatione Pompeii conjuncta. Eadem fere, atque iisdem de rebus prætor Roscius agit cum Cæsare, sibique Pompeium commemorasse demonstrat. Quæ res etsi nihil ad levandas injurias pertinere videbantur, tamen idoneos nactus homines, per quos ea, quæ vellet, ad eum perferrentur, petit ab utroque, quoniam Pompeii mandata ad se detulerint, ne graventur sua quoque ad eum postulata deferre, si parvo labore magnas controversias tollere, atque omnem Italiam metu liberare possent: «sibi semper reipublicæ primam fuisse dignitatem, vitâque potiorem: doluisse se, quòd populi rom. beneficium sibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur, ereptoque semestri imperio, in urbem retraheretur, cujus absentis rationem haberi proximis comitiis populus jussisset, tamen hanc honoris jacturam sui reipublicæ causâ æquo animo tulisse: cùm litteras ad senatum miserit, ut omnes ab exercitibus discederent, ne id quidem impetravisse: totâ Italiâ delectus haberi, retineri legiones duas, quæ ab se simulatione Parthici belli sint abductæ: civitatem esse in armis. Quonam hæc omnia, nisi ad suam perniciem pertinere? Sed tamen ad omnia se descendere paratum, atque omnia pati reipublicæ causâ. Proficiscatur Pompeius in suas provincias: ipsi exercitus dimittant: discedant in

Italiâ omnes ab armis: metus e civitate tollatur: libera comitia, atque omnis respublica senatui populoque romano permittatur. Hæc quô facilius, certisque conditionibus fiant, et jurejurando sanciantur, aut ipse propriùs accedat, aut se patiatur accedere. Fore, uti per colloquia omnes controversiæ componantur.»

Cap. vii.—Acceptis mandatis, Roscius cùm L. Cæsarè Capuam pervenit, ibique consules Pompeiumque invenit. Postulata Cæsaris renuntiat. Illi re deliberatâ respondent, scriptaque ad eum mandata per eos remittunt, quorum hæc erat summa: «Cæsar in Galliam reverteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret. Quæ si fecisset, Pompeium in Hispanias iturum. Interea, quoad fides esset data, Cæsarem facturum que polliceretur, non intermissuros consules Pompeiumque delectus.» Erat iniqua conditio postulare ut Cæsar Arimino excederet, atque in provinciam reverteretur; ipsum et provincias, et legiones alienas tenere: exercitum Cæsaris velle dimitti; delectus habere: pollicere se in provinciam iturum, neque ante quem diem iturus sit definire, ut, si peracto Cæsaris consulatu Pompeius profectus non esset, nullâ tamen mendacii religione obstrictus videretur. Tempus verò colloquio non dare, neque accessurum polliceri, magnam pacis desperationem afferebat. Itaque ab Arimino M. Antonium cum cohortibus quinque. Arretium mittit; ipse Arimini cum duabus legionibus subsistit, ibique delectum habere instituit. Pisaurum, Fanum, Anconam singulis cohortibus occupat. Interea certior

factus, Iguvium Thermum pretorem cohortibus quinque tenere, oppidum munire, omniumque esse Iguvinorum optimam erga se voluntatem, Curionem cum tribus cohortibus, quas Pisauri et Arimini habebat, mittit. Cujus adventu cognito, diffisus municipii voluntati Thermus, cohortes ex urbe educit, et profugit; milites in itinere ab eo discedunt, ac domum revertuntur. Curio, omnium summâ voluntate, Iguvium recipit. Quibus rebus cognitis, confisus municipiorum voluntatibus Cæsar, cohortes legionis tertiædecimæ ex præsidiis deducit, Auximumque proficiscitur, quod oppidum Actius, cohortibus introductis, tenebat, delectumque, toto Piceno, circummissis senatoribus, habebat. Adventu Cæsaris cognito, decuriones Auximi ad Actium Varum frequentes conveniunt: docent: «sui judicii rem non esse, neque reliquos municipes pati posse, C. Cæsarem imperatorem bene de republicâ meritum, tantis rebus gestis, oppido, mœnibusque prohiberi: proinde habeat rationem posteritatis, et periculi sui.» Quorum oratione permotus Actius Varus, præsidium quod introduxerat ex oppido educit, et profugit. Hunc ex primo ordine pauci Cæsaris consecuti milites, consistere cogunt: commissoque prælio deseritur a suis Varus; nonnulla pars militum domum discedit: reliqui ad Cæsarem perveniunt: atque unà cum iis deprehensus L. Pupius primipili centurio adducitur, qui hunc eumdem ordinem in exercitu Cn. Pompeii antea, duxerat. At Cæsar milites Actianos collaudat. Pupium dimittit, Auximatibus agit gratias, seque eorum facti memorem fore pollicetur.

CAP. VIII.—Quibus rebus, Romam nuntiatis, tantus repentè terror invasit, ut cùm Lentulus consul ad aperiendum ærarium venisset, ad pecuniam Pompeio ex senatus consulto proferendam, protinus, aperto sanctiore ærario, ex urbe profugeret. Cæsar enim adventare, jam jamque et adesse ejus equites, falsò nuntiabatur. Hunc Marcellus collega, et plerique magistratus consecuti sunt. Cn. Pompeius pridie ejus diei ex urbe profectus, iter ad legiones habebat, quas à Cæsare acceptas in Apuliâ hibernorum causâ disposuerat. Delectus intra urbem intermittuntur. Nihil citra Capuam tutum esse omnibus videtur. Capuæ primùm sese confirmant, et colligunt, delectumque colonorum, qui lege Juliâ Capuam deducti erant, habere instituunt; gladiatoresque, quos ibi Cæsar in ludo habebat, in forum productos, Lentulus libertate confirmat, atque iis equos attribuit, et sè sequi jussit: quos postea, monitus a suis, quòd ea res omnium judicio reprehendebatur, circùm familiares conventus Companiæ, custodiæ causâ, distribui. Auximo Cæsar progressus, omnem agrum Picenum percurrit. Cunctæ earum regionum præfecturæ libentissimis animi eum recipiunt, exercitumque ejus omnibus rebus juvant. Etiam Cingulò, quod oppidum Labienus constituerat, suâque pecuniâ exædificaverat, ad eum legati veniunt; quæque imperaverit, sese cupidissimè facturus pollicentur. Milites imperat; mittunt. Interea legio duodecima Cæsarem consequitur; cum his duabus Asculum Picenum proficiscitur. Id oppidum Lentulus Spinther decem cohortibus tenebat: qui, Cæ-

saris adventu cognito, profugit ex oppido, cohortesque secum abducere conatus, a magnâ parte militum deseritur. Relictus in itinere cum paucis, incidit in Vibullium Rufum, missum a Pompeio in agrum Picenum, confirmandorum hominum causâ. A quo factus Vibullius certior, quæ res in Piceno gererentur, milites ab eo accipit, ipsum dimittit. Item ex finitimis regionibus, quas potest, contrahit cohortes ex delectibus Pompeianis. In iis Camerino fugientem Ulcillem Hirrum, cum sex cohortibus, quas ibi in præsidio habuerat, excipit. Quibus coactis, tredecim efficit. Cum iis ad Domitium Ahenobarbum Corfinium magnis itineribus pervenit, Cæsaremque adesse cum legionibus duabus nuntiat. Domitius per se circiter viginti cohortes ex Alba, ex Marsis, et Pelignis, et finitimis ab regionibus coegerat. Recepto Asculo, expulsoque Lentulo, Cæsar conquiri milites, qui ab eo discesserant, delectumque institui jubet. Ipse unum diem ibi, rei frumentariæ causâ, moratus, Corfinium contendit. Eò cùm venisset, cohortes quinque præmissæ a Domitio ex oppido, pontem fluminis interrumpebant, qui erat ab oppido millia passuum circiter tria. Ibi cum antecursoribus Cæsaris prælio commisso, celeriter Domitiani a ponte repulsi, se in oppidum receperunt; Cæsar, legionibus transductis, ad oppidum constitit, juxtaque murum castra posuit. Re cognitâ Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum magno proposito præmio cum litteris mittit; qui petant, atque orent, ut sibi subveniat: «Cæsarem duobus exercitibus, et locorum angustiis fa-

cilè intercludi posse, frumentoque prohiberi. Quod nisi fecerit, se cohortesque amplius triginta, magnumque numerum senatorum atque equitum romanorum in periculum esse venturum.» Interim suos cohortatus, tormenta in muris disponit, certasque cuique partes ad custodiam urbis attribuit; militibus in concione agros ex suis possessionibus pollicetur, quaterna in singulos jugera, et pro ratâ parte centurionibus, evocatisque.

CAP. IX.—Interim Cæsari nuntiatur, Sulmonenses, (quod oppidum a Corfinio septem millium intervallo abest) cupere ea facere quæ vellet; sed a Q. Lucretio senatore, et Actio Peligno prohiberi, qui id oppidum septem cohortium præsidio tenebant. Mittit eò M. Antonium cum legionis septimæ cohortibus quinque. Sulmonenses, simul atque nostra signa viderunt, portas aperuerunt, ut universique et oppidani, et milites obviam gratulantes Antonio exierunt. Lucretius et Actius de muro se dejecerunt. Actius ad Antonium deductus petit, ut ad Cæsarem mitteretur. Antonius cum cohortibus et Actio, eodem die quo profectus erat, revertitur. Cæsar eas cohortes cum exercitu suo conjunxit, Actiumque incolumen dimisit. Cæsar tribus primis diebus castra magnis operibus munire, et ex finitimis municipiis frumentum comportare, reliquasque copias exspectare instituit. Eo triduo legio octava ad eum venit, cohortesque ex novis Galliæ delectibus viginti duo, equitesque a rege Norico circiter trecenti, quorum adventu altera castra ad alteram oppidi partem ponit. Iis castris Curionem præfecit. Reliquis

diebus oppidum vallo, castellisque circummœnire instituit; cujus operis maximâ parte effectâ, eodem ferè tempore missi ad Pompeium revertuntur. Litteris perlectis, Domitius dissimulans in consilio pronuntiat, Pompeium celeriter subsidio venturum: hortaturque eos, ne animo deficiant, quæque usui ad defendendum oppidum sint, parent. Ipse arcanò cum paucis familiaribus suis colloquitur, consiliumque fugæ capere constituit. Cùm vultus Domitii cum oratione non consentiret, atque omnia trepidantiùs, timidiùsque ageret quàm superioribus diebus consuesset, multùmque cum suis consiliandi causâ secretò, præter consuetudinem, colloqueretur, concilia, conventusque hominum fugeret, res diutiùs tegi, dissimularique non potuit. Pompeius enim rescripserrat, «sese rem in summum periculum deducturum non esse, neque suo consilio aut voluntate Domitium se in oppidum Corfinium contulisse. Proinde, si qua facultas fuisset, ad se cum omnibus copiis veniret» Id ne fieri posset; obsidione atque oppidi circummunitione fiebat.

Cap. x.—Divulgato Domitii consilio, milites, qui erant Corfinii, primâ vesperâ secessionem faciunt, atque ita inter se per tribunos militum centurionesque, atque honestissimos sui generis, colloquuntur: «obsideri se a Cæsare; opera, munitionesque prope esse perfectas: ducem suum Domitium, cujus spe atque fiduciâ permanserint, projectis omnibus, fugæ consilium capere: debere se suæ salutis rationem habere.» Ab iis primò Marsi dissentire incipiunt, eamque oppidi partem, quæ

munitissima videretur, occupant; tantaque inter eos dissensio exstitit, ut manum conserere, atque armis dimicare conarentur. Post paulò tamen, internuntiis ultrò citroque missis, quæ ignorabant de L. Domitii fugâ, cognoscunt. Itaque omnes uno consilio Domitium productum in publicum circumsistunt, et custodiunt, legatosque ex suo numero ad Cæsarem mittunt: «sese paratos esse portas aperire, quæque imperaverit facere, et L. Domitium vivum in ejus potestatem tradere.» Quibus rebus cognitis, Cæsar, etsi magni interesse arbitrabatur quamprimum oppido potiri, cohortesque ad se in castra transduceret, ne qua aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut falsis nuntiis, commutatio fieret voluntatis, quòd sæpe in bello parvis momentis magni casus intercederent, tamen veritus ne militum introitu, et nocturni temporis licentiâ, oppidum diriperetur, eos, qui venerant, collaudat, atque in oppidum dimittit: portas murosque asservari jubet. Ipse iis operibus, quæ facere instituerat, milites disponit, non certis spatiis intermissis, ut erat superiorum dierum consuetudo, sed perpetuis vigiliis, stationibusque, ut contingant inter se, atque omnem munitionem expleant: tribunos militum et præfectos circummittit, atque hortatur, non solùm ab eruptionibus caveant, sed etiam singulorum hominum occultos exitus asservent. Neque verò tam remisso ac languido animo quisquam omnium fuit, qui eâ nocte conquieverit. Tanta erat summa rerum exspectatio, ut alius in aliam partem mente atque animo traheretur, quid ipsis Corfiniensibus, quid Domi-

Ille, quid Lentulo; quid reliquis accideret, qui quosque juventus exciperet.

EX C. C. SALLUSTII

HISTORIARUM

FRAGMENTIS.

I.—*M. Æmilii Lepidi consulis ad P. R. Oratio contra Sullam.*

Clementia et probitas vestra, Quirites, quibus per cæteras gentes maxumi et clari estis, pluris timoris mihi faciunt, adversus tyrannidem L. Sullæ, ne ipsi nefanda quæ æstumatis, ea parum credendo de aliis circumveniamini (præsertim quum illi spes omnis in scelere atque perfidiâ sit; neque se aliter tutum putet, quàm si pejor atque intestabilior metu vestro fuerit, quò captivis libertatis curam miseria eximat); aut si provideritis, in tutandis periculis magis, quàm in ulciscendo teneamini. Satellites quidem ejus, homines maxumi nominis, optumis majorum exemplis, nequeo satis mirari, dominationis in vos servitium suum mercedem dant; et utrumque per injuriam malunt, quàm optumo jure liberè agere, præclara Brutorum atque Æmiliorum et Lutatiorum proles, geniti ad ea, quæ majores virtute peperere, subvertunda! Nam quid a Pyrrho, Annibale, Philippoque et Antiocho defensum est aliud, quàm libertas, et suæ cuique sedes, neu cui, nisi legibus,

pateremur? Quæ cuncta sævus iste Romulus, quasi ab externis rapta, tenet; non tot exercituum clade, neque consulis et aliorum principum, quos fortuna belli consumpserat, satiatus; sed tum crudelior, quum plerosque secundæ res in miserationem ex irâ vertunt. Quin solus omnium, post memoriam hominum, supplicia in post futuros composuit, quis priús injuria, quàm vita certa esset; pravissumèque per sceleris immanitatem adhuc tutus fuerit, dum vos, metu gravioris servitii, a repetundâ libertate terremini.

«Agendum atque obviàm eundum est, Quirites, ne spolia vestra penes illum sint; non prolatandum, neque votis paranda auxilia: nisi fortè speratis, per tædium jam aut pudorem tyrannidis, esse eum per scelus occupata periculosiùs dimissurum. At ille eò processit, uti nihil gloriosum, nisi tutum, et omnia retinendæ dominationis honesta existumet. Itaque illa quies et otium cum libertate, quæ multi probi potiùs, quàm laborem cum honoribus, capessebant, nulla sunt. Hâc tempestate serviundum, aut imperitandum; habendus metus, aut faciundus, Quirites. Nam quid ultrà? quæve humana superant, aut divina impolluta sunt? Populus romanus, paulò antè gentium moderator, exutus imperio, gloriâ, jure, agitandi inops, despectusque, ne servilia quidem alimenta reliqua habet. Sociorum et Lati magna vis civitate, pro multis et egregiis factis a vobis datâ, per unum prohibentur: et plebis innoxiæ patrias sedes occupaverè pauci satellites, mercedem scelerum. Leges, judicia, ærarium, provinciæ, reges, penes

usum; denique necis civium et vitæ licentia: simul humanas hostias vidistis, et sepulcra infecta sanguini civili. Estne viris reliqui aliud, quam solvere injuriam, aut mori per virtutem? quoniam quidem unum omnibus finem natura, vel ferro septis, statuit; neque quisquam extremam necessitatem nihil ausus, nisi muliebri ingenio, exspectat.

«Verum ego seditiosus, uti Sulla ait, qui præmia turbarum queror; et bellum cupiens, qui jura pacis repeto. Scilicet, quia non aliter salvi satisque tuti in imperio eritis, nisi Vettius Picens, scriba Cornelius, aliena bene parata prodegerint; nisi approbaveritis omnes proscriptiones innoxiorum ob divitias; cruciatus virorum illustrium; vastam urbem fugà et cædibus; bona civium miserorum, quasi Cimbricam prædam, venum aut dono datam. At objectat mihi possessiones ex bonis proscriptorum: quod quidem scelerum illius vel maximum est, non me, neque quemquam omnium satis tutum fuisse, si rectè faceremus. Atque illa, quæ tum formidine mercatus sum, pretio soluto, jure dominis tamen restituo; neque pati consilium est, ullam ex civibus prædam esse. Satis illa fuerint, quæ rabie contracta toleravimus: manus conserentes inter se romanos exercitus, et arma ab externis in nosmet versa. Scelerum et contumeliarum omnium finis sit: quorum adeò Sullam non pœnitet, ut et facta in gloria numeret, et, si liceat, avidius fecerit. Neque jam quid existumetis de illo, sed quantùm vos audeatis, vereor; ne, alius alium principem exspectantes, antè ca-

plamini; (non opibus ejus, quæ futiles et corruptæ sunt, sed vestrâ socordiâ), quùm captum ire licet et quùm audeat, tam videri felicem. Nam præter satellites commaculatos, quis eadem vult? aut quis non omnia mutata, præter victorem? Scilicet milites, quorum sanguine Tarrulæ Scyrtoque, pessumis servorum, divitiæ partæ sunt. An quibus prælatus in magistratibus capiundis Fufidius, ancilla turpis, honorum omnium dehonestamentum? Itaque maxumam mihi fiduciam parit victor exercitus, cui per tot vulnera et labores nihil, præter tyrannum, quæsitum est. Nisi fortè tribunitiam potestatem eversum profecti sunt per arma, conditam a majoribus suis, utique jura et juditia sibimet extorquerent: egregiâ scilicet mercede, quum relegati in paludes et silvas, contumeliam atque invidiam suam, præmia penes paucos intelligerent.

«Quare igitur tanto agmine atque animis incedit? quia secundæ res mirè sunt vitiis obtentui; quibus labefactatis, quàm formidatus antea est, tam contemnetur. Nisi fortè specie concordiæ et pacis, quæ sceleri et parricidio suo nomina indidit; neque aliter populo romano esse belli finem ait, nisi maneat expulsa agris plebes, præda civilis acerbissuma, jus, judiciumque omnium rerum penes se, quod populi romani fuit. Quæ, si vobis pax et concordia intelliguntur, maxuma turbamenta reipublicæ atque exitia probate, annuite legibus impositis; accipite otium cum servitio; et tradite exemplum posteris ad populum romanum suimet sanguinis mercede circumveniundum. Mihi, quam-

quam, per hoc summum imperium satis quæsitum erat nomini majorum, dignitati, atque etiam præsidio, tamen non fuit consilium privatas opes facere, potiorque visa est periculosa libertas quieto servitio. Quæ si probatis, adeste, Quirites, et bene juvantibus diis M. Æmilium consulem, ducem et auctorem sequimini ad recipiundam libertatem. *Ex lib. I.*

II.—*Oratio L. Philippi contra Lepidum.*

«Maxumè vellem, P. C., rempublicam quietam esse, aut in periculis a promptissumo quoque defendi, denique prava incepta consultoribus noxæ esse. Sed contrà seditionibus omnia turbata sunt, et ab iis, quos prohibere magis decebat; postremò, quæ pessumi et stultissumi decrevere, ea bonis et sapientibus faciunda sunt. Nam bellum atque arma, quamquam vobis invisa, tamen, quia Lepido placent, sumenda sunt: nisi fortè cui pacem præstare, et bellum pati consilium est. Pro! dii boni! qui hanc urbem omissâ curâ adhuc tegitis, M. Æmilius, omnium flagitiosorum postremus, qui pejor an ignavior sit, deliberari non potest, exercitum opprimundæ libertatis habet, et se e contempto metuendum effecit; vos mussantes, et retractantes verbis et vatum carminibus pacem optatis magis, quàm defenditis; neque intelligitis, mollitiâ decretorum vobis dignitatem, illi metum detrahi. Atque id jure, quoniam ex rapinis consulatum, ob seditionem provinciam cum exercitu adeptus est. Quid ille ob benefacta cepisset, cujus sceleribus tanta præmia tribuistis?

«At scilicet iis, qui, ad postremum usque, legatos, pacem, concordiam, et alia hujuscemodi decreverunt, gratiam ab eo peperere. Imò despecti et indigni republicâ habiti, prædæ loco æstumantur; quippe metu pacem repetentes, quo habitam amiserant. Equidem a principio, quum Etruriam conjurare, proscriptos arcessiri, largitionibus rempublicam lacerari, videbam; maturandum putabam, et Catuli consilia cum paucis secutus sum. Cæterùm illi, qui gentis Æmiliæ benefacta extollebant, et ignoscendo populi romani magnitudinem auxisse, nusquam etiam tum Lepidum progressum, aiebant, quum privata arma opprimundæ libertatis cepisset, sibi quisque opes aut patrocinia quærendo, consilium publicum corruperunt. Attamen erat Lepidus latro cum calonibus et paucis sicariis, quorum nemo diurnâ mercede vitam mutaverit: nunc est proconsul cum imperio, non empto, sed dato a vobis, cum legatis adhuc jure parentibus. Et ad eum concurrêre homines omnium ordinum corruptissumi, flagrantes inopiâ et cupidinibus, scelerum conscientiâ exagitati: quibus quies in seditionibus, in pace turbæ sunt: hi tumultum ex tumultu, bellum et bello serunt; Saturnini olim, pòst Sulpicii, deim Marii Damasippique, nunc Lepidi satellites. Præterea Etruria, atque omnes reliquiæ belli arrectæ; Hispaniæ armis sollicitatæ; Mithridates in latere vectigalium nostrorum, quibus adhuc sustentamur, diem bello circumspicit: quin, præter idoneum ducem, nihil abest ad subvertundum imperium.

«Quod ego vos oro atque obsecro, P. C., uta-

animadvortatis; neu patiamini licentiam scelerum, quasi rabiem, ad integros contactu procedere. Nam, ubi malos præmia sequuntur, hau facilè quisquam gratuitò bonus est. An exspectatis, dum, exercitu rursus admonito, ferro atque flammâ urbem invadat? quod multò propius est ab eo, quo agitat, statu quàm ex pace et concordiâ ad arma civilia: quæ ille advorsùs divina et humana omnia cepit, non pro suâ, aut quorum simulat, injuriâ, sed legum ac libertatis subvertundæ. Angitur enim ac laceratur animi cupidine et noxarum metu, expers consilii, inquies, hæc atque illa tentans; metuit otium, odit bellum, luxu atque licentiâ carendum videt, atque interim abutitur vestrâ socordiâ. Neque mihi satìs consilii, metum, an ignaviam, an dementiam eam appellem: qui videmini intenta mala, quasi fulmen, optare, se quisque ne attingat; sed prohibere, ne conari quidem. Et, quæso, considerate quàm conversa rerum natura sit. Antea malum publicum occultè, auxilia palam, instruebantur; et eo boni malos facilè anteibant: nunc pax, concordia, disturbantur palam, defenduntur occultè; quibus illa placent, in armis sunt, vos in metu.

«Quid exspectatis? nisi fortè pudet, aut piget rectè facere. An Lepidi mandata animos movent? qui placere ait, sua cuique reddi; et aliena tenet: belli jura rescindi, quum ipse armis cogat: civitatem confirmari, quibus ademptam negat: concordiæ gratiâ plebi tribunitiam potestatem restitui; ex quâ omnes discordiæ accensæ. Pessume omnium atque impudentissume, tibine egestas ci-

vium, et hostes curæ sunt, qui nihil est domi, nisi armis partum, aut per injuriam? Alterum consulatum petis; quasi primum reddideris: bello concordiam quæris, quo parta disturbatur; nostri proditor, istis infidus, hostis omnium bonorum. Ut te neque hominum, neque deorum pudet, quos per fidem, aut perjurio violasti! Qui, quando talis es, maneas in sententiâ et retineas arma, te hortor: neu prolatandis seditionibus, inquies ipse, nos in sollicitudine retineas. Neque te provinciæ, neque leges, neque dii penates civem patiuntur; perge, quâ cœpisti, ut quam maturrumè merita invenias. Vos autem, P. C., quousque cunctando rempublicam intutam patiemini, et verbis arma tentabitis? Delectus adversùm vos habiti; pecuniæ publicè et privatim extortæ; præsidia deducta atque imposita; ex lubidine leges imperantur; quum interim vos legatos et decreta paratis. Et quantò, me Hercule, avidiùs pacem petieritis, tantò bellum acrius erit, quum intelliget se metu magis, quàm æquò et bono sustentatum. Nam qui turbas et cædem civium odisse ait, et ob id, armato Lepido, vos inermes retinet, quæ victis toleranda sunt, ea, quum facere possitis, patiamini potiùs censet: ita illi a vobis pacem, vobis ab illo bellum suadet.

«Hæc si placent; si tanta torpedo animos oppressit, ut obliti scelerum Cinnæ, cujus in urbem reditu decus ordinis hujus interiit, nihilominus vos atque conjuges et liberos Lepido permissuri sitis; quid opus decretis? quid auxilio Catuli? Quin is et alii boni rempublicam frustra curant. Agite, ut

iubet; paratis vobis Cethegi atque alia proditorum patrocinia, qui rapinas et incendia instaurare cupiunt, et rursus adversum deos penates manus armare. Sin libertas et vera magis placent, decernite digna nomine, et augete ingenium viris fortibus. Adest novus exercitus, ad hoc coloniae veterum militum, nobilitas omnis, duces optimi. Fortuna meliores sequitur; jam illa, quae socordia nostra collecta sunt, dilabentur. Quare ita censeo: quoniam Lepidus exercitum privato consilio paratum, cum pessimis et hostibus reipublicae, contra hujus ordinis auctoritatem ad urbem ducit, uti Appius Claudius interrex cum Q. Catulo proconsule, et ceteris, quibus imperium est, urbi praesidio sint, operamque dent, ne quid respublica detrimenti capiat. Cn. Ter. ...

III. — *Epistola Cn. Pompeii ad Senatum.*

Si adversus vos patriamque et deos penates tot labores et pericula suscepissem, quotiens a prima adolescentia ductu meo scelestissimi hostes fusi, et vobis salus quaesita est, nihil amplius in absentem me statuissetis, quam adhuc agitis, P. C.; quem contra aetatem projectum ad bellum saevissimum cum exercitu optime merito, quantum est in vobis, fame, miserrima omnium morte, confecistis. Hac in spe populus romanus liberos suos ad bellum misit? haec sunt praemia pro vulneribus et toties ob rempublicam fuso sanguine? Fessus scribundo mittundoque legatos, omnes opes et spes privatas meas consumpsi, quum interim a vobis per triennium vix annuus sumptus datus est.

Per deos immortales, utrùm censetis me vicem ærarii præstare, an exercitum sinè frumento et stipendio habere posse? Equidem fateor me ad hoc bellum majore studio, quàm consilio, profectum: quippe qui nomine modò imperii a vobis accepto, diebus quadraginta exercitum paravi, hostesque in cervicibus jam Italiæ agentes ab Alpibus in Hispaniam summovi; per eas iter aliud, atque Annibal, nobis opportunius, patefeci: recepi Galliam, Pyrenæum, Laletaniam, Indigetes; et primum impetum Sertorii victoris novis militibus et multò paucioribus sustinui: hiememque in castris inter sævissimos hostes, non per oppida, neque ex ambitione meâ, egi. Quid dein prælia, aut expeditiones hibernas, oppida excisa, aut recepta enumerem? quando res plus valent, quàm verba. Castra hostium apud Sucronem capta, et prælium apud flumen Durium, et dux hostium C. Herennius cum urbe Valentiâ et exercitu deleti, satis clara vobis sunt: pro quis, o grati patres, egestatem et famem redditis. Itaque meo et hostium exercitui par conditio est: namque stipendium neutri datur, victor uterque in Italiam venire potest. Quod ego vos moneo, quæsoque ut animadvortatis; neu cogatis necessitatibus privatim mihi consulere. Hispaniam citeriorem, quæ non ab hostibus tenetur, nos aut Sertorius ad internecionem vastavimus; præter maritimas civitates, quæ ultro nobis sumptui onerique. Gallia, superiore anno, Metelli exercitum stipendio frumentoque aluit: et nunc malis fructibus ipsa vix agitat. Ego non rem familiarem modò, verùm etiam fi-

dem consumpsi. Reliqui vos estis: qui nisi subvenitis, invito et prædicente me, exercitus hinc, et cum eo omne bellum Hispaniæ in Italiam transgredientur. — Ex lib. III.

IV. — *Oratio Macri Licinii tribuni plebis ad plebem.*

Si, Quirites, parum existumaretis, quid inter jus a majoribus relictum vobis, et hoc a Sulla paratum servitium interesset, multis mihi disserendum fuisset, docendumque, quas ob injurias, et quotiens a patribus armata plebes secessisset; utique vindices paravisset omnis juris sui, tribunos plebis. Nunc hortari modo relicuum est, et ire primum via, qua capessundam arbitror libertatem. Neque me præterit, quantas opes nobilitatis solus, impotens, inani specie magistratus, pellere dominatione incipiam; quantoque tutius factio noxiorum agat, quam soli innocentes. Sed præter spem bonam ex vobis, quæ metum vicit, statui certaminis advorsa pro libertate potiora esse forti viro, quam omnino non certavisse. Quamquam omnes alii, creati pro jure vestro, vim cunctam et imperia sua, gratiâ, aut spe, aut præmiis, in vos convertère; meliusque habent mercede delinquere, quam gratis recte facere. Itaque omnes concessere jam in paucorum dominationem; qui per militare nomen, ærarium, exercitus, regna, provincias occupavere, et arcem habent ex spoliis vestris: quum interim, more pecorum, vos, multitudo, singulis habendos fruendosque præbetis, exuti omnibus quæ majores reliquere: nisi quia

vobismet ipsi per suffragia, uti præsides olim, nunc dominos destinatis. Itaque concessere illuc omnes; at mox, si vostra receperitis, ad vos redibunt plerique; raris enim animus est ad ea, quæ placent, defendenda; cætera validiorum sunt. An dubium habetis, ne officere quid vobis uno animo pergentibus possit, quos languidos socordesque pertimuere? Nisi fortè C. Cotta, ex factione media consul, aliter quàm metu jura quædam tribunis plebis restituit. Et quamquam L. Sicinius primus de potestate tribunitiâ loqui ausus, mussantibus vobis, circumventus erat; tamen priùs illi invidiam metuêre, quàm vos injuriæ pertæsum est. Quod ego nequeo satìs mirari, Quirites; nam spem frustrà fuisse intellexistis. Sullâ mortuo, qui scelestum imposuerat servitium, finem mali credebatis; ortus est longè sævior Catulus. Tumultus intercessit Bruto et Æmilio Mamerco consulibus; dein C. Curio ad exitium usque insontis tribuni dominatus est. Lucullus superiore anno quantis animis ierit in L. Quinctium, vidistis. Quantæ denique nunc mihi turbæ concitantur! Quæ profectò incassum agerentur, si, priùs quàm vos serviundi finem, illi dominationis facturi erant; præsertim quum his civilibus armis dicta alia, sed certatum utrimque de dominatione in vobis sit. Itaque cætera ex licentiâ, aut odio, aut avaritiâ, in tempus arsere; permansit una res modò, quæ utrimque quæsita est, et erepta in posterum, vis tribunitia, telum a majoribus libertati paratum. Quod ego vos moneo quæsoque, ut animadvortatis, neu nomina rerum ad ignaviam mutantes, otium

pro servitio appellatis. Quam jam ipsam, si vera et honesta in flagitiosam magis versa non est, conditio fruendi, ni omnino quiescatis. Nunc animum advertite: et, nisi viceritis, quoniam omnis injuria gravitate tutior est, artius habebunt.

Quid censes igitur? aliquis vestrûm subjecerit. Primum omnium omittendum morem hunc quem agitis, impigræ linguæ, animi ignavi, non ultra concionis locum memores libertatis. Dein (ne vos ad virilia illa vocem, quo tribunos plebis, modò patricium magistratum, libera ab auctoribus patriciis suffragia, majores vestri paravere) quum vis omnis, Quirites, in vobis sit, et, quæ jussa nunc pro aliis toleratis, pro vobis agere aut non agere certè possitis, Jovem aut alium quem deum consultorem exspectatis? Magna illa consulum imperia et patrum decreta vos exequendo rata efficitis, Quirites; ultroque licentiam in vos auctum atque adjutum properatis. Neque ego vos ultum injurias hortor, magis uti requiem cupiatis; neque discordias, ut illi criminantur, sed earum finem volens, jure gentium res repeto; et, si pertinaciter retinebunt, non arma neque secessionem, tantummodo ne ampliùs sanguinem vestrum præbeatis, censeo. Gerant habeantque suo modo imperia, quærant triumphos, Mithridatem, Sertorium et reliquias exsulum persequantur cum imaginibus suis; absit periculum et labos, quibus nulla pars fructus est. Nisi fortè repentinâ istâ frumentariâ lege munia vestra pensantur; quâ tamen quinis modiis libertatem omnium æstumavere, qui profectò non ampliùs possunt alimentis carceris.

Namque ut illis exiguitate mors prohibetur, senescunt vires, sic neque absolvit curâ familiari tam parva res; et ignavissumi quique tenuissimâ spe frustrantur. Quæ tamen quamvis ampla, quoniam servitii pretium ostentaretur, cujus torpedinis erat decipi: et vestrarum rerum ultro, injuriâ, gratiam debere? Namque alio modo, neque valent in universos, neque conabuntur: cavendus dolus est. Itaque simul comparant delinimenta, et differunt vos in adventum Cn. Pompeii; quem ipsum, ubi pertimuere, sublatum in cervices suas, mox dempto metu lacerant. Neque eos pudet vindices, uti se ferunt, libertatis, tot viros sine uno, aut remittere injuriam non audere, aut jus non posse defendere. Mihi quidem satis spectatum est, Pompeium, tantæ gloriæ adolescentem, malle principem volentibus vobis esse, quam illis dominationis socium; auctoremque in primis fore tribunitiæ potestatis. Verum, Quirites, antea singuli cives in pluribus, non in uno cuncti præsidia habebatis: neque mortalium quisquam dare aut eripere talia unus poterat. Itaque verborum satis dictum est: neque enim ignorantiâ res claudit. Verum occupavit vos nescio quæ torpedo, quâ neque gloriâ movemini, neque flagitio; cunctaque præsenti ignaviâ mutâstis, abunde libertatem rati, quia tergis abstinetur, et huc ire licet atque illuc, munera ditium dominorum. Atque hæc eadem non sunt agrestibus, sed cæduntur inter potentium inimicitias, donoque dantur in provincias magistratibus. Ita pugnatur, et vincitur paucis: plebes, quodcumque accidit, pro victis est, et in

dine magis erit; si quidem majore curâ dominationem illi retinuerint, quam vos repetiveritis libertatem.» *Ex lib. III.*

V.—*Epistola regis Mithridatis scripta ad regem Arsacen.*

REX MITHRIDATES REGI ARSACES.

Omnes, qui secundis rebus suis ad belli societatem orantur, considerare debent, liceatne tum pacem agere: dein quod quæritur, satisne pium, tutum, gloriosum, an indecorum sit. Tibi si perpetuâ pace frui licet; nisi hostes opportuni et scelerastissumi, egregia fama, si Romanos oppresseris, futura est; neque petere audeam societatem, et frustra mala mea cum tuis bonis misceri sperem. Atqui ea, quæ te morari posse videntur, ira in Tigranem recentis belli, et meæ res parum prosperæ, si vera existumare voles, maxumè hortabuntur. Ille enim obnoxius, qualem tu voles societatem accipiet; mihi Fortuna, multis rebus ereptis, usum dedit bene suadendi; et, quos florentibus optabile est, ego non validissumus præbeo exemplum, quò rectiùs tua componas. Namque Romanis cum nationibus, populis, regibus cunctis, una et ea vetus causa bellandi est, cupido profunda imperii et divitiarum. Quâ primum cum rege Macedonum Philippo bellum sumpsere, dum a Carthaginiensibus premebantur, amicitiam simulantes, ei subvenientem Antiochum concessione Asiæ per dolum avertêre; ac mox, fracto Philippo, Antiochus omni cis Taurum agro et decem

[illegible] [illegible] spoliatum sit. Persen deinde, Philippi filium, post multa et varia certamina, apud Samothracas deos acceptum in fidem, callidi et repertores perfidiæ, quia pacto vitam dederant, insomniis occidere. Eumenem, cujus amicitiam gloriosè ostentant, initio prodidere Antiocho, pacis mercedem: post habitum custodiem agri captivi, sumptibus et contumeliis ex rege miserrumum servorum effecere; simulatoque impio testamento, filium ejus Aristonicum, quia patrium regnum petiverat, hostium more, per triumphum duxere. Asia ab ipsis obsessa est: postremò totam Bithyniam, Nicomede mortuo diripuere; quum filius Nusa, quam reginam appellaverant, genitus haud dubie esset. Nam quid ego me appellem? quem disjunctum undique regnis et tetrarchiis ab imperio eorum, quia fama erat divitem neque servitutum esse, per Nicomedem bello lacessiverunt; sceleris eorum haud ignarum, et ea, quæ accidere, testatum antea Cretenses, solos omnium liberos ea tempestate, et regem Ptolemæum. Atque ego ultus injurias, Nicomedem Bithynia expuli, Asiamque spolium regis Antiochi recepi, et Græciæ dempsi grave servitium. Incepta mea postremus servorum Archelaus, exercitu prodito, impedivit: illique, quos ignavia aut prava calliditas, ut meis laboribus tuti essent, armis abstinuit, acerbissumas pœnas solvunt. Ptolemæus pretio in dies bellum prolatans: Cretenses impugnati semel jam, neque finem, nisi excidio, habituri. Equidem quum mihi ob ipsorum interna mala, dilata prœlia magis, quam pacem datam intelligerem, ab-

puente Tigrane, qui mea dicta serò probat, te remoto procul, omnibus aliis obnoxiis, rursus tamen bellum cœpi: Marcumque Cottam, romanum ducem, apud Chalcedona terrâ fudi: mari exui classe pulcherrumâ. Apud Cyzicum magno cum exercitu in obsidione moranti frumentum defuit, nullo circûm adnitente: simul hiems mari prohibebat. Ita, sinè vi hosttium regredi coactus in patrium regnum naufragiis apud Parium et Heracleam, militum optumos cum clacsibus amisi. Restituto deinde apud Cabira exercitu, et variis inter me atque Lucullum præliis, inopia rursus ambos incessit. Illi suberat regnum Ariobarzanis bello intactum: ego, vastatis circùm omnibus locis, in Armeniam concessi: secutique Romani non me, sed morem suum omnia regna subvertundi, quia multitudinem, artis locis, pugnâ prohibuere, imprudentiam Tigranis pro victoriâ ostentant. Nunc quæso considera, nobis oppressis, utrùm firmiorem te ad resistendum, an finem belli futurum putes? Scio equidem tibi magnas opes virorum, armorum, et auri esse: et eâ re a nobis ad societatem, ab illis ad prædam peteris. Cæterum consilium est, Tigranis regno integro, meis militibus belli prudentibus, procul ab domo, parvo labore, per nostra corpora bellum conficere; quando neque vincere, neque vinci sinè tuo periculo possumus. An ignoras, Romanos, postquam ad occidentem pergentibus finem Oceanus fecit, arma huc convertisse? neque quidquam a principio nisi raptum habere, domum, conjuges, agros, imperium? convenas olim, sinè patriâ, sine parenti-

bus, peste conditos orbis terrarum: quibus non humana ulla, neque divina obstant, quin socios, amicos, procul, juxta sitos, inopes potentesque trahant, excidant; omniaque non serva, et maxume regna, hostilia ducant. Namque pauci libertatem, pars magna justos dominos, volunt: nos suspecti sumus æmuli, et in tempore vindices adfuturi. Tu verò, cui Seleucia maxuma urbium, regnumque Persidis inclutis divitiis est, quid ab illis, nisi dolum in præsens, et postea bellum exspectas? Romani in omnes arma habent, acerruma in eos, quibus victis spolia maxuma sunt; audendo et fallendo, et bella ex bellis serendo, magni facti. Per hunc morem extinguent omnia, aut occident: quod difficile non est, si tu Mesopotomiâ, nos Armeniâ, circungredimur exercitum sinè frumento, sinè auxiliis; fortunâ aut nostris vitiis adhuc incolumem: teque illa fama sequetur, auxilio profectum magnis regibus, latrones gentium oppressisse. Quod uti facias moneo, hortorque; neu malis, pernicie nostrâ tuam prolatare, quàm societate victor fieri.» *Ex lib. IV.*

VI.—*Oratio C. Cottæ consulis ad populum.*

«Quirites, multa mihi pericula domi, militiæ multa advorsa fuere; quorum alia toleravi, partim repuli deorum auxiliis, et virtute meâ: in quis omnibus neque animus negotio defuit, neque decretis labos. Malæ secundæque res, opes, non ingenium, mihi mutabant. At contrà in his miseriis cuncta me cum fortunâ desernere: præterea senectus, per se gravis, curam duplicat; cui mi-

sero, actâ jam ætate, ne mortem quidem honestam sperare licet. Nam, si parricida vestri sum, et bis genitus hic deos penates meos, patriamque, et summum imperium vilia habeo; quis mi vivo cruciatus satis est, aut quæ pœna mortuo? quum omnia memorata apud inferos supplicia scelere meo vici. A prima adolescentiâ in ore vestro, privatus et in magistratibus, egi; qui linguâ, qui consilio meo, qui pecuniâ voluere, usi sunt; neque ego callidam facundiam, neque ingenium ad malefaciundum exercui: avidissumus privatæ gratiæ maxumas inimicitias pro republicâ suscepi; qui victus cum illâ simul, quum egens alienæ opis plura mala exspectarem, vos, Quirites, rursus mihi patriam, deos penates, cum ingenti dignitate dedistis. Pro quibus beneficiis vix satis gratus videar, si singulis animam, quam nequeo, concesserim. Nam vita et mors jura naturæ sunt: uti sinè dedecore cum civibus, famâ et fortunis integer, agas, id dono datur atque accipitur. Consules nos fecistis, Quirites, domi bellique impeditissumâ republicâ. Namque imperatores Hispaniæ stipendium, milites, arma, frumentum poscunt: et id res cogit; quoniam, defectione sociorum, et Sertorii per montes fugâ, neque manu certare possunt, neque utilia parare. Exercitus in Asiâ Ciliciaque ob nimias opes Mithridatis aluntur; Macedonia plena hostium est; nec minùs Italiæ maritima, et provinciarum: quum interim vectigalia parva, et bellis incerta, vix partem sumptuum sustinent: ita classe, quâ commeatus vehebatur, minore quàm antea navigamus. Hæc si dolo aut socordiâ nostrâ

contracta sunt, agite uti monet ira, supplicium sumite: sin communis fortuna asperior est, quare indigna vobis nobisque et republicâ incipitis? Atque ego, cujus ætati mors propior est, non deprecor, si quid eâ vobis incommodi demitur; neque mox ingenui corporis honestiùs, quàm pro vestrâ salute finem vitæ fecerim. Adsum en C. Cotta consul: facio, quod sæpe majores asperis bellis fecere: voveo dedoque me pro republicâ. Quam deinde, cui mandetis, circumspicite: nam talem honorem bonus nemo volet: quum fortunæ, et pacis, et belli ab aliis acti ratio reddenda, aut turpiter moriendum sit. Tantummodo in animis habetote, non me ob scelus aut avaritiam cæsum; sed volentem pro maxumis beneficiis animam dono dedisse. Per vos, Quirites, et gloriam majorum, tolerate advorsa, et consulite reipublicæ. Multa curâ summo imperio inest, multi ingentes labores: quos nequidquam abnuitis, et pacis opulentiam quæritis, quum omnes provinciæ, regna, maria, terræque aspera fessa bellis sint.» *Ex incerto libro.*

C. CORNELII TACITI

ANNALIUM
LIBER UNDECIMUS.

I. Nam Valerium Asiaticum bis consulem, fuisse quondam adulterum ejus credidit: pariterque hortis inhians, quos ille a Lucullo cœptos insigni magnificentiâ extollebat, Suilium accusandis utris-

que immissis. Adjungitur Sosibius, Britannici educator, qui per speciem benevolentiæ moneret Claudium, *cavere vim atque opes principibus infensas: præcipuum auctorem Asiaticum interficiendi Cæsaris, non extimuisse in concione populi Romani fateri, gloriamque facinoris ultro petere: clarum ex eo in urbe, didità per provincias famâ, parare iter ad Germanicus exercitus; quando genitus Viennæ, multisque et validis propinquitatibus subnixus, turbare gentiles, nationes promptum haberet.* At Claudius, nihil ultra scrutatus, citis cum militibus, tamquam opprimendo bello, Crispinum prætorii præfectum misit: a quo repertus est apud Baias, vinclisque inditis, in urbem raptus.

II. Neque data senatûs copia: intra cubiculum auditur, Messalinâ coram et Suilio *corruptionem militum, quos pecuniâ et stupro in omni flagitio obstrictos* arguebat, exin *adulterium Poppææ*, ac postremùm *mollitiam corporis* objectante: ad quod victo silentio, prorupit reus, et. *Interrogat*, inquit, *Suili, filios tuos: virum me esse fatebuntur:* ingressusque defensionem, commoto majorem in modum Claudio, Messalinæ quoque lacrymas excivit: quibus abluendis cubiculo egrediens, monet Vitelium, ne elàbi reum sineret. Ipsa ad perniciem Poppææ festinat, subditis, qui terrore carceris ad voluntariam mortem propellerent; adeo ignaro Cæsare, ut, paucos post dies, epulantem apud se maritum ejus Scipionem percunctaretur, *cur sine uxore discubuisset?* atque ille *functam fato* responderet.

III Sed consultanti super absolutione Asiatici, flens Vitelius, commemoratâ *vetustate amicitiæ, utque Antoniam principis matrem pariter observavissent*, dein, percursis *Asiatici in rempub. officiis, recentique adversus Britanniam militiâ*, quæque alia conciliandæ misericordiæ videbantur, *liberum ei mortis arbitrium* permisit: et secuta sunt Claudii verba, in eamdem clementiam. Hortantibus dehinc quibusdam *inediam et lenem exitum remittere beneficium* Asiaticus ait: et usurpatis, quibus insueverat, exercitationibus, lauto corpore, hilare epulatus, quum se *honestiùs calliditate Tiberii, vel impetu C. Cæsaris periturum* dixisset, *quàm quod fraude muliebri, et impudico Vitellii ore caderet*, venas exolvit: viso tamen antè rogo, jussoque *transferri partem in aliam, ne opacitas arborum vapore ignis minueretur:* tantum illi securitatis novissimæ fuit.

IV. Vocantur post hæc patres, pergitque Suilius addere reos equites Romanos inlustres, quibus Petra cognomentum. Et causa necis, quòd domum suam Valerii et Poppææ congressibus præbuissent: verùm *nocturnæ quietis species* alteri objecta, *tamquam vidisset Claudium, spiceâ coronâ evinctum, spicis retro conversis: eâque imagine gravitatem annonæ dixisset*. Quidam *pampineam coronam albentibus foliis visam, atque ita interpretatum* tradidere, *vergente autumno mortem principis ostendi*. Illud haud ambigitur, qualicumque insomnio ipsi fratrique perniciem allatam. Sestertium quindecies, et insignia præturæ Crispino decreta. Adjecit Vitellius sester-

tium decies Sosibio; *quod Britanicum præceptis, Claudium consiliis juvaret.* Rogatus sententiam et Scipio: *Quum idem*, inquit, *de admissis Poppææ sentiam, quod omnes, putate me idem dicere, quod omnes*, eleganti temperamento inter conjugalem amorem, et senatoriam necessitatem.

V. Continuus inde et sævus accusandis reis Suillius, multique audaciæ ejus æmuli: nam cuncta legum et magistratuum munia in se trahens princeps, materiam prædandi patefecerat, nec quidquam publicæ mercis tam venale fuit, quàm advocatorum perfidia: adeo ut Samius, insignis eques Romanus, quadrigentis nummorum millibus Suilio datis, et cognitâ prævaricatione, ferro in domo ejus incubuerit. Igitur, incipiente C. Silio, consule designato, cujus de potentia et exitio in tempore memorabo, consurgunt patres, legemque Cinciam flagitant; quâ cavetur antiquitus *ne quis ob causam orandam, pecuniam donumve accipiat.*

VI. Deinde, obstrepentibus his, quibus ea contumelia parabatur, discors Suilio Silius acriter incubuit, *veterum oratorum exempla* referens, *qui famam in posteros, præmia eloquentiæ cogitavissent pulcherrima: alioquin et bonarum artium principem sordidis ministeriis fœdari; ne fidem quidem integram manere, ubi magnitudo quæstuum spectetur: quod si in nullius mercedem negotia tueantur, pauciora fore: nunc inimicitias, accusationes, odia, et injurias foveri, ut, quomodo vis morborum pretia medentibus, sic fori tabes pecuniam advocatis ferat: meminissent C.*

Asinii, et Messallæ, ac recentiorum Arruntii et et Æsernini: ad summa provectos incorruptâ vitâ et facundiâ. Talia dicente consule designato, consentientibus aliis, parabatur sententia, quâ *lege repetundarum tenerentur;* quum Suilius, et Cossutianus, et ceteri, qui non judicium (quippe in manifestos) sed pœnam statui videbant, circumsistunt Cæsarem, antè acta deprecantes. Et posquam annuit, agere incipiunt.

VII. *Quem illum tantâ superbia esse, ut æternitatem famæ spe præsumat? usui et rebus subsidium præparari, ne quis inopia advocatorum potentioribus obnoxius sit: neque tamen eloquentiam gratuito contingere: omitti curas familiaris, ut quis se alienis negotiis intendat: multos militia, quosdam exercendo agros tolerare vitam: nihil a quoquam expeti, nisi cujus fructus antè providerit. Facile Asinium, et Messallam, inter Antonium et Augustum bellorum præmiis refertos, qui ditium familiarum heredes Æserninos et Arruntios, magnum animum induisse: prompta sibi exempla, quantis mercedibus P. Clodius aut C. Curio concionari soliti sint: se modicos senatores; quieta repub. nulla, nisi pacis, emolumenta petere. Cogitaret plebem, quæ toga enitesceret: sublatis studiorum pretiis, etiam studia peritura.* Ut minùs decora hæc, ita haud frustra dicta princeps ratus, capiendis pecuniis posuit modum, usque ad dena sestertia, quem egressi repetundarum tenerentur.

VIII. Sub idem tempus Mithridates, quem imperitasse Armeniis, et ad præsentiam Cæsaris vinc-

tum memoravi, monente Claudio, in regnum remeavit, fisus Pharasmanis opibus. Is rex Iberis, idemque Mithridatis frater, nuntiabat *discordare Parthos, summaque imperii ambigua, minora sine cura haberi*. Nam inter Gotarzis pleraque sæva (qui necem fratri Artabano, conjugique ac filio ejus præparaverat; unde metus ejus in ceteros) accivere Bardanen. Ille, ut erat magnis ausis promptus, biduo tria millia stadiorum invadit, ignarumque et exterritum Gotarzen proturbat: neque cunctatur, quin proximas præfecturas corripiat, solis Seleucensibus dominationem ejus abnuentibus: in quos, ut patris sui quoque defectores, irâ magis, quam ex usu præsenti accensus, implicatur obsidione urbis validæ, et munimentis objecti amnis, muroque et commeatibus firmatæ. Interim Gotarzes, Daharum Hyrcanorumque opibus auctus, bellum renovat: coactusque Bardanes omittere Seleuciam, Bactrianos apud campos castra contulit.

IX. Tunc, distractis Orientis viribus, et quonam inclinarent incertis, casus Mithridati datus est occupandi Armeniam, vi militis Romani ad excidenda castellorum ardua, simul Ibero exercitu campos persultante. Nec enim restitere Armenii, fuso, qui prælium ausus erat, Demonacte præfecto. Paullulum cunctationis attulit rex minoris Armeniæ Cotys, versis illuc quibusdam procerum; dein litteris Cæsaris coercitus, et cuncta in Mithridatem fluxere, atrociorem, quam novo regno conduceret. At Parthi imperatores, quum pugnam pararent, fœdus repente faciunt, cognitis popularium insidiis, quas Gotarzes fratri patefecerat:

congressique primò cunctantur, deinde complexi dextras, apud altaria deûm pepigere, *fraudem inimicorum ulcisci, atque ipsi inter se concedere*. Potiorque Bardanes visus retinendo regno; at Gotarzes, ne quid aemulationis existeret, penitus in Hyrcaniam abiit: regressoque Bardani deditur Seleucia; septimo post defectionem anno, non sine dedecore Parthorum, quos una civitas tamdiu eluserat.

X. Exim validissimas praefecturas invasit: et recuperare Armeniam, ni a Vibio Marso, Syriae legato, bellum minitante, cohibitus foret. Atque interim Gotarzes, poenitentiâ concessi regni, et revocante nobilitate, cui in pace durius servitium est; contrahit copias: et huic contra itum ad amnem Erinden: in cujus transgressu multum certato, pervicit Bardanes, prosperisque praeliis medias nationes subegit ad flumen Gindem, quod Dahas Ariosque disterminat. Ibi modus rebus secundis positus: nam Parthi, quamquam victores, longinquam militiam adspernabantur. Igitur, exstructis monimentis, quibus opes suas testabatur, nec cuiquam ante Arsacidarum tributa illis de gentibus parta, regreditur, ingens gloriâ, atque eò ferocior, et subjectis intolerantior: qui, dolo antè composito, incautum, venationique intentum interfecere, primam intra juventam, sed claritudine paucos inter senum regum, si perinde amorem inter populares, quàm metum apud hostes quaesivisset. Nece Bardanis turbatae Parthorum res, inter ambiguos, quis in regnum acciperetur: multi ad Gotarzen inclinabant; quidam ad Meherdaten,

prolem Phraatis, obsidio nobis datum: dein prævaluit Gotarzes: potitusque regiam, per sævitiam ac luxum adegit Parthos, mittere ad principem Romanum occultas preces, quis *permitti Meherdaten patrium ad fastigium* orabant.

XI. Iisdem consulibus ludi seculares, octingentesimo post Romam conditam, quarto et sexagesimo, quàm Augustus ediderat, spectati sunt. Utriusque principis rationes prætermitto, satis narratas libris, quibus res imperatoris Domitiani composui: nam is quoque edidit ludos seculares; iisque intentiùs adfui, sacerdotio quindecimvirali præditus, ac tum prætor: quod non jactantiâ refero, sed quia collegio quindecimvirûm antiquitus ea cura, et magistratus potissimùm exsequebantur officia cærimoniarum. Sedente Claudio, Circensibus ludis, quum pueri nobiles equis ludicrum Trojæ inirent, interque eos Britannicus, imperatore genitus, et L. Domitius, adoptione mox in imperium et cognomentum Neronis adscitus, favor plebis acrior in Domitium, loco præsagii acceptus est: vulgabaturque, *adfuisse infantiæ ejus dracones, in modum custodum*; fabulosa, et externis miraculis adsimulata; nam ipse, haudquaquam sui detractor, unam omnino *anguem in cubiculo visam* narrare solitus est.

XII. Verùm inclinatio populi supererat, ex memoria Germanici, cujus illa reliqua suboles virilis: et matri Agrippinæ miseratio augebatur, ob sævitiam Messalinæ; quæ semper infesta, et tunc commotior, quominus strueret crimina et accusatores, novo et furori proximo amore detinebatur,

Nam in C. Silium, juventutis Romanæ pulcherrimum, ita exarserat, ut Juniam Silanam, nobilem feminam, matrimonio ejus exturbaret, vacuoque adultero potiretur. Neque Silius flagitii aut periculi nescius erat: sed certo, si abnueret, exitio, et nonnulla fallendi spe, simul magnis præmiis, opperiri futura, et præsentibus frui, pro solatio habebat: illa non furtim, sed multo comitatu ventitare domum; egressibus adhærescere; largiri opes, honores: postremò, velut translatâ jam fortunâ, servi, liberti, paratus principis apud adulterum visebantur.

XIII. At Claudius matrimonii sui ignarus, et munia censoria usurpans, *theatralem populi lasciviam* severis edictis increpuit, *quod in P. Pomponium consularem* (is carmina scenæ dabat) *inque feminas inlustres proba jecerat*. Et lege lata, sævitiam creditorum coërcuit, *ne in mortem parentum pecunias filiis familiarium fænori darent*. Fontesque aquarum ab Simbruinis collibus deductos, urbi intulit. Ac novas litterarum formas addidit, vulgavitque; comperto Græcam quoque litteraturam non simul cœptam, absolutamque.

XIV. Primi per figuras animalium Ægyptii sensus mentis effingebant; et antiquisima monumenta memoriæ humanæ impressa saxis cernuntur, et *litterarum semet inventores* perhibent; *inde Phænicas, quia mari præpollebant, intulisse Græciæ, gloriamque adeptos, tamquam repererint, quæ acceperant*. Quippe fama est, *Cadmum, classe Phænicum vectum, rudibus adhuc Græcorum populis artis ejus auctorem fuisse*. Quidam *Cecro-*

pem Atheniensem, vel *Linum Thebanum*, et *temporibus Trojanis Palamedem Argivum* memorant, *sexdecim litterarum formas*; *mox alios*, *ac præcipuum Simonidem*, *ceteras reperisse.* At in Italia Etrusci ab Corinthio Damarato, Aborigines Arcade ab Evandro didicerunt: et forma litteris Latinis, quæ veterrimis Græcorum. Sed nobis quoque paucæ primum fuere: deinde additæ sunt. Quo exemplo Claudius tres litteras adjecit, quæ usui, imperitante eo, post oblitteratæ, adspiciuntur etiam nunc in ære publicandis plebiscitis, per fora ac templa fixo.

XV. Retulit deinde ad senatum, super collegio haruspicum, *ne vetustissima Italiæ disciplina per desidiam exolesceret: sæpe adversis reipub: temporibus accitos, quorum monitu redintegratas cærimonias, et in posterum rectiùs habitas: primoresque Etruriæ sponte, aut Patrum Romanorum impulsu, retinuisse scientiam, et in familias propagase: quod nunc segnius fieri, publica circa bonas artes socordia, et quia externe superstitiones valescant: et læta quidem in præsens omnia; sed benignitati deum gratiam referendam, ne ritus sacrorum, inter ambigua culti, per prospera oblitterarentur.* Factum ex eo senatusconsultum; *viderent pontifices, quæ retinenda firmandaque haruspicum.*

XVI. Eodem anno Cheruscorum gens regem Roma petivit, amissis per interna bella nobilibus, et uno reliquo stirpis regiæ, qui apud urbem habebatur, nomine *Italicus*. Paternum huic genus e Flavio, fratre Arminii; mater ex Catu-

mero, principe Cattorum, erat: ipse formâ decorus, et armis equisque, in patrium nostrumque morem, exercitus. Igitur Cæsar auctum pecuniâ, additis stipatoribus, hortatur *gentile decus magno animo capessere. Illum primum, Romæ ortum, nec obsidem, sed civem, ire externum ad imperium.* Ac primò lætus Germanis adventus, atque eò magis quòd nullis discordiis imbutus, pari in omnes studio ageret; celebrari, coli, modò comitatem et temperantiam nulli invisam, sæpius vinolentiam ac libidines, grata barbaris, usurpans. Jamque apud proximos, jam longiùs clarescere, quum potentiam ejus suspectantes, qui factionibus floruerant, discedunt ad conterminos populos, ac testificantur, *adimi veterem Germaniæ libertatem, et Romanas opes insurgere: adeo neminem iisdem in terris ortum, qui principem locum impleat, nisi exploratoris Flavii progenies supra cunctos attolatur? Frustra Arminium præscribi: cujus si filius, hostili in solo adultus, in regnum venisset, posse estimesci, infectum alimonio, servitio, cultu, omnibus externis: at si paterna Italico mens esset, non alium infensiùs arma contra patriam ac deos penates, quàm parentem ejus exercuisse.*

XVII. His atque talibus magnas copias coegere. Neu pauciores Italicum sequebantur: *non enim inrupisse ad invitos, sed accitum* memorabant: *quando nobilitate ceteros anteiret, virtutem experirentur, an dignum se patruo Arminio, avo Catumero præberet: nec patrem rubori, quod fidem adversus Romanos, volentibus Germanis*

sumptum, nunquam omisisset: falso libertatis vocabulum obtendi ab iis, qui privatim degeneres, in publicum exitiosi, nihil spei, nisi per discordias habeant. Adstrepebat huic alacre vulgus; et magno, inter barbaros, prœlio victor rex; dein secundâ fortunâ ad superbiam prolapsus, pulsusque, ac rursus Langobardorum opibus refectus, per læta, per adversa, res Cheruscas adflictabat.

XVIII. Per idem tempus Chauci, nulla dissensione domi, et morte Sanquinii alacres, dum Corbulo adventat, inferiorem Germaniam incursavere, duce Gannasco: qui natione Caninefas, auxiliaris et diu meritus, post transfuga, levibus navigiis prædabundus, Gallorum maximè oram vastabat, non ignarus, dites et imbelles esse. At Corbulo provinciam ingressus, magna cum cura et mox gloria, cui principium illa militia fuit, triremes alveo Rheni, ceteras navium, ut quæque habiles, per æstuaria et fossas adegit: lintribusque hostium depressis, et exturbato Gannasco, ubi præsentia satis composita sunt, legiones operum et laboris ignaras, populationibus lætantes, veterem ad morem redaxit; ne quis agmine decederet, nec pugnam, nisi jussus, iniret: stationes, vigiliæ, diurna nocturnaque munia, in armis agitabantur. Feruntque *militem, quia vallum non accinctus, atque alium, quia pugione tantum accinctus, foderet, morte punitos;* quæ nimia, et incertum an falsò jacta, originem tamen e severitate ducis traxere: intentumque et magnis delictis inexorabilem scias, cui tantum asperitatis etiam adversus levia credebatur.

XIX. Ceterùm is terror milites hostesque in diversum adfecit: nos virtutem auximus; barbari ferociam infregere. Et natio Frisiorum post rebellionem, clade L. Apronii cœptam, infensa aut malè fida, datis obsidibus, concedit apud agros a Corbulone descriptos. Idem senatum, magistratus, leges imposuit: ac ne jussa exsuerent, præsidium immunivit; missis, qui majores Chaucos ad deditionem pellicerent, simul Gannascum dolo adgrederentur: nec irritæ, aut degeneres insidiæ fuère adversus transfugam et violatorem fidei. Sed cæde ejus motæ Chaucorum mentes, et Corbulo semina rebellionis præbebat; ut lætâ apud plerosque, ita apud quosdam sinistrâ famâ: *cur hostem conciret? adversa in rempub. casura: sin prosperè egisset, formidolosum paci virum insignem, et ignavo principi prægravem.* Igitur Claudius adeo novam in Germanias vim prohibuit, *ut referri præsidia cis Rhenum* juberet.

XX. Jam castra in hostili solo molienti Corbuloni hæ litteræ redduntur. Ille, re subitâ, quamquam multa simul offunderentur, metus ex imperatore, contemptio ex barbaris, ludibrium apud socios, nihil aliud prolocutus, quàm *beatos quondam duces Romanos!* signum receptui dedit. Ut tamen miles otium exfueret, inter Mosam Rhenumque trium et viginti millium spatio fossam perduxit, qua incerta Oceani vetarentur: insignia tamen triumphi indulsit Cæsar, quamvis bellum negavisset. Nec multò post Curtius Rufus eumdem honorem adipiscitur, qui in agro Mattiaco recluserat specus quærendis venis argenti; unde

tenuis fructus, nec in longum fuit: at legionibus cum damno labor, effodere rivos, quæque in aperto gravia, humum infra moliri: quis subactus miles, et quia plures per provincias similia tolerabantur, componit occultas litteras, nomine exercituum, precantium imperatorem, *ut quibus permissurus esset exercitus, triumphalia antè tribueret.*

XXI. De origine Curtii Rufi, quem gladiatore genitum quidam prodidere, neque falsa prompserim; et vera exsequi pudet. Postquam adolevit, sectator quæstoris, cui Africa obtigerat, dum in oppido Adrumeto, vacuis per medium diei porticibus secretus agitat, oblata ei species muliebris ultra modum humanum, et audita est vox; *Tu es, Rufe, qui in hanc provinciam pro consule venies.* Tali omine in spem sublatus, digressusque in urbem, et largitione amicorum, simul acri ingenio, quæsturam, et mox, nobiles inter candidatos, præturam principis suffragio adsequitur: quum hisce verbis Tiberius dedecus natalium ejus velavisset, *Curtius Rufus videtur mihi ex senatus.* Longâ post hæc senectâ, et adversus superiores tristi adulatione, arrogans minoribus, inter pares difficilis, consulare imperium, triumphi insignia, ac postremò Africam obtinuit: atque ibi defunctus, fatale præsagium implevit.

XXII. Interea Romæ, nullis palam, neque cognitis mox causis, Cn. Novius, eques Romanus, ferro accinctus reperitur in cœtu salutantium principem: nam postquam tormentis dilaniabatur, de se noni . . . . conscios non edidit, incertùm an occultans. Iisdem consulibus P. Dolabella censuit

spectaculum gladiatorum per omnes annos celebrandum pecuniâ eorum, qui quaesturam adipiscerentur. Apud majores virtutis id præmium fuerat, cunctisque civium, si bonis artibus fiderent, licitum petere magistratus: ac ne ætas quidem distinguebatur, quin primâ juventâ consulatum ac dictaturas inirent. Sed quæstores, regibus etiam tum imperantibus, instituti sunt: quod lex curiata ostendit, ab L. Bruto repetita. Mansitque consulibus protestas deligendi, donec eum quoque honorem populus mandaret: creatique primùm Valerius Potitus, et Æmilius Mamercus, LXIII anno post Tarquinios exactos, ut rem militarem comitarentur. Dein gliscentibus negotiis, duo additi, qui Romæ curarent. Mox duplicatus numerus, stipendiariâ jam Italiâ, et accedentibus provinciarum vectigalibus. Pòst, lege Sullæ, viginti creati supplendo senatui, cui judicia tradiderat: et quamquam equites judicia recuperavissent; quæstura tamen ex dignitate candidatorum, aut facilitate tribuentium gratuitò concedebatur, donec sententiâ Dolabellæ velut venundaretur.

XXIII. A. Vitellio, L. Vipstano consulibus, quum de supplendo senatu agitaretur, primoresque Galliæ quæ *Comata* appellatur, fœdera et civitatem Romanam pridem adsecuti, jus adipiscendorum in urbe honorum expeterent; multus ea super re variusque rumor, et studiis diversis, apud principem certabatur, adseverantium; *non adeo aegram Italiam, ut senatum suppeditare urbi suae nequiret: suffecisse olim indigenas consanguineis populis, nec pœnitere veteris reipub.*

Quin adhuc memorari exempla, quae priscis moribus ad virtutem et gloriam Romana indoles prodiderit. An parum, quod Veneti, et Insubres curiam inruperint, nisi cœtus alienigenarum, velut captivitas, inferatur? quem ultra honorem residuis nobilium? aut si quis pauper e Latio senator fòret? oppleturos omnia divites illos, quorum avi proavique, hostilium nationum duces, exercitus nostros ferro vique ceciderint, divum Julium apud Alesiam obsederint. Recentia haec: quid si memoria eorum inoriretur, qui Capitolio et ara Romana manibus eorumdem prostratis. Fruerentur sanè vocabulo civitatis: sed insignia patrum, decora magistratuum, ne vulgarent.

XXIV. His atque talibus haud permotus princeps, et statim contra disseruit, et, vocato senatu, ita exorsus est: *Majores mei (quorum antiquissimus Clausus, origine Sabinâ, simul in civitatem Romanam, et in familias patriciornm adscitus est) hortantur, uti paribus consiliis rempubl. capessam, transferendo huc, quod usquam egregium fuerit. Neque enim ignoro Julios Albâ, Coruncanios Camerio, Porcios Tusculo, et, ne vetera scrutemur, Etruriâ Lucaniâque, et omni Italiâ, in senatum accitos. Postremo ipsam ad Alpes promotam, ut non modo singuli viritim, sed taerre gentesque in nomen nostrum coalescerent. Tunc solida domi quies, et adversus externa floruimus, quum Transpadani in civitatem recepti, quum, specie deductarum per orbem terræ, legionum, additis*

provincialium validissimis, fesso imperio subventum est. Num pœnitet Balbos ex Hispania, nec minùs insignes viros e Gallia Narbonensi transivisse? Manent posteri eorum, nec amore in hanc patriam nobis concedunt. Quid aliud exitio Lacedæmoniis et Atheniensibus fuit, quamquam armis pollerent, nisi quod victos pro alienigenis arcebant? At conditor noster Romulus tantum sapientià valuit, ut plerosque populos eodem die hostes, dein cives habuerit. Advenæ in nos regnaverunt. Libertinorum filiis magistratus mandari, non ut plerique falluntur, repens, sed priori populo factitatum est. At cum Senonibus pugnàvimus: scilicet Volsci et Æqui, numquam adversam nobis aciem instruxere! Capti a Gallis sumus, sed et Tuscis obsides dedimus, et Samnitium jugum subivimus. Attamen si cuncta bella recenseas, nullum breviore spatio, quàm adversus Gallos, confectum: continua inde ac fida pax. Jam moribus, artibus, affinitatibus nostris mixti, aurum et opes suas inferant potiùs, quàm separati habeant. Omnia, patres conscripti, quæ nunc vetustissima creduntur, nova fuere: plebei magistratus post patricios: Latini post plebejos: cæterarum Italiæ gentium post Latinos. Inveterascet hoc quoque: et quod hodie exemplis tuemur, inter exempla erit.

XXV. Orationem principis secuto patrum consulto, primi Ædui senatorum in urbe jus adepti sunt: datum id fœderi antiquo, et quia soli Gallorum fraternitatis nomen cum populo Romano

usurpant. Iisdem diebus in numerum patriciorum adscivit Cæsar vetustissimum quemque e senatu, aut quibus clari parentes fuerant: paucis jam reliquis familiarum, quas Romulus *majorum* et L. Brutus *minorum gentium* appellaverant; exhaustis etiam, quas dictator Cæsar lege Casiâ, et princeps Augustus lege Seniâ sublegere. Lætaque hæc in rempub. munia, multo gaudio censoris inibantur. Famosos probris quonam modo senatu depelleret anxius, mitem et recèns repertam, quàm ex severitate prisca, rationem adhibuit: monendo *secum quisque de se consultaret, peteretque jus exsuendi ordinis: facilem ejus rei veniam: et motos senatu, et excusatos simul propositurum: ut judicium censorum, ac pudor sponte cedentium permixti, ignominiam mollirent.* Ob ea Vipstanus consul retulit, *patrem senatûs appellandum esse Claudium: quippe promiscuum* patris patriæ *cognomentum: nova in rempub. merita, non usitatis vocabulis honoranda.* Sed ipse cohibuit consulem, ut nimiùm assentantem: condiditque lustrum, quo censa sunt civium LXIX centena, et XLIV millia. Isque illi finis inscitiæ erga domum suam fuit: haud multò pòst, flagitia uxoris noscere ac punire adactus, ut deinde ardesceret in nuptias incestas.

XXVI. Jam Messallina facilitate adulterorum in fastidium versa, ad incognitas libidines profluebat; quum *abrumpi dissimulationem* etiam Silius, sive fatali vecordia, an imminentium periculorum remedium ipsa pericula ratus, urgebat. *Quippe non eo ventum, ut senectam principis*

opperirentur: insontibus innoxia consilia; flagitiis manifestis, subsidium ab audacia petendum: adessse conscios, paria metuentes. Se cælibem, orbum, nuptiis, et adoptanda Britannico paratum: mansuram eamdem Messallinæ potentiam, additâ securitate, si prævenirent Claudium, ut insidiis incautum, ita irae properum. Segniter hæ voces acceptæ, non amore in maritum; sed ne Silius summa adeptus, sperneret adulteram, scelusque inter ancipitia probatum, veris mox pretiis æstimaret: nomen tamen matrimonii concupivit, ob magnitudinem infamiæ, cujus apud prodigos novissima voluptas est. Nec ultrà exspectato, quàm dum sacrificii gratiâ Claudius Ostiam proficisceretur, cuncta nuptiarum solemnia celebrat.

XXVII. Haud sum ignarus, fabulosum visum iri, tantum ullis mortalium securitatis fuisse, in civitate omnium gnara et nihil reticente, nedum consulem designatum, cum uxore principis, prædicta die, adhibitis, qui obsignarent, velut suscipiendorum liberorum causâ, convenisse: atque illam audisse auspicum verba, subisse, sacrificasse apud deos, discubitum inter convivas; oscula, complexus; noctem denique actam licentiâ conjugali. Sed nihil compositum miraculi causâ, verùm audita scriptaque senioribus tradam.

XXVIII. Igitur domus principis inhorruerat; maximéque, quos penes potentia, et, si res verterent, formido, non jam secretis colloquiis, sed apertè fremere, *Dum histrio cubiculum principis exultaverit, dedecus quidem inlatum; sed*

exscidium procul abfuisse: nunc juvenem nobilem, dignitate formæ, vi mentis, ac propinquo consulatu, majorem ad spem accingi: nec enim occultum, quid post tale matrimonium superesset. Subibat sine dubio metus reputantes, *hebetem Claudium, et uxori devinctum, multasque mortes jussu Messallinæ patratas.* Rursus ipsa facilitas imperatoris fiduciam dabat, *si atrocitate criminis prævaluissent, posse opprimi damnatam antèquam ream. Sed in eo discrimen verti, si defensio audiretur, utque claussæ aures etiam confitenti forent.*

XXIX. Ac primò Callistus jam mihi circa necem C. Cæsaris narratus, et Appianæ cædis molitor Narcissus, flagrantissimâque, eo in tempore, gratiâ Pallas agitavere, *num Messallinam secretis minis depellerent amore Silii cuncta alia dissimulantes*: dein metu, ne ad perniciem ultro traherentur, desistunt; Pallas per ignaviam, Callistus prioris quoque regiæ peritus, et potentiam cautis, quàm acribus consiliis tutiùs haberi. Perstitit Narcissus; et solum id immutans, ne quo sermone præsciam criminis et accusatoris faceret, ipse ad occasiones intentus, longâ apud Ostiam Cæsaris morâ, duas pellices, quarum is corporibus maximè insueverat, largitione ac promissis, et uxore dejecta, plus potentiæ ostentando, perpulit delationem subire.

XXX. Exim Calpurnia (id pellici nomen) ubi datum secretum, Cæsaris genibus provoluta, *nupsisse Messallinam Silio* exclamat: simul Cleopatram, quæ idem opperiens adstabat, *an comperis-*

set? interrogat: atque illa annuente, *cieri Narcissum* postulat. Is *veniam in præteritum petens, quod ei cis Vectios, cis Plautios dissimulavisset: nec nunc adulteria objecturum* ait: *ne domum, servitia, et ceteros fortunæ paratus reposceret; frueretur immo iis: sed redderet uxorem, rumperetque tabulas nuptiales. An discidium,* inquit, *tuum nosti? nam matrimonium Silii vidit populus, et senatus, et miles: ac ni properè agis, tenet urbem maritus.*

XXXI. Tum potissimum amicorum vocat: primumque rei frumentariæ præfectum Turranium, post Lusium Getam, prætorianis impositum: percunctatur. Quibus fatentibus, tum certatim ceteri circumstrepunt, *iret in castra, firmaret praetorias cohortes, securitate antè, quàm vindictæ consuleret.* Satis constat eo pavore offusum Claudium, ut identidem interrogaret, *an ipse imperii potens? an Silius privatus esset?* At Messallina, non alias solutior luxu, adulto autumno, simulacrum vindemiæ per domum celebrat. Urgeri prela, fluere lacus et feminæ pellibus accinctæ adsultabant, ut sacrificantes vel insanientes Bacchæ: ipsa, crine fluxo, thyrsum quatiens, juxtàque Silius hederâ vinctus, gerere cothurnos, jacere caput, strepente circùm procaci choro. Ferunt Vectium Valentem, lasciviâ in præaltam arborem connisum, interrogantibus *quid adspiceret?* respondisse, *tempestatem ab Ostia atrocem*: sive ceperat ea species, seu fortè lapsa vox in præsagium vertit.

XXXII. Non rumor interea, sed undique nuntii incedunt, qui *gnara Claudio cuncta, et veni-*

ne *promptum ultioni* adforent. Igitur Messalina Lucullianos in hortos, Silius, dissimulando metu, ad munia fori digrediuntur. Cæteris passim dilabentibus, adfuere centuriones, inditaque sunt vincula, ut quis reperiebatur in publico, aut per latebras. Messalina tamen, quamquam res adversæ consilium eximerent, ire obviam, et adspici a marito, quod sæpe subsidium habuerat, haud segniter intendit: jussitque, *ut Britannicus et Octavia in complexum patris pergerent*. Et Vibidiam, virginum Vestalium vetustissimam oravit, *Pontificis maximi aures adire, clementiam expetere*. Atque interim, tribus omnino comitantibus (id repente solitudinis erat) spatium urbis pedibus emensa, vehiculo, quo purgamenta hortorum eripiuntur, Ostiensem viam intrat: nullâ cujusquam misericordiâ, quia flagitiorum deformitas prævalebat. . . . .

XXXIII. Trepidabatur nihilominus a Cæsare: quippe Getæ, prætorii præfecto, haud satis fidebat, ad honesta seu prava juxtà levi. Ergo Narcissus, adsumptis quibus idem metus, *non aliam spem incolumitatis Cæsaris* affirmat, *quàm si jus militum, uno illo die, in aliquem libertorum transferret*; *seque* offert *suscepturum*. Ac ne, dum in urbem vehitur, ad pœnitentiam a L. Vitellio, P. Largo Cæcina mutaretur, in eodem gestamine sedem poscit, sumitque.

XXXIV. Crebra post hæc fama fuit, inter diversas principis voces, quum modò incusaret flagitia uxoris, aliquando ad memoriam conjugii, et infantiam liberorum revolveretur, non aliud pro-

locutum Vitellium, quàm *ó facinus*! *ó scelus*! Inflabat quidem Narcissus *aperire ambages*, *et veri copias facere*: sed non ideo pervicit, quin suspensa, et, quò ducerentur, inclinatura responderet, exemploque ejus Largus Cæcina uteretur. Et jam erat in adspectu Messallina, clamitabatque *audiret Octaviæ et Britannici matrem*; quum obstreperet accusator, *Silium et nuptiat* referens: simul codicillos, libidinum indices, tradidit, quibus visus Cæsaris averteret. Nec multò pòst urbem ingredienti offerebantur communes liberi; nisi Narcissus *amoveri eos* jussisset. Vibidiam depellere nequivit, quin multa cum invidia flagitaret, *ne indefensa conjunx exitio daretur*. Igitur *auditurum principem*, *et fore diluendi criminis facultatem* respondit: *iret interim virgo*, *et sacra capesseret*.

XXXV. Mirum inter hæc silentium Claudi: Vitellius ignaro propior: omnia liberto obediebant: *patefieri domum adulteri*, *atque illuc deduci imperatorem* jubet. Ac primùm in vestibulo, effigiem patris Silii, consulto senatûs abolitam, demonstrat: tum quidquid habitum Neronibus et Drusis, in pretium probri cessisse: incensumque et ad minas erumpentem, castris infert, parata concione militum; apud quos, præmonente Narcisso, pauca verba fecit: nam etsi justum dolorem, pudor impediebat. Cohortium clamor dehinc continuus, *nomina reorum et pœnas* flagitantium: admotusque Silius tribunali, non defensionem, non moras tentavit, precatus *ut mors adceleraretur*: eadem constantia et inlustres equites Romanos cu-

pidos maturæ necis fecit. Titium Proculum, custodem a Silio Messallinæ datum, et inditium offerentem Vectium Valentem, et confessum, et Pompeium Urbicum, ac Saufellum Trogum ex consciis *trahi ad supplicium* jubet. Decius quoque Calpurnianus, vigilum præfectus, Sulpicius Rufus, ludi procurator, Juncus Virgilianus, senator, eâdem pœna adfecti.

XXXVI. Solus Mnster cunctationem attulit, dilaniata veste, clamitans, *adspiceret verberum notas, reminisceretur vocis, quâ se obnoxium jussis Messallinæ dedisset. Aliis largitione, aut spei magnitudine, sibi ex necessitate culpam: nec cuiquam antè pereundum fuisse, si Silius rerum potiretur.* Commotum his, et pronum ad misericordiam Cæsarem perpulere liberti, *ne, tot inlustribus viris interfectis, histrioni consuleretur: sponte an coactus tam magna peccavisset, nihil referre.* Ne Trauli quidem Montani equitis Romani defensio recepta est: is modestâ juventâ, sed corpore insigni, accitus ultro, noctemque intra unam a Messallina proturbatus erat, paribus lasciviis ad cupidinem et fastidia. Suilio Cæsonino, et Plautio Laterano mors remittitur: huic, ob patrui egregium meritum; Cæsoninus vitiis protectus est, tamquam in illo fœdissimo cœtu passus muliebria.

XXXVII. Interim Messallina Lucullanis in hortis prolatare vitam, componere preces, nonnulla spe, et aliquando irâ: tantâ inter extrema superbiâ agebat. Ac ni cædem ejus Narcissus properavisset, verterat pernicies in accusatorem. Nam Claudius, domum regressus, et tempestivis epulis

definitus, ubi vino incaluit, *iri* jubet, *nuntiarique miseræ* (hoc enim verbo usum ferunt) *dicendam ad causam postera die adesset*. Quod ubi auditum; et languescere ira, redire amor, ac si cunctarentur, propinqua nox, et uxorii cubiculi memoria timebantur; prorumpit Narcissus, denuntiatque centurionibus et tribuno, qui aderant, *exsequi cædem: ita imperatorem jubere*: custos et exactor e libertis Evodus datur. Isque raptim in hortos prægressus, reperit fusam humi, assidente matre Lepidâ: quæ florenti filiæ haud concors, supremis ejus necessitatibus ad miserationem evicta erat; suadebatque, *ne percussorem opperiretur: transisse vitam, neque aliud quàm morti decus, quærendum*. Sed animo per libidines corrupto, nihil honestum inerat; lacrimæque et questus irriti ducebantur; quum impetu venientium pulsæ fores, adstititque tribunus per silentium, at libertus increpans multis ac servilibus probris.

XXXVIII. Tunc primùm fortunam suam introspexit, ferrumque accepit, quod frustra jugulo ac pectori per trepidationem admovens, ictu tribuni transfigitur: corpus matri concessum. Nuntiatumque Claudio epulanti *perisse Messallinam*, non distincto, suâ an alienâ manu: nec ille quæsivit: poposcitque poculum, et solita convivio celebravit. Ne secutis quidem diebus, odii, gaudii, iræ, tristitiæ, ullius denique humani affectûs signa dedit, non quum lætantes accusatores adspiceret, non, quum filios mœrentes. Juvitque oblivionem ejus senatus, censendo *nomen et effigies privatis ac*

publicis locis demovendas. Decreta Narcisso *quæstoria insignia*, levissimum fastigii ejus, quum supra Pallantem et Callistum ageret. Honesta quidem, sed ex quibus deterrima orirentur, flagitiis inultis.

M. T. CICERONIS

IN L. CATILINAM

ORATIO PRIMA,

HABITA IN SENATU.

I. Quousque tandem abutere, Catilina, patientia nostra? quamdiu etiam furor iste tuus nos eludet? quem ad finem sese effrenata jactabit audacia? Nihilne te nocturnum præsidium Palatii, nihil urbis vigiliæ, nihil timor populi, nihil concursus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora vultusque moverunt? Patere tua consilia non sentis? constrictam jam omnium horum conscientia teneri conjurationem tuam non vides? quid proxima, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consilii ceperis, quem nostrum ignorare arbitraris? O tempora! o mores! senatus hæc intelligit, consul videt: hic tamen vivit. Vivit? imo vero etiam in senatum venit; fit publici consilii particeps; notat, et designat oculis ad cædem unumquemque nostrum. Nos autem, viri fortes,

satisfacere reipublicæ videmur, si istius furorem ac tela vitemus. Ad mortem te, Catilina, duci, jussu consulis, jampridem oportebat; in te conferri pestem istam, quam tu in nos omnes jamdiu machinaris. An vero vir amplissimus. P. Scipio, pontifex maximus, Tib. Gracchum, mediocriter labefactantem statum reipublicæ, privatus interfecit; Catilinam vero, orbem terræ cæde atque incendiis vastare cupientem, nos consules perferemus? Nam illa nimis antiqua prætereo, quod C. Servilius Ahala Sp. Melium, nobis rebus studentem, manu sua occidit. Fuit, fuit ista quondam in hac republica virtus, ut viri fortes acrioribus suppliciis civem perniciosum, quam acerbissumum hostem coercerent. Habemus senatusconsultum in te, Catilina, vehemens et grave; non deest reipublicæ consilium, neque auctoritas hujus ordinis: nos, nos, dico aperte, consules desumus.

II. Decrevit quondam senatus, ut L. Opimius consul videret, ne quid respublica detrimenti caperet, nox nulla intercessit; interfectus est propter quasdam seditionum suspiciones C. Gracchus, clarissimo patre, avo, majoribus: occisus est cum liberis M. Fulvius, consularis. Simili senatusconsulto, C. Mario et L. Valerio, consulibus permissa est respublica: num unum diem postea L. Saturninum tribunum plebis, et C. Servilium prætorem, mors ac reipublicæ pœna remorata est? At nos vicesimum jam diem patimur hebescere aciem horum auctoritatis. Habemus enim hujusmodi senatusconsultum, verumtamen inclusum in tabulis, tamquam gladium in vagina reconditum: quo

ex senatusconsulto confestim interfectum te esse, Catilina, convenit. Vivis; et vivis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam. Cupio, patres conscripti, me esse clementem; cupio in tantis reipublicæ periculis me non dissolutum videri: sed jam me ipse inertiæ nequitiæque condemno. Castra sunt in Italia contra rempublicam in Etruriæ faucibus collocata; crescit in dies singulos hostium numerus; eorum autem imperatorem castrorum, ducemque hostium, intra mœnia, atque adeo in senatu videmus, intestinam aliquam quotidie perniciem reipublicæ molientem. Si te jam, Catilina, comprehendi, si interfici jussero: credo, erit verendum mihi, ne non hoc potius omnes boni serius a me, quam quisquam crudelius factum esse dicat. Verum ego hoc, quod jampridem factum esse oportuit, certa de causa, nondum adducor, ut faciam: tum denique interficiam te, quum jam nemo tam improbus, tam perditus, tam tui similis inveniri poterit, quid id non jure factum esse fateatur. Quamdiu quisquam erit, qui te defenderet audeat, vives; et vives ita, ut nunc vivis, multis meis et firmis præsidiis obsessus, ne commovere te contra rempublicam possis: multorum te etiam oculi et aures non sentientem, sicut udhuc fecerunt, speculabuntur atque custodient.

III. Etenim quid est, Catilina, quod jam amplius exspectes, si neque nox tenebris obscurare cœtus nefarius, nec privata domus parietibus continere vocem conjurationis tuæ potest? si illustrantur, si erumpunt omnia? Muta jam istam men-

tem, mihi crede; obliviscere cædis, atque incendiorum: teneris undique: luce sunt clariora nobis tua consilia omnia: quæ etiam mecum licet recognoscas. Meministine, me ante diem XII kalendas novembr. dicere in senatu, certo die fore in armis, qui dies futurus esset ante diem VI kal. novembris, C. Mallium, audaciæ satellitem atque administrum tuæ? Num me fefellit, Catilina, non modo res tanta, tam atrox, tam incredibilis, verum, id quod multo magis est admirandum, dies? Dixi ego idem in senatu, cædem te optimatum contulisse in ante diem V kalendas novembris, tum quum multi principes civitatis Roma non tam sui conservandi, quam tuorum consiliorum reprimendorum causa profugerunt. Num infitiari potes, te illo ipso die meis præsidiis, mea diligentia circumclusum, commovere te contra rempublicam non potuisse, quum tu, discessu ceterorum, nostra tamen, qui remansissemus, cæde contentum, te esse dicebas? Quid? quum tu te Præneste kalendis ipsis novembris occupaturum nocturno impetu esse confideres, sensistine, illam coloniam meo jussu præsidiis, custodiis, vigiliisque esse munitam? Nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas, quod ego non modo non audiam, sed etiam non videam, planeque sentiam.

IV. Recognosce tandem mecum noctem illam superiorem: jam intelliges multo me vigilare acrius ad salutem, quam te ad perniciem reipublicæ. Dico te priori nocte venisse inter falcarios (non agam obscure) in M. Læcæ domum; convenisse eodem complures ejusdem amentiæ scelerisque socios.

Num negare audes? Quid taces? convincam, si negas: video enim esse hic in senatu quosdam, qui tecum una fuere. O dii immortales! ubinam gentium sumus? in qua urbe vivimus? quam rempublicam habemus? Hic, hic sunt, in nostro numero, patres conscripti, in hoc orbis terræ sanctissimo gravissimoque consilio, qui de meo, nostrumque omnium interitu, qui de hujus urbis, atque adeo orbis terrarum exitio cogitent. Hosce ego video consul, et de republica sententiam rogo; et, quos ferro trucidari oportebat, eos nondum voce vulnero. Fuisti igitur apud Læcam illa nocte, Catilina; distribuisti partes Italiæ; statuisti, quo quemque proficisci placeret: delegisti, quos Romæ relinqueres, quos tecum educeres; descripsisti urbis partes ad incendia; confirmasti, te ipsum jam esse exiturum; dixisti paullulum tibi esse etiam tum moræ, quod ego viverem. Reperti sunt duo equites romani, qui te ista cura liberarent, et sese illa ipsa nocte paullo ante lucem me meo in lectulo interfecturos pollicerentur. Hæc ego omnia, vixdum etiam cœtu vestro dimisso, comperi; domum meam majoribus præsidiis munivi atque firmavi; exclusi eos, quos tu mane ad me salutatum miseras, quum illi ipsi venissent: quos ego jam multis ac summis viris ad me id temporis venturos esse prædixeram.

V. Quæ quum ita sint, Catilina, perge quo cœpisti, egredere aliquando ex urbe; patent portæ; proficiscere: nimium diu te imperatorem illa tua Malliana castra desiderant. Educ tecum etiam omnes tuos; si minus, quam plurimos: purga urbem.

Magno me metu liberabis, dummodo inter me atque te murus intersit. Nobiscum versari jam diutius non potes: non feram, non patiar, non sinam. Magna diis immortolibus habenda est gratia, atque huic ipsi Jovi Statori, antiquissimo custodi hujus urbis, quod hanc tam tetram, tam horribilem, tamque infestam reipublicæ pestem toties jam effugimus. Non est sæpius in uno homine salus summa periclitanda reipublicæ. Quamdiu mihi, consuli designato, Catilina, insidiatus es, non publico me præsidio, sed privata diligentia defendi: quum proximis comitiis consularibus me consulem in campo, et competitores tuos interficere voluisti, compressi tuos nefarios conatus amicorum præsidio et copiis, nullo tumulto publice concitato: denique, quotiescumque me petisti, per me tibi obstiti; quamquam videbam, perniciem meam cum magna calamitate reipublicæ esse conjunctam. Nunc jam aperte rempublicam universam petis; templa deorum inmortalium, tecta urbis, vitam omnium civium, Italiam denique totam, ad exitium et vastitatem vocas.

Quare, quoniam id, quod primum atque hujus imperii disciplinæque majorum proprium est, facere nondum audeo: faciam id, quod est ad severitatem lenius, et ad communem salutem utilius. Nam, si te interfici jussero, residebit in republica reliqua conjuratorum manus; sin tu (quod te jamdudum hortor) exieris, exhaurietur ex urbe tuorum comitum magna et perniciosa centina reipublicæ. Quid est, Catilina? num dubitas id, me imperante facere, quod tua jam sponte faciebas? Exire

ex urbe consul hostem jubet: interrogas me, num in exsilium? non jubeo; sed si me consulis, suadeo.

VI. Quid enim, Catilina, est, quod te jam in hac urbe delectare possit? in qua nemo est, extra istam conjurationem perditorum hominum, qui te non metuat: nemo, qui non oderit. Quæ nota domesticæ turpitudinis non inusta vitæ tuæ est? quod privatarum rerum dedecus non hæret infamiæ? quæ libido ab oculis, quod facinus a manibus umquam tuis, quod flagitium a toto corpore abfuit? cui tu adolescentulo, quem corruptelarum illecebris irretisses, non aut ad audaciam ferrum, aut ad libidinem facem prætulisti? Quid vero? nuper, quum morte superioris uxoris nobis nuptiis domum vacuefecisses, nonne etiam alio incredibili scelere hoc scelus cumulasti? quod ego prætermitto, et facile patior sileri, ne in hac civitate tanti facinoris immanitas aut exstitisse, aut non vindicata esse videatur. Prætermitto ruinas fortunarum tuarum, quas omnes impendere tibi proximis idibus senties: ad illa venio, quæ non ad privatam ignominiam vitiorum tuorum, non ad domesticam tuam difficultatem ac turpitudinem, sed ad summam reipublicæ, atque ad omnium nostrum vitam salutemque pertinent.

Potestne tibi hujus vitæ lux, Catilina, aut hujus cœli spiritus esse jucundus, quum scias, horum esse neminem, qui nesciat, te pridie kalendas jan. Lepido et Tullo consulibus, stetisse in comitio cum telo? manum, consulum et principum civitatis interficiendorum causa, paravisse? sceleri ac furori tuo non mentem aliquam, aut ti-

morem tuum, sed fortunam reipublicæ obstitisse? Ac jam illa omitto: neque enim sunt aut obscura, aut non multa post commissa. Quoties tu me designatum, quoties consulem interficere conatus es? quot ego tuas petitiones ita conjectas, ut vitari non posse viderentur, parva quadam declinatione, et, ut aiunt, corpore effugi? nihil agis, nihil assequeris, nihil moliris, quod mihi latere valeat in tempore: neque tamen conari ac velle desistis. Quoties jam tibi extorta est sica ista de manibus? quoties vero excidit casu aliquo, et elapsa est? tamen ea carere diutius non potes: quæ quidem quibus abs te initiata sacris ac devota sit, nescio, quod eam necesse putas consulis in corpore defigere.

VII. Nunc vero, quæ tua est ista vita? sic enim jam tecum loquar, non ut odio permotus esse videar, quo debeo, sed ut misericordia, quæ tibi nulla debetur. Venisti paullo ante in senatum: quis te ex hac tanta frequentia, ex tot tuis amicis ac necessariis salutavit? Si hoc post hominum memoriam contigit nemini, vocis exspectas contumeliam, quum sis gravissimo judicio taciturnitatis oppressus? Quid, quod adventu tuo ista subsellia vacuefacta sunt? quod omnes consulares, qui tibi persæpe ad cædem constituti fuerunt, simul atque assedisti, partem istam subselliorum nudam atque inanem reliquerunt? quo tandem animo hoc tibi ferendum putas? Servi meherclo mei, si me isto pacto metuerent, ut te metuunt omnes cives tui, domum meam relinquendam putarem: tu tibi urbem non arbitraris? Et, si me meis civibus

injuria suspectum tam graviter atque offensum viderem; carere me adspectu civium, quam infestis oculis omnium conspici mallem: tu, quum conscientia scelerum tuorum agnoscas odium omnium justum, et jam tibi diu debitum, dubitas, quorum mentes sensusque vulneras, eorum adspectum præsentiamque vitare? Si te parentes timerent atque odissent tui, neque eos ulla ratione placare posses; ut opinor, ab eorum oculis aliquo concederes: nunc te patria, quæ communis est omnium nostrum parens, odit ac metuit, et jamdiu de te nihil judicat, nisi de parricidio suo cogitare. Hujus tu neque auctoritatem verebere, neque judicium sequere, neque vim pertimesces? Quæ tecum, Catilina, sic agit, et quodam modo tacita loquitur: «Nullum aliquot jam annis facinus exstitit, nisi per te; nullum flagitium sine te tibi uni multorum civium neces, tibi vexatio direptioque sociorum impunita fuit ac libera; tu non solum ad negligendas leges ac quæstiones, verum etiam ad evertendas perfringendasque valuisti. Superiora illa, quamquam ferenda non fuerunt, tamen, ut potui, tuli: nunc vero me totam esse in metu propter te unum; quidquid increpuerit, Catilinam timeri; nullum videri contra me consilium iniri posse, quod a tuo scelere abhorreat; non est ferendum. Quamobrem discede, atque hunc mihi timorem eripe: si est verus, ne opprimar; sin falsus, ut tandem aliquando timeri desinam.»

VIII. Hæc si tecum, ut dixi, patria loquatur, nonne impetrare debeat, etiam si vim adhibere non possit? Quid? quos tu te ipse in custodiam

dedisti? quid? quod vitandæ suspicionis causa, apud M'. Lepidum te habitare velle dixisti? a quo non receptus, etiam ad me venire ausus es; atque, ut domi meæ te asservarem, rogasti. Quum a me quoque id responsum tulisses, me nullo modo posse iisdem parietibus túto esse tecum; qui magno in periculo essem, quos iisdem mœnibus contineremur; ad Q. Metellum prætorem venisti: a quo repudiatus, ad sodalem tuum, virum optimum, M. Marcellum demigrasti; quem tu videlicet et ad custodiendum te diligentissimum, et ad suspicandum sagacissimum, et ad vindicandum fortissimum fore putasti. Sed quam longe videtur a carcere atque a vinculis abesse debere, qui se ipse jam dignum custodia judicaverit? Quæ quum ita sint, Catilina, dubitas, si hic emori æquo animo non potes, abire in aliquas terras, et vitam istam, multis suppliciis justis debitisque ereptam, fugæ solitudinique mandare?

Refer, inquis, ad senatum: id enim postulas, et, si hic ordo placere sibi decreverit, te ire in exsilium, obtemperaturum te esse dicis. Non referam, in quod abhorret a meis moribus; et tamen faciam, ut intelligas, quid hi de te sentiant. Egredere ex urbe, Catilina; libera rempublicam metu; in exsilium, si hanc vocem exspectas, proficiscere. Quid est Catilina? ecquid attendis? ecquid animadvertis horum silentium? patiuntur, tacent: quid exspectas auctoritatem loquentium, quorum voluntatem tacitorum perspicis? At si hoc idem huic adolescenti optimo, P. Sextio; si fortissimo viro, M. Marcello dixissem;

jam mihi consuli, hoc ipso in templo, jure optimo senatus vim et manus intulisset: de te autem Catilina, quum quiescunt, probant; quum patiuntur, decernunt; quum tacent, clamant. Neque hi solum, quorum tibi auctoritas est videlicet cara, vita vilissima; sed etiam illi equites romani, honestissimi atque optimi viri, ceterique fortissime cives, qui circunstant senatum; quorum tu et frequentiam videre, et studia perspicere, et voces paullo ante exaudire potuisti. Quorum ego vix abs te jamdiu manus ac tela contineo; eosdem facile adducam, ut te hæc, quæ jampridem vastare studes, relinquentem, usque ad portas prosequantur.

IX. Quamquam quid loquor? te ut ulla res frangat? tu ut umquam te corrigas? tu ut ullam fugam meditere? tu ut ullum exsilium cogites? Utinam tibi istam mentem dii immortales duint! tametsi video, si mea voce perterritus ire in exsilium animum induxeris, quanta tempestas invidiæ nobis, si minus in præsens tempus, recenti memoria scelerum tuorum, at in posteritatem impendeat. Sed est mihi tanti; dummodo ista privata sit calamitas, et a reipublicæ periculis sejungatur. Sed tu ut vitiis tuis commoveare, ut legum pœnas pertimescas, ut temporibus reipublicæ cedas, non est postulandum. Neque enim is es, Catilina, ut te aut pudor a turpidine, aut metus a periculo, aut ratio a furore revocarit. Quamobrem, ut sæpe jam dixi, proficiscere; ac si mihi, inimico, ut prædicas, tuo conflare vis invidiam, recta perge in exsilium: vix feram, sermones hominum, si id feceris; vix molem istius invidiæ,

si in exsilium ieris jussu consulis, sustinebo. Sin autem servire meæ laudi et gloriæ mavis, egredere cum importuna sceleratorum manu: confer te ad Mallium; concita perditos cives; secerne te a bonis: infer patriæ bellum; exsulta impio latrocinio, ut a me non ejectus ad alienos, sed invitatus ad tuos isse videaris. Quamquam quid ego te invitem, a quo jam sciam esse præmissos, qui tibi ad forum Aurelium præstolarentur armati? sciam pactam et constitutam esse cum Mallio diem? a quo etiam aquilam illam argenteam, quam tibi ac tuis omnibus perniciosam esse confido et funestam futuram, cui domi tuæ sacrarium scelerum tuorum constitutum fuit, sciam esse præmissam? Tu ut illa diutius carere possis, quam venerari, ad cædem proficiscens, solebas? a cujus altaribus sæpe istam impiam dexteram ad necem civium transtulisti!

X. Ibis tandem aliquando, quo te jampridem tua ista cupiditas effrenata ac furiosa rapiebat. Neque enim tibi hæc res affert dolorem, sed quandam incredibilem voluptatem: ad hanc te amentiam natura peperit, voluntas exercuit, fortuna servavit. Numquam tu non modo otium, sed ne bellum quidem, nisi nefarium concupisti. Nactus es ex perditis, atque ab omni non modo fortuna, verum etiam spe derelictis, conflatam improborum manum. Hic tu qua lætitia perfruere? quibus gaudiis exsultabis? quanta in voluptate bacchabere, quum in tanto numero tuorum neque audies virum bonum quemquam, neque videbis? Ad hujus vitæ studium meditati illi sunt, qui feruntur, labores

tui: jacere humi, non modo ad obsidendum stuprum, verum etiam ad facinus obeundum; vigilare non solum insidiantem somno maritorum, verum etiam bonis otiosorum. Habes, ubi ostentes illam præclaram tuam patientiam famis, frigoris, inopiæ rerum omnium, quibus te brevi tempore confectum esse senties. Tantum profeci tum; quum te a consulatu repuli, ut exsul potius tentare, quam consul vexare rempublicam posses; atque ut id, quod esset a te scelerate susceptum, latrocinium potius, quam bellum nominaretur.

XI. Nunc, ut a me, patres conscripti, quamdam prope justam patriæ querimoniam detester ac deprecer: percipite, quæso, diligenter, quæ dicam, et ea penitus animis vestris mentibusque mandate. Etenim, si mecum patria, quæ mihi vita mea multo est carior; si cuncta Italia; si omnis respublica loquatur: «M. Tulli, quid agis? Tune eum, quem esse hostem comperisti, quem ducem belli futurum vides, quem exspectari imperatorem in castris hostium sentis, autorem sceleris, principem conjurationis, evocatorem servorum et civium perditorum, exire patieris, ut abs te non emissus ex urbe, sed inmissus in urbem esse videatur? Nonne hunc in vincula duci? non ad mortem rapi, non summo suplicio mactari imperabis? Quid tandem impedit te? Mosne majorum? at persæpe etiam privati in hac republica perniciosos cives morte multarunt. An leges, quæ de civium reorum supplicio rogatæ sunt? at numquam in hac urbe ii, qui a republica defecerunt, civium jura tenuerunt. An invidiam posteritatis

times? praeclaram vero populo romano refers gratiam, qui te, hominem per te cognitum, nulla commendatione majorum, tam mature ad summum imperium per omnes honorum gradus extulit, si propter invidiam, aut alicujus periculi metum salutem civium tuorum negligis. Sed, si quis est invidiæ metus, num est vehementius severitatis ac fortitudinis invidia, quam inertiæ ac nequitiæ pertimescenda? An, quum bello vastabitur Italia, vexabuntur urbes, tecta ardebunt, tum te non existimas invidiæ incendio conflagraturum?

XII. His ego sanctissimis reipublicæ vocibus, et eorum hominum, qui idem sentiunt, mentibus, pauca respondebo. Ego, si hoc optimum factu judicarem, patres conscripti, Catilinam morte multari: unius usuram horæ gladiatori isti ad vivendum non dedissem. Etenim, si summi viri, et clarissimi cives, Saturnini, et Gracchorum, et Flacci, et superiorum complurium sanguine non modo se non contaminarunt, sed etiam honestarunt: certe mihi verendum non erat, ne quid, hoc parricida civium interfecto, invidiæ mihi in posteritatem redundaret. Quod si ea mihi maxime impenderet; tamen hoc animo semper fui, ut invidiam virtute partam, gloriam, non invidiam putarem.

Quamquam nonnulli sunt in hoc ordine, qui aut ea, quæ imminent, non videant; aut ea quæ vident, dissimulent: qui spem Catilinæ mollibus sententiis aluerunt, conjurationemque nascentem non credendo corroboraverunt. Quorum auctoritatem secuti multi, non solum improbi, verum

etiam imperiti, si in hunc animadvertissem, crudeliter et regie factum esse dicerent. Nunc intelligo, si iste, quo intendit, in Manliana castra pervenerit, neminem tam stultum fore, qui non videat conjurationem esse factam, neminem tam improbum, qui non fateatur. Hoc autem uno interfecto, intelligo hanc reipublicæ pestem paullisper reprimi, non in perpetuum comprimi posse. Quod si se ejecerit, secumque suos eduxerit, et eodem ceteros undique collectos naufragos aggregaverit: exstinguetur atque delebitur non modo hæc tam adulta reipublicæ pestis, verum etiam stirps ac semen malorum omnium.

XIII. Etenim jamdiu, patres conscripti, in his periculis conjurationis insidiisque versamur: sed, nescio quo pacto, omnium scelerum ac veteris furoris, et audaciæ maturitas in nostri consulatus tempus erupit. Quod si ex tanto latrocinio iste unus tolletur; videbimur fortasse ad breve quoddam tempus cura et metu esse relevati, periculum autem residebit, et erit inclusum penitus in venis atque in visceribus reipublicæ. Ut sæpe homines ægri morbo gravi, quum æstu febrique jactantur, si aquam gelidam biberint, primo relevari videntur; deinde multo gravius vehementiusque afflictantur: sic hic morbus, qui est in republica, relevatus istius pœna, vehementius, vivis reliquis, ingravescet. Quare, patres conscripti, secedant improbi; secernant se a bonis; unum in locum congregentur; muro denique, id quod sæpe jam dixi, secernantur a nobis; desinant insidiari domi suæ consuli, circumstare tribunal prætoris urbani, ob-

sidere cum gladiis curiam, malleolos et faces ad inflammandam urbem comparare; sit denique inscriptum in fronte uniuscujusque, quid de republica sentiat. Polliceor hoc vobis, patres conscripti, tantam in nobis consulibus fore diligentiam, tantam in vobis auctoritatem, tantam in equitibus romanis virtutem, tantam in omnibus bonis consensionem, ut Catilinæ profectione omnia patefacta, illustrata, oppressa, vindicata esse videatis.

Hisce ominibus, Catilina, cum summa reipublicæ salute, et cum tua peste ac pernicie, cumque eorum exitio, qui se tecum omni scelere parricidioque junxerunt, proficiscere ad impium bellum ac nefarium. Tum tu, Jupiter, qui iisdem, quibus hæc urbs, auspiciis a Romulo es constitutus; quem Statorem hujus urbis atque imperii vere nominamus: hunc, et hujus socios a tuis aris cæterisque templis, a tectis urbis ac mœnibus, a vita fortunisque civium omnium arcebis; et omnes inimicos bonorum, hostes patriæ, latrones Italiæ, scelerum fœdere inter se, ac nefaria societate conjunctos, æternis suppliciis vivos mortuosque mactabis.

PUBLII VIRGILII MARONIS

ECLOGA IV.

Sicelides Musæ, paullo majora canamus
Non omnes arbusta juvant, humilesque myricæ.
Si canimus sylvas, sylvæ sint consule dignæ.
Ultima Cumæi venit jam carminis ætas:
Magnus ab integro sæclorum nascitur ordo.

Jam redit et Virgo, redeunt Saturnia regna:
Jam nova progenies cœlo demittitur alto.
Tu modo nascenti puero, quo ferrea primum
Desinet, ac toto surget gens aurea mundo,
Casta fave Lucina: tuus jam regnat Apollo.
Teque adeo decus hoc ævi, te consule, inibit:
Pollio, et incipient magni procedere menses.
Te duce, si qua manent sceleris vestigia nostri,
Irrita perpetua solvent formidine terras.
Ille Deum vitam accipiet, Divisque videbit
Permixtos heroas, et ipse videbitur illis,
Pacatumque reget patriis virtutibus orbem.
At tibi prima, puer, nullo munuscula cultu,
Errantes hederas passim cum baccare tellus,
Mixtaque ridenti colocasia fundet acantho.
Ipsæ lactæ domum referent distenta capellæ
Ubera: nec magnos metuent armenta leones.
Ipsa tibi blandos fundent cunabula flores,
Occidet et serpens, et fallax herba veneni
Occidet: Assyrium vulgo nascetur amomum.
At simul heroum laudes, et facta parentis
Jam legere, et quæ sit poteris cognoscere virtus:
Molli paullatim flavescet campus arista,
Incultisque rubens pendebit sentibus uva,
Et duræ quercus sudabunt roscida mella.
Pauca tamen suberunt priscæ vestigia fraudis,
Quæ tentare Thetim ratibus, quæ cingere muris
Oppida quæ jubeant telluri infindere sulcos.
Alter erit tum Tiphys, et altera quæ vehat Argo
Delectos heroas: erunt etiam altera bella,
Atque iterum ad Trojam magnus mittetur Achilles.

Hinc, ubi jam firmata virum te fecerit aetas,
Cedet et ipse mari vector, nec nautica pinus
Mutabit merces; omnis feret omnia tellus:
Non rastros patietur humus, non vinea falcem:
Robustus quoque jam tauris juga solvet arator.
Nec varios discet mentiri lana colores:
Ipse sed in pratis aries jam suave rubenti
Murice, jam croceo mutabit vellera luto:
Sponte sua sandyx pascentes vestiet agnos.
Talia saecla, suis dixerunt, currite fusis,
Concordes stabili fatorum numine Parcae.
Aggredere o magnos, aderit jam tempus, honores,
Cara Deum soboles, magnum Jovis incrementum!
Aspice convexo nutantem pondere mundum,
Terrasque, tractusque maris, caelumque profundum:
Aspice, venturo laetentur ut omnia saeclo!
O mihi tam longae maneat pars ultima vitae,
Spiritus et, quantum sat erit tua dicere facta!
Non me carminibus vincet nec Thracius Orpheus,
Nec Linus: huic mater quamvis, atque huic pater adsit:
Orphei Calliopea, Lino formosus Apollo.
Pan etiam Arcadia mecum si judice certet,
Pan etiam Arcadia dicat se judice victum.
Incipe, parve puer, risu cognoscere matrem:
Matri longa decem tulerunt fastidia menses.
Incipe, parve puer; cui non risere parentes,
Nec Deus hunc mensa, Dea nec dignata cubili est.

PUBLII VIRGILII MARONIS

GEORGICORUM

LIBER IV.

Protinus aërii mellis coelestia dona
Exequar. Hanc etiam, Mæcenas, aspice partem.
Admiranda tibi levium spectácula rerum,
Magnanimosque duces, totiusque ordine gentis
Mores, et studia, et populos, et prælia dicam.
In tenui labor, at tenuis non gloria: si quem
Numina læva sinunt, auditque vocatus Apollo.
Principio sedes apibus statioque petenda,
Quo neque sit ventis aditus (nam pabula venti
Ferre domum prohibent) neque oves hædique petulci
Floribus insultent, aut errans bucula campo
Decutiat rorem, et surgentes atterat herbas.
Absint et picti squalentia terga lacerti
Pinguibus a stabulis, meropesque, aliæque volucres,
Et manibus Procne pectus signata cruentis.
Omnia nam late vastant, ipsasque volantes
Ore ferunt, dulcem nidis immitibus escam.
At liquidi fontes, et stagna virentia musco
Adsint, et tenuis fugiens per gramina rivus;
Palmaque vestibulum, aut ingens oleaster inumbret.
Ut, cum prima novi ducent examina reges

Vere suo, ludetque favis emissa juventus;
Vicina invitet decedere ripa calori,
Obviaque hospitiis teneat frondentibus arbos.
In medium, seu stabit iners, seu profluet humor.
Transversas salices et grandia conjice faxa:
Pontibus ut crebris possint consistere, et alas
Pandere ad æstivum solem; si forte morantes
Sparserit, aut præceps Neptuno inmerserit Eurus.
Hæc circum casiæ virides, et olentia late
Serpylla, et graviter spirantis copia tymbræ
Floreat, irriguumque bibant violaria fontem.
Ipsa autem, seu corticibus tibi suta cavatis,
Seu lento fuerint alvearia vimine texta,
Augustos habeant aditus; nam frigore mella
Cogit hyems, eademque calor liquefacta remittit.
Utraque vis apibus pariter metuenda: neque illæ
Nequiequam in tectis certatim tenuia cera
Spiramenta linunt, fucoque et floribus oras
Explent, collectumque hæc ipsa ad munera gluten
Et visco et Phrygiæ servant pice lentius Idæ.
Sæpe etiam effossis (si vera est fama) latebris
Sub terra fodere larem; penitusque repertæ
Pumicibusque cavis, exesæque arboris antro.
Tu tamen et levi rimosa cubilia limo
Unge fovens circum, et raras superinjice frondes.
Neu propius tectis taxum sine, neve rubentes

Ure foco cancros: altæ neu crede paludi:
Aut ubi odor cœni gravis, aut ubi concava pulsu
Saxa sonant, vocisque offensa resultat imago.
Quod superest, ubi pulsam hyemem Sol aureus egit.
Sub terras, cœlumque æstiva luce reclusit:
Illæ continuo saltus silvasque peragrant,
Purpureosque metunt flores, et flumina libant
Summa leves. Hinc nescio qua dulcedine lætæ
Progeniem nidosque fovent: hinc arte recentes
Excudunt ceras, et mella tenacia fingunt.
Hinc ubi jam emissum caveis ad sidera cœli
Nare per æstatem liquidam suspexeris agmen,
Obscuramque trahi vento mirabere nubem;
Contemplator: aquas dulces, et frondea semper
Tecta petunt; huc tu jussos asperge sapores,
Trita Meliphylla, et cerinthæ ignobile gramen:
Tinnitusque cie, et Matris quate cymbala circum,
Ipsæ consident medicatis sedibus; ipsæ
Intima more suo sese in cunabula condent.
Sin autem ad pugnam exierint, (nam sæpe duobus
Regibus incessit magno discordia motu)
Continuoque animos vulgi, et trepidantia bello
Corda licet longe præsciscere: namque morantes
Martius ille æris rauci canor increpat; et vox
Auditur, fractos sonitus imitata tubarum.
Tum trepidæ inter se coeunt, pennisque coruscant,
Spiculaque exacuunt rostris, aptantque lacertos:

Et circa regem, atque ipsa ad prætoria densæ
Miscentur, magnisque vocant clamoribus hostem.
Ergo ubi, ver nactæ sudum, camposque patentes,
Erumpunt portis: concurritur: æthere in alto
Fit sonitus: magnum mixtæ glomerantur in orbem,
Præcipitesque cadunt: non densior aere grando,
Nec de concussa tantum pluit ilice glandis.
Ipsi per medias acies, insignibus alis,
Ingentes animos angusto in pectore versant:
Usque adeo obnixi non cedere, dum gravis aut hos,
Aut hos versa fuga victor dare terga subegit.
Hi motus animorum, atque hæc certamina tanta
Pulveris exigui jactu compressa quiescunt.
Verum ubi ductores acie revocaveris ambos:
Deterior qui visus, eum, ne prodigus obsit,
Dede neci: melior vacua sine regnet in aula,
Alter erit maculis auro squalentibus ardens:
(Nam duo sunt genera) hic melior, insignis et ore,
Et rutilis clarus squamis: ille horridus alter
Desidia, latamque trahens inglorius alvum.
Ut binæ regum facies, ita corpora gentis:
Namque aliæ turpes horrent, ceu pulvere ab alto
Cum venit, et terram sicco spuit ore viator
Aridus: elucent aliæ, et fulgore coruscant,
Ardentes auro, et paribus lita corpora guttis.
Hæc potior soboles: hinc cœli tempore certo

Dulcia mella premes: nec tantum dulcia, quantum
Et liquida, et durum Bacchi domitura saporem.
At cum incerta volant cœloque examina ludunt,
Contemnuntque favos, et frigida tecta relinquunt,
Instabiles animos ludo prohibebis inani.
Nec magnus prohibere labor: tu regibus alas
Eripe: non illis quisquam cunctantibus altum
Ire iter, aut castris audebit vellere signa.
Invitent croceis halantes floribus horti:
Et custos furum atque avium, cum falce saligna,
Hellespontiaci servet tutela Priapi.
Ipse thymum pinosque ferens de montibus altis.
Tecta serat late circum, cui talia curæ:
Ipse labore manum duro terat, ipse feraces
Figat humo plantas, et amicos irriget imbres.
Atque equidem, extremo ni jam sub fine laborum
Vela traham, et terris festinem advertere proram;
Forsitan et pingues hortos quæ cura colendi
Ornaret, canerem, biferique rosaria Pæsti:
Quoque modo potis gauderent intyba rivis,
Et virides apio ripæ, tortusque per herbam
Cresceret in ventrem cucumis: nec sera comantem
Narcissum, aut flexi tacuissem vimen acanthi,

Pallentesque hederas, et amantes litora myrtos.
Namque sub Oebaliæ memini me turribus altis,
Qua niger humectat flaventia culta Galesus,
Corycium vidisse senem. cui pauca relicti
Jugera ruris erant; nec fertilis illa juvencis,
Nec pecori opportuna seges, nec commoda Baccho.
Hic rarum tamen in dumis olus, albaque circum
Lilia, verbenasque premens, vescumque papaver,
Regum æquabat opes animis; seraque revertens
Nocte domum, dapibus mensas onerabat inemptis.
Primus vere rosam, atque autumno carpere poma:
Et cum tristis hyems etiam nunc frigore saxa
Rumperet, et glacie cursus frenaret aquarum,
Ille comam mollis jam tum tondebat acanthi,
Æstatem increpitans seram, zephyrosque morantes.
Ergo apibus fœtis idem atque examine multo
Primus abundare, et spumantia cogere pressis
Mella favis: illi tiliæ, atque uberrima pinus:
Quotque in flore novo pomis se fertilis arbos
Induerat, totidem autumno matura tenebat.
Ille etiam seras in versum distulit ulmos,
Eduramque pirum, et spinos jam pruna ferentes,

Jamque ministratem platanum potantibus umbras.
Verum hæc ipse equidem, spatiis exclusus iniquis,
Prætereo, atque aliis post commemoranda relinquo.
Nunc age, naturas apibus quas Juppiter ipse
Addidit, expediam: pro qua mercede, canoros
Curetum sonitus crepitantiaque æra secutæ,
Dictæo cœli regem pavere sub antro.
Solæ communes natos, consortia tecta
Urbis habent, magnisque agitant sub legibus ævum;
Et patriam solæ, et certos novere penates:
Venturæque hyemis memores, æstate laborem
Experiuntur, et in medium quæsita reponunt.
Namque aliæ victu invigilant, et fœdere pacto
Exercentur agris: pars intra septa domorum
Narcissi lacrymam, et lentum de cortice gluten,
Prima favis ponunt fundamina; deinde tenaces
Suspendunt ceras: aliæ, spem gentis, adultos
Educunt fœtus: aliæ purissima mella
Stipant, et liquido distendunt nectare cellas.
Sunt quibus ad portas cecidit custodia sorti:
Inque vicem speculantur aquas et nubila cœli;
Aut onera accipiunt venientum, aut agmine facto
Ignavum fucos pecus a præsepibus arcent.
Eervet opus, redolentque thymo fragantia mella,

Ac veluti lentis Cyclopes fulmina massis
Cum properant; alii taurinis follibus auras
Accipiunt, redduntque; alii stridentia tingunt
Æra lacu: gemit impositis incudibus Ætna.
Illi inter sese magna vi brachia tollunt
In numerum, versantque tenaci forcipe ferrum.
Non aliter (si parva licet componere magnis)
Cecropias innatus apes amor urget habendi,
Munere quamque suo. Grandævis oppida curæ,
Et munire favos, et Dædala fingere tecta.
At fessæ multa referunt se nocte minores,
Crura thymo plenæ: pascuntur et arbuta passim,
Et glaucas salices, casiamque, crocumque rubentem,
Et pinguiem tiliam, et ferrugineos hyacinthos.
Omnibus una quies operum, labor omnibus unus.
Mane ruunt portis, nusquam mora: rursus easdem
Vesper ubi e pastu tandem decedere campis
Admonuit, tum tecta petunt, tum corpora curant.
Fit sonitus, mussantque oras et limina circum.
Post, ubi jam thalamis se composuere, siletur
In noctem, fessosque sopor suus occupat artus.
Nec vero a stabulis pluvia impendente recedunt
Longius, aut credunt cœlo adventantibus Euris;
Sed circum tutæ sub mœnibus urbis aquantur,

Excursusque breves tentant: et sæpe lapillos,
Ut cymbæ instabiles fluctu jactante saburram,
Tollunt: his sese per inania nubila librant.
Illum adeo placuisse apibus mirabere morem,
Quod nec concubitu indulgent, nec corpora segnes
In venerem solvunt, aut fœtus nixibus edunt.
Verum ipsæ é foliis natos et suavibus herbis
Ore legunt: ipsæ regem, parvosque Quirites
Sufficiunt, aulasque et cerea regna refigunt.
Sæpe etiam duris errando in cotibus alas
Attrivere, ultroque animam sub fasce dedere:
Tantus amor florum, et generandi gloria mellis.
Ergo ipsas quamvis angusti terminus ævi
Excipiat; (neque enim plus septima ducitur æstas)
At genus immortale manet, multosque per annos
Stat fortuna domus, et avi numerantur avorum.
Præterea regem non sic Ægyptus, et ingens
Lydia, nec populi Parthorum, aut Medus Hidaspes,
Observant. Rege incolumi mens omnibus una est,
Amisso, rupere fidem: constructaque mella
Diripuere ipsæ, et crates solvere favorum.
Ille operum custos, illum admirantur, et omnes
Circumstant fremitu denso, stipantque frequentes,

Et sæpe attolunt humeris; et corpora bello
Objectant, pulchramque petunt per vulnera mortem.
His quidam signis, atque hæc exempla secuti,
Esse apibus partem divinæ mentis, et haustus
Æthereos dixere; Deum namque ire per omnes
Terrasque tractusque maris, cœlumque profundum.
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quemque sibi tenues nascentem arcessere vitas.
Scilicet huc reddi deinde, ac resoluta referri
Omnia: nec morti esse locum: sed viva volare
Sideris in numerum, atque alto succedere cœlo.
Si quando sedem angustam, servataque mella
Thesauris relines; prius haustu sparsus aquarum,
Ora fove, fumosque manu prætende sequaces.
Bis gravidos cogunt fœtus, duo tempora messis;
Taygete simul os terris ostendit honestum
Pleias, et Occeani spretos pede reppulit amnes:
Aut eadem sidus fugiens ubi piscis aquosi,
Tristior hybernas cœlo descendit in undas.
Illis ira modum supra est, læsæque venenum
Morsibus inspirant, et spicula cæca relinquunt
Affixa in venis, animasque in vulnere ponunt.
Sin duram metues hyemem, parcesque futuro,
Contusosque animos et res miserabere fractas;
At suffire thymo, cerasque recidere inanes

Quis dubitet, nam sæpe favos ignotus adedit
Stellio, lucifugis congesta cubilia blattis;
Immunisque sedens aliena ad pabula fucus,
Aut asper crabro imparibus se immiscuit armis;
Aut dirum tineæ genus, aut invisa Minervæ
In foribus laxos suspendit aranea casses.
Quo magis exhaustæ fuerint, hoc acrius omnes
Incumbent generis lapsi sarcire ruinas,
Complebuntque foros, et floribus horrea texent.
Si vero (quoniam casus apibus quoque nostros
Vita tulit tristi languebunt corpora morbo,
Quod jam non dubiis poteris cognoscere signis)
Continuo est ægris alius color: horrida vultum
Deformat macies: tum corpora luce carentum
Exportant tectis, et tristia funera ducunt:
Aut illæ pedibus connexæ ad limina pendent,
Aut intus clausis cunctantur in ædibus omnes,
Ignavæque fame, et contracto frigore pigræ.
Tum sonus auditur gravior, tractimque susurrant:
Frigidus ut quondam silvis immurmurat Auster,
Ut mare sollicitum stridet refluentibus undis,
Æstuat ut clausis rapidus fornacibus ignis.
Hic jam galbaneos suadebo incendere odores,
Mellaque arundineis inferre canalibus, ultro
Hortantem, et fessas ad pabula nota vocantem.
Proderit et tunsum gallæ admiscere saporem,
Arentesque rosas, aut igni pinguia multo

Defruta, vel psythia passos de vite racemos,
Cecropiumque thymum, et graveolentia centaurea.
Est etiam flos in pratis, cui nomen amello
Fecere agricolæ, facilis quærentibus herba.
Namque uno ingentem tollit de cespite silvam,
Aureus ipse: sed in foliis, quæ plurima circum
Funduntur, violæ sublucet purpura nigræ.
Sæpe Deum nexis ornatæ torquibus aræ.
Asper in ore sapor: tonsis in vallibus illum
Pastores, et curva legunt prope flumina Mellæ
Hujus odorato radices incoque Baccho,
Pabulaque in foribus plenis appone canistris.
Sed si quem proles subito defecerit omnis,
Nec genus unde novæ stirpis revocetur, habebit;
Tempus et Arcadii memoranda inventa magistri
Pandere, quoque modo cæsis jam sæpe juvencis
Insincerus apes tulerit cruor. Altius omnem
Expediam, prima repetens ab origine, famam.
Nam qua Pellæi gens fortunata Canopi
Accolit effuso stagnantem flumine Nilum,
Et circum pictis vehitur sua rura phaselis;
Quaque pharetratæ vicinia Persidis urget,
Et viridem Ægyptum nigra fœcundat arena,
Et diversa ruens septem discurrit in ora
Usque coloratis amnis devexus ab Indis;
Omnis in hac certam regio jacit arte salutem.
Exiguus primum, atque ipsos contractus ad usus
Eligitur locus: hunc angustique imbrice tecti

Parietibusque premunt arctis: et quattuor addunt
Quattuor a ventis obliqua luce fenestras.
Tum vitulus, bima curvans jam cornua fronte,
Quæritur: huic geminæ nares, et spiritus oris
Multa reluctanti obstruitur, plagisque perempto
Tunsa per integram solvuntur viscera pellem.
Sic positum in clauso linquunt: et ramea costis
Subjiciunt fragmenta, thymum, casiasque recentes.
Hoc geritur, zephyris primum impellentibus undas,
Ante novis rubeant quam prata coloribus ante
Garrula quam tignis nidum suspendat hirundo.
Interea teneris tepefactus in ossibus humor
Æstuat: et visenda modis animalia miris,
Trunca pedum primo, mox et stridentia pennis
Miscentur, tenuemque magis, magis aera carpunt:
Donec, ut æstivis effusus nubibus imber,
Erupere, aut ut nervo pulsante sagittæ,
Prima leves ineunt si quando prælia Parthi.
Quis Deus hanc, Musæ, quis nobis extudit artem?
Unde nova ingressus hominum experientia cepit?
Pastor Aristæus, fugiens Peneia Tempe,
Amissis, ut fama, apibus morboque fameque,
Tristis ad extremi sacrum caput astitit amnis,
Multa querens, atque hac affatus voce parentem:

Mater Cyrene, mater, quæ gurgitis hujus
Ima tenes: quid me præclara stirpe Deorum
(Si modo, quem perhibes, pater est Thymbræus Apollo)
Invisum fatis genuisti? aut quo tibi nostri
Pulsus amor? quid me cœlum sperare jubebas?
En etiam hunc ipsum vitæ mortalis honorem,
Quem mihi vix frugum et pecudum custodia solers
Omnia tentanti extuderat, te matre relinquo.
Quin age, et ipsa manu felices erue silvas;
Fer stabulis inimicum ignem, atque interfice messes;
Ure sata, et validam in vites molire bipennem:
Tanta meæ si te ceperunt tædia laudis.
At mater sonitum thalamo sub fluminis alti
Sensit: eam circum Milesia vellera Nymphæ
Carpebant, hyali saturo fucata colore;
Drymoque, Xanthoque, Ligeaque, Phyllodoceque,
Cæsariem effusæ nitidam per candida colla;
Nesæe, Spioque, Thaliaque, Cymodoceque,
Cydippeque, et flava Lycorias, altera virgo,
Altera tum primos Lucinæ experta labores;
Clioque, et Beroe soror, Oceanitides ambæ;
Ambæ auro, pictis incinctæ pellibus ambæ;
Atque Ephyre, atque Opis, et Asia Deiopeia;
Et tandem positis velox Arethusa sagittis.
Inter quas curam Clymene narrabat inanem
Vulcani, Martisque dolos, et dulcia furta,
Aque Chao densos Divum numerabat amores.

Carmine quo captæ, dum fusis mollia pensa
Devolvunt, iterum maternas impulit aures
Luctus Aristæi, vitreisque sedilibus omnes
Obstupuere: sed ante alias Arethusa sorores
Prospiciens, summa flavum caput extulit unda.
Et procul: O gemitu non frustra exterrita tanto,
Cyrene soror; ipse tibi, tua maxima cura,
Tristis Aristæus Penei genitoris ad undam
Stat lacrymans, et te crudelem nomine dicit.
Huic perculsa nova mentem formidine mater,
Duc age, duc ad nos; fas illi limina Divum
Tangere ait. Simul alta jubet discedere late
Flumina, qua juvenis gressus inferret: at illum
Curvata in montis faciem circumstetit unda,
Accepitque sinu vasto, misitque sub amnem.
Jamque domum mirans genitricis, et humida regna,
Speluncisque lacus clausos, lucosque sonantes,
Ibat; et ingenti motu stupefactus aquarum,
Omnia sub magna labentia flumina terra
Spectabat diversa locis, Phasimque, Lycumque,
Et caput, unde altus primum se erumpit Enipeus,
Unde pater Tiberinus, et unde Aniena fluenta,
Saxosumque sonans Hypanis, Mysusque Caicus,
Et gemina auratus taurino cornua vultu
Eridanus, quo non alius per pinguia culta
In mare purpureum violentior influit amnis.

Postquam est in thalami pendentia pumice tecta
Perventum, et nati fletus cognovit inanes
Cyrene: manibus liquidos dant ordine fontes
Germanæ, tonsisque ferunt mantilia villis
Pars epulis onerant mensas, et plena reponunt
Pocula; Panchœis adolescunt ignibus aræ.
Et mater: Cape Mæonii carchesia Bacchi,
Oceano libemus, ait. Simul ipsa precatur
Oceanumque patrem rerum, Nymphasque sorores,
Centum quæ silvas, centum quæ flumina servant.
Ter liquido ardentem perfudit nectare Vestam.
Ter flamma ad summum tecti subjecta reluxit.
Omine quo firmans animum, sic incipit ipsa:
Est in Carpathio Neptuni gurgite vates
Cæruleus Proteus, magnum qui piscibus æquor,
Et juncto bipedum curru metitur equorum.
Hic nunc Emathiæ portus, patriamque revisit
Pallenen; hunc et Nymphæ veneramur, et ipse
Grandævus Nereus: novit namque omnia vates,
Quæ sint, quæ fuerint, quæ mox ventura trahantur.
Quippe ita Neptuno visum est: immania cujus
Armenta, et turpes pascit sub gurgite phocas.
Hic tibi, nate, prius vinclis capiendus, ut omnem
Expediat morbi causam, eventusque secundet.

Nam sine vi non ulla dabit præcepta; neque illum
Orando flectes: vim duram et vincula capto
Tende: doli circum hæc demum frangentur inanes.
Ipsa ego te, medios cum Sol accenderit æstus,
Cum sitiunt herbæ; et pecori jam gratior umbra est,
In secreta senis ducam, quo fessus ab undis
Se recipit: facile ut somno aggrediare jacentem.
Verum ubi correptum manibus, vinclisque tenebis,
Tum variæ illudent species, atque ora ferarum.
Fiet enim subito sus horridus, atraque tigris,
Squamosusque draco, et fulva cervice leæna:
Aut acrem flammæ sonitum dabit, atque ita vinclis
Excidet; aut in aquas tenues dilapsus abibit.
Sed cuanto ille magis formas se vertet in omnes,
Tanto, nate, magis contende tenacia vincla;
Donec talis erit, mutato corpore, qualem
Videris, incepto tegeret cum lumina somno.
Hæc ait, et liquidum ambrosiæ diffundit odorem,
Quo totum nati corpus perduxit; at illi
Dulcis compositis spiravit crinibus aura,
Atque habilis membris venit vigor. Est specus ingens
Exesi latere in montis; quo plurimavento

Cogitur, inque sinus scindit sese unda reductos,
Deprensis olim statio tutissima nautis:
Intus se vastis Proteus tegit objice saxi.
Hic juvenem in latebris aversum a lumine Nympha
Collocat, ipsa procul nebulis obscura resistit.
Jam rapidus torrens sitientes Sirius Indos
Ardebat cœlo, et medium Sol igneus orbem
Hauserat; arebant herbæ, et cava flumina siccis
Faucibus ad limum radii tepefacta coquebant:
Cum Proteus consueta petens e fluctibus antra
Ibat; eum vasti circum gens humida ponti
Exultans, rorem late dispergit amarum.
Sternunt se somno diversæ in litore phocæ.
Ipse (velut stabuli custos in montibus olim,
Vesper ubi e pastu vitulos ad tecta reducit,
Auditique lupos acuunt balatibus agni)
Considit scopulo medius, numerumque recenset.
Cujus Aristæo quoniam est oblata facultas,
Vix defessa senem passus componere membra,
Cum clamore ruit magno, manicisque jacentem
Occupat. Ille suæ contra non immemor artis,
Omnia transformat sese in miracula rerum,
Ignemque, horribilemque feram, fluviumque liquentem,
Verum ubi nulla fugam reperit fallacia, victus
In sese redit, atque hominis tandem ore locutus.

Nam quis te, juvenum confidentissime, nostras
Jussit adire domos? quidve hinc petis? inquit. At ille:
Scis, Proteu, scis ipse; neque est te fallere cuiquam.
Sed tu desine velle: Deum præcepta secuti
Venimus huc, lapsis quæsitum oracula rebus.
Tantum effatus. Ad hæc vates vi denique multa
Ardentes oculos intorsit lumine glauco,
Et graviter frendens, sic fatis ora resolvit.
Non te nullius exercent numinis iræ;
Magna luis commissa: tibi has miserabilis Orpheus
Haudquaquam ob meritum pœnas (ni fata resistant)
Suscitat, et rapta graviter pro conjuge sævit.
Illa quidem, dum te fugeret per flumina præceps,
Immanem ante pedes hydrum moritura puella
Servantem ripas alta non vidit in herba.
At chorus æqualis Dryadum clamore supremos
Implerunt montes: flerunt Rhodopeiæ arces,
Altaque Pangæa, et Rhesi Mavortia tellus,
Atque Getæ, atque Hebrus, atque Actias Orithia.
Ipse cava solans ægrum testudine amorem,
Te, dulcis conjux, te solo in litore secum,
Te veniente die, te decedente canebat.
Tænarias etiam fauces, alta ostia Ditis,

Et caligantem nigra formidine lucum
Ingressus, Manesque adiit, regemque tremendum,
Nesciaque humanis precibus mansuescere corda.
At cantu commotæ Erebi de sedibus imis
Umbræ ibant tenues, simulacraque luce carentum:
Quam multa in silvis avium se millia condunt,
Vesper ubi, aut hybernus agit de montibus imber:
Matres, atque viri, defunctaque corpora vita
Magnanimum heroum, pueri, innuptæque puellæ,
Impositique rogis juvenes ante ora parentum.
Quos circum limus niger, et deformis arundo
Cocyti, tardaque palus inamabilis unda
Alligat, et novies Styx interfusa coercet.
Quin ipsæ stupuere domus, atque intima leti
Tartara, cæruleosque implexæ crinibut angues
Eumenides; tenuitque inhians tria Cerberus ora;
Atque Ixionii vento rota constitit orbis.
Jamque pedem referens casus evaseret omnes,
Redditaque Eurydice superas veniebat ad auras,
Pone sequens; namque hanc dederat Proserpina legem:
Quum subita incautum dementia cepit amantem,
Ignoscenda quidem, scirent si ignoscere Manes.

Restitit, Eurydicenque suam jam luce sub ipsa
Immemor, heu, victusque animi respexit: ibi omnis
Effusus labor, atque immitis rupta tyranni
Fœdera, terque fragor stagnis auditus Avernis.
Illa; Quis et me, inquit, miseram, et te perdidit, Orpheu?
Quis tantus furor? in iterum crudelia retro
Fata vocant, conditque natantia lumina somnus.
Jamque vale: feror ingenti circumdata nocte,
Invalidasque tibi tendens heu! non tua palmas.
Dixit, et ex oculis subito, ceu fumus in auras
Commixtus tenues, fugit diversa; neque illum
Prensantem nequicquam umbras, et multa volentem
Dicere, præterea vidit; nec portitor Orci
Amplius objectam passus transire paludem.
Quid faceret? quo se rapta bis conjuge ferret?
Quo fletu Manes, qua numina voce moveret?
Illa quidem Stygia nabat jam frigida cymba.
Septem illum totos perhibent ex ordine menses
Rupe sub aeria deserti ad Strymonis undam
Flevisse, et gelidis hæc evolvisse sub antris,
Mulcentem tigres, et agentem carmine quercus.
Qualis populea mœrens Philomela sub umbra
Amissos queritur fœtus, quos durus arator
Observans nido in plumes detraxit, at illa
Flet noctem, ramoque sedens miserabile carmen

Integrat, et mœstis late loca questibus implet.
Nulla Venus, nullique animum flexere hymenæi.
Solus Hyperboreas glacies, Tanaimque nivalem,
Arvaque Riphæis nunquam viduata pruinis
Lustrabat, raptam Eurydicen, atque irrita Ditis
Dona querens: spretæ Ciconum quo munere matres,
Inter sacra Deum, nocturnique orgia Bacchi,
Discerptum latos juvenem sparsere per agros.
Tum quoque marmorea caput a cervice revulsum
Gurgite cum medio portans Oeagrius Hebrus
Volveret, Eurydicen; vox ipsa et frigida lingua,
Ah miseram Eurydicen, anima fugiente, vocabat:
Eurydicen toto referebant flumine ripæ.
Hæc Proteus: et se jactu dedit æquor in altum;
Quaque dedit, spumantem undam sub vertice torsit.
At non Cyrene: namque ultro affata timentem;
Nate, licet tristes animo deponere curas.
Hæc omnis morbi causa: hinc miserabile Nymphæ,
Cum quibus illa choros lucis agitabat in altis,
Exitium misere apibus. Tu munera supplex
Tende petens pacem, et faciles venerare Napæas.
Namque dabunt veniam votis, irasque remittent.

Sed modus orandi qui sit, prius ordine dicam.
Quattuor eximios præstanti corpore tauros,
Qui tibi nunc viridis depascunt summa Licæi,
Delige, et intacta totidem cervice juvencas.
Quattuor his aras alta ad delubra Dearum
Constitue, et sacrum jugulis demitte cruorem,
Corporaque ipsa boum frondoso desere luco.
Post, ubi nona suos aurora ostenderit ortus,
Inferias Orphei lethæa papavera mittes,
Placatam Eurydicen vitula venerabere cæsa,
Et nigram mactabis ovem, lucumque revises.
Haud mora, continuo matris præcepta facessit:
Ad delubra venit, monstratas excitat aras,
Quattuor eximios præstanti corpore tauros
Ducit, et intacta totidem cervice juvencas.
Post, ubi nona suos aurora induxerat ortus,
Inferias Horphei mittit, lucumque revisit.
Hic vero subitum, ac dictu mirabile monstrum
Aspiciunt; liquefacta boum per viscera toto
Stridere apes utero, et ruptis efferveri costis,
Immensasque trahi nubes, jamque arbore summa
Confluere, et lentis uvam demittere ramis.
Hæc super arvorum cultu pecorumque canebam,
Et super arboribus: Cæsar dum magnus ad altum
Fulminat Euphratem bello, victorque volentes
Per populos dat jura, viamque affectat Olympo,
Illo Virgilium me tempore dulcis alebat
Parthenope, studiis florentem ignobilis oti:

Carmina qui lusi pastorum, audaxque juventa.
Tityre, te patulæ cecini sub tegmine fagi.

PUBLII VIRGILII MARONIS
ÆNEIDOS
LIBER II.

Conticuere omnes, intentique ora tenebant.
Inde toro pater Æneas sic orsus ab alto:
Infandum, regina, jubes renovare dolorem:
Trojanas ut opes et lamentabile regnum
Eruerim Danai, quæque ipse miserrima vidi,
Et quorum pars magna fui. Quis talia fando
Myrmidonum, Dolopumve, aut duri miles Ulyssei.
Temperet a lacrymis? et jam nox humida cœlo
Præcipitat, suadentque cadentia sidera somnos.
Sed si tantus amor casus cognoscere nostros,
Et breviter Trojæ supremum audire laborem:
Quamquam animus meminisse horret, luctuque refugit?
Incipiam. Fracti bello, fatisque repulsi
Ductores Danaum, tot jam labentibus annis,
Instar montis equum, divina Palladis arte
Ædificant, sectaque intexunt abiet costas.
Votum pro reditu simulant; ea fama vagatur.
Huc delecta virum sortiti corpora furtim
Includunt cæco lateri, penitusque cavernas

Ingentes, uterumque armato milite complent.
Est in conspectu Tenedos, notissima fama
Insula, dives opum, Priami dum regna manebant:
Nunc tantum sinus, et statio male fida carinis.
Huc se provecti deserto in litore condunt.
Nos abiisse rati, et vento petiisse Mycenas.
Ergo omnis longo solvit se Teucria luctu:
Canduntur portæ; juvat ire, et Dorica castra,
Desertosque videre locos, litusque relictum.
Hic dolopum manus, hic sævus tendebat Achilles:
Classibus hic locus: hic acies certare solebant.
Pars stupet innuptæ donum exitiale Minervæ,
Et molem mirantur equi: primusque Thimœtes
Duci intra muros hortatur, et arce locari;
Sive dolo, seu jam Trojæ sic fata ferebant.
At Capys, et quorum melior sententia menti,
Aut pelago Danaum insidias suspectaque dona
Præcipitare jubent, subjectisque urere flammis,
Aut terebrare cavas uteri et tentare latebras.
Scinditur incertum studia in contraria vulgus.
Primus ibi ante omnes, magna comitante caterva,
Laecoon ardens summa decurrit ab arce,
Et procul: O miseri, quæ tanta insania, cives?
Creditis avectos hostes? aut ulla putatis
Dona carere dolis danaum? sic notus Ulysses?
Aut hoc inclusi ligno occultantur Achivi,
Aut hæc in nostros fabricata est machina muros,

Inspectura domos, venturaque desuper urbi,
Aut aliquis latet error; equo ne credite, Teucri.
Quidquid id est, timeo Danaos et dona ferentes.
Sic fatus, validis ingentem viribus hastam
In latus, inque feri curvam compagibus alvum
Contorsit: stetit illa tremens, uteroque recusso
Insonuere cavæ gemitumque dedere cavernæ.
Et, si fata Deum, si mens non læva fuisset,
Impulerat ferro Argolicas fœdare latebras;
Trojaque nunc stares, Priamique arx alta maneres.
Ecce manus juvenem interea post terga revinctum
Pastores magno ad regem clamore trahebant
Dardanidæ: qui se ignotum venientibus ultro,
Hoc ipsum ut strueret, Trojamque aperiret Achivis,
Obtulerat, fidens animi, atque in utrumque paratus,
Seu versare dolos, seu certæ occumbere morti.
Undique visendi studio Trojana juventus
Circumfusa ruit, certantque illudere capto.
Accipe nunc Danaum insidias, et crimine ab uno Disce omnes.
Namque, ut conspectu in medio turbatus, inermis
Constitit, atque oculis Phrygia agmina circumspexit:
Heu, quæ nunc tellus, inquit, quæ me æquora possunt
Accipere? aut quid jam misero mihi denique restat?

Cui neque apud Danaos usquam locus: insuper ipsi
Dardanidæ infensi pœnas cum sanguine poscunt.
Quo gemitu conversi animi, compressus et omnis
Impetus; hortamur fari, quo sanguine cretus,
Quidve ferat; memoret quæ sit fiducia capto.
Ille hæc, deposita tanden formidine, fatur:
Cuncta equidem tibi, Rex, fuerint quæcumque, fatebor
Vera, inquit: neque me Argolica de gente negabo,
Hoc primum: nec, si miserum fortuna Sinonem
Finxit, vanum etiam mendacemque improba finget.
Fando aliquid, si forte tuas pervenit ad aures
Belidæ nomen Palamedis, et inclyta fama
Gloria: quem falsa sub proditione Pelasgi
Insontem infando indicio, quia bella vetabat,
Demisere neci; nunc cassum lumine lugent:
Illi me comitem, et consanguinitate propinquum
Pauper in arma pater primis huc misit ab annis.
Dum stabat regno incolumis, regnumque vigebat
Conciliis, et nos aliquod nomenque decusque
Gessimus. Invidia postquam pellacis Ulyssei
(Haud ignota loquor) superis concessit ab oris,
Afflictus vitam in tenebris, luctuque trahebam,
Et casum insontis mecum indignabar amici.

Nec tacui demens, et me, fors si qua tulisset,
Si patrios umquam remeassem victor ad Argos,
Promisi ultorem, et verbis odia aspera movi.
Hinc mihi prima mali labes: hinc semper Ulysses
Criminibus terrere novis: hinc spargere voces
In vulgum ambiguas, et quærere conscius arma.
Nec requievit enim, donec Calchante ministro...
Sed quid ego hæc autem nequicquam ingrata revolvo?
Quidve moror? si omnes uno ordine habetis Achivos,
Idque audire sat est jamdudum; sumite pœnas:
Hoc Ithacus velit, et magno mercentur Atridæ
Tum vero ardemus scitari, et quærere causas,
Ignari scelerum tantorum artisque Pelasgæ.
Prosequitur pavitans, et ficto pectore fatur:
Sæpe fugam Danai Troja cupiere relicta
Moliri, et longo fessi discedere bello.
Fecissentque utinam! Sæpe illos aspera ponti
Interclusit hyems, et terruit Auster euntes.
Præcipue, cum jam hic trabibus contextus acernis
Staret equus, toto sonuerunt æthere nimbi.
Suspensi Eurypylum scitatum oracula Phœbi
Mittimus, isque adytis hæc tristia dicta reportat:
Sanguine placastis ventos, et virgine cæsa,
Cum primum Iliacas Danai venistis ad oras:
Sanguine quærendi reditus, animaque litandum

Argolica. Vulgi quæ vox ut venit ad aures,
Obstupuere animi, gelidusque per ima cucurrit
Ossa tremor; cui fata parent, quem poscat Apollo.
Hic Ithacus vatem magno Calchanta tumultu
Protrahit in medios: quæ sint ea numina Divum,
Flagitat: et mihi jam multi crudele canebant
Artificis scelus, et taciti ventura videbant.
Bis quinos silet ille dies, tectusque recusat
Prodere voce sua quemquam, aut opponere morti.
Vix tandem magnis Ithaci clamoribus actus,
Composito rumpit vocem, et me destinat aræ.
Assensere omnes: et quæ sibi quisque timebat,
Unius in miseri exitium conversa tulere.
Jamque dies infanda aderat: mihi sacra parari,
Et salsæ fruges, et circum tempora vittæ.
Eripui (fateor) leto me, et vincula rupi:
Limosoque lacu per noctem obscurus in ulva
Delitui, dum vela darent, si forte dedissent.
Nec mihi jam patriam antiquam spes ulla videndi,
Nec dulces natos, exoptatumque parentem:
Quos illi fors ad pœnas ob nostra reposcent
Effugia, et culpam hanc miserorum morte piabunt.
Quod te, per superos et conscia numina veri,
Per, si qua est, quæ restat adhuc mortalibus usquam
Intemerata fides, oro, miserere laborum

Tantorum, miserere animi non digna ferentis.
His lacrymis vitam damus, et miserescimus ultro.
Ipse viro primus manicas atque arcta levari
Vincla jubet Priamus, dictisque ita fatur amicis:
Quisquis es, amissos, hinc jam obliviscere Grajos,
Noster eris: mihique hæc edissere vera roganti.
Quo molem hanc immanis equi statuere? quis auctor?
Quidve petunt? quæ religio? aut quæ machina belli?
Dixerat. Ille dolis instructus et arte Pelasga,
Sustulit exutas vinclis ad sidera palmas.
Vos, æterni ignes, et non violabile vestrum
Testor numen, ait; vos aræ ensesque nefandi,
Quos fugi; vittæque Deum, quas hostia gessi;
Fas mihi Grajorum sacrata resolvere jura,
Fas odisse viros, atque omnia ferre sub auras
Si qua tegunt: teneor patriæ nec legibus ullis.
Tu modo promissis maneas, servataque serves
Troja fidem, si vera feram, si magna rependam.
Omnis spes Danaum et cœpti fiducia belli
Palladis auxiliis semper stetit. Impius ex quo
Tydides sed enim, scelerumque inventor Ulysses,
Fatale aggressi sacrato avellere templo
Palladium, cæsis summæ custodibus arcis,
Corripuere sacram effigiem, manibusque cruentis
Virgineas ausi Divæ contingere vittas:

Ex illo fluere ac retro sublapsa referri
Spes Danaum: fractæ vires, aversa Deæ mens.
Nec dubiis ea signa dedit Tritonia monstris.
Vix positum castris simulacrum; arsere coruscæ
Luminibus flammæ arrectis, salsusque per artus
Sudor iit, terque ipsa solo (mirabile dictu)
Emicuit, parmamque ferens hastamque trementem.
Extemplo tentanda fuga canit æquora Calchas,
Nec posse Argolicis exscindi Pergama telis,
Omina ni repetant Argis, numenque reducant,
Quod pelago et curvis secum avexere carinis.
Et nunc quod patrias vento petiere Mycenas,
Arma Deosque parant comites, pelagoque remenso
Improvisi aderunt: ita digerit omnia Calchas.
Hanc pro Palladio moniti, pro numine læso,
Effigiem statuere, nefas quæ triste piaret.
Hanc tamen inmensam Calchas attollere molem
Roboribus textis, cœloque educere jussit:
Ne recipi portis, aut duci in mœnia possit;
Neu populum antiqua sub religione tueri.
Nam si vestra manus violasset dona Minervæ,
Tum magnum exitium (quod Di prius omen in ipsum
Convertant) Priami imperio Phrygibusque futurum:
Sin manibus vestris vestram ascendisset in urbem,

Ultro Asiam magno Pelopeia ad mœnia bello
Venturam, et nostros ea fata manere nepotes.
Talibus insidiis, perjurique arte Sinonis
Credita res: captique dolis, lacrymisque coacti,
Quos neque Tydides, nec Larissæus Achilles,
Non anni domuere decem, non mille carinæ.
Hic aliud majus miseris multoque tremendum
Objicitur magis, atque improvida pectora turbat.
Laocoon, ductus Neptuno sorte sacerdos,
Sollemnes taurum ingentem mactabat ad aras.
Ecce autem gemini a Tenedo tranquilla per alta
(Horresco referens) immensis orbibus angues
Incumbunt pelago, pariterque ad litora tendunt:
Pectora quorum inter fluctus arrecta, jubæque
Sanguineæ exsuperant undas; pars cætera pontum
Pone legit, sinuatque immensa volumine terga.
Fit sonitus spumante salo: jamque arva tenebant,
Ardentesque oculos suffecti sanguine et igni,
Sibila lambebant linguis vibrantibus ora.
Diffugimus visu exsangues: illi agmine certo
Laoconta petunt: et primum parva duorum
Corpora natorum serpens amplexus uterque
Implicat, et miseros morsu depascitur artus.
Post ipsum auxilio subeuntem ac tela ferentem
Corripiunt, spirisque ligant ingentibus: et jam
Bis medium amplexi, bis collo squamea circum
Terga dati, superant capite et cervicibus altis.
Ille simul manibus tendit divellere nodos,

Perfusus sanie vittas atroque veneno;
Clamores simul horrendos ad sidera tollit;
Quales mugitus, fugit cum saucius aram
Taurus, et incertam excussit cervice securim.
At gemini lapsu delubra ad summa dracones
Effugiunt, sævæque petunt Tritonidis arcem:
Sub pedibusque Deæ, clypeique sub orbe teguntur.
Tum vero tremefacta novus per pectora cunctis
Insinuat pavor: et scelus expendisse merentem
Laocoonta ferunt; sacrum qui cuspide robur
Læserit, et tergo sceleratam intorserit hastam.
Ducendum ad sedes simulacrum, orandaque
Numina conclamant Divæ
Dividimus muros, et mœnia pandimus urbis.
Accingunt omnes operi: pedibusque rotarum
Subjiciunt lapsus, et stupea vincula collo
Intendunt: scandit fatalis machina muros,
Fœta armis: pueri circum innuptæque puellæ
Sacra canunt, funemque manu contingere gaudent.
Illa subit, mediæque minans illabitur urbi.
O patria, o Divum domus Ilium, et inclyta bello
Mœnia Dardanidum! quater ipso in limine portæ
Substitit, atque utero sonitum quater arma dedere.
Instamus tamen immemores, cæcique furore,
Et monstrum infelix sacrata sistimus arce.
Tum etiam fatis aperit Cassandra futuris
Ora, Dei jussu, non umquam credita Teucris.
Nos delubra deum miseri, quibus ultimus esset
Ille dies, festa velamus fronde per urbem.

Vertitur interea cœlum, et ruit Oceano nox,
Involvens umbra magna terramqeu, polumque,
Myrmidonumque dolos; fusi per mœnia Teucri
Conticuere: sopor fessos complectitur artus.
Et jam Argiva phalanx instructis navibus ibat
A Tenedo, tacitæ per amica silentia Lunæ,
Litora nota petens; flammas cum regia puppis
Extulerat; fatisque Deum defensus iniquis,
Inclusos utero Danaos et pinea furtim
Laxat claustra Sinon: illos patefactus ad auras
Reddit equus, lætique cavo se robore promunt
Tisandrus Sthenelusque duces, et dirus Ulisses,
Demissum lapsi per funem, Athamasque, Thoasque,
Pelidesque Neoptolemus, primusque Machaon,
Et Menelaus, et ipse doli fabricator Epeus.
Invadunt urbem somno vinoque sepultam;
Cæduntur vigiles; portisque patentibus omnes
Accipiunt socios, atque agmina conscia jungunt,
Tempus erat, quo prima quies mortalibus ægris
Incipit et dono Divum gratissima serpit.
In somnis ecce ante oculos mœstissimus Hector
Visus adesse mihi, largosque effundere fletus.
Raptatus bigis, ut quondam, aterque cruento
Pulvere, perque pedes trajectus lora tumentes.
Hei mihi, qualis erat! quantum mutatus ab illo
Hectore, qui redit exuvias indutus Achilis,
Vel Danaum Phrygios jaculatus puppibus ignes;
Squalentem barbam, et concretos sanguine crines,
Vulneraque illa gerens, quæ circum plurima muros

Accepit patrios. Ultro flens ipse videbar
Compellare virum, et mæstas expromere voces:
O lux Dardaniæ! spes o fidissima Teucrum!
Quæ tantæ tenuere moræ? quibus Hector ab oris
Expectate venis? ut te post multa tuorum
Funera, post varios hominumque urbisque labores
Defessi aspicimus? que causa indigna serenos
Fœdavit vultus? aut cur hæc vulnera cerno?
Ille nihil: nec me quærentem vana moratur:
Sed graviter gemitus imo de pectore ducens,
Heu fuge, nate Dea, teque his, ait, eripe flammis.
Hostis habet muros, ruit alto a culmine Troja:
Sat patriæ Priamoque datum: si pergama dextra
Defendi possent, etiam hac defensa fuissent.
Sacra, suasque tibi commendat Troja Penates:
Hos cape fatorum comites: his mœnia quære,
Magna pererrato statues quæ denique ponto.
Sic ait, et manibus vittas, Vestamque potentem,
Æternumque adytis effert penetralibus ignem.
Diverso interea miscentur mœnia luctu:
Et magis atque magis (quamquam secreta parentis
Anchisæ domus, arboribusque obtecta recessit)
Clarescunt sonitus, armorumque ingruit horror.
Excutior somno, et summi fastigia tecti
Ascensu supero; atque arrectis auribus asto.
In segetem veluti cum flammas furentibus Austris
Incidit; aut rapidus montano flumine torrens

Sternit agros, sternit sata læta, boumque labores,
Præcipitesque trahit silvas: stupet inscius alto
Accipiens sonitum saxi de vertice pastor:
Tum vero manifesta fides, Danaumque patescunt
Insidiæ. Jam Deiphobi dedit ampla ruinam,
Vulcano superante, domus: jam proximus ardet
Ucalegon: Sigea igni freta lata relucent.
Exoritur clamorque virum, clangorque tubarum.
Arma amens capio, nec sat rationis in armis:
Sed glomerare manum bello, et concurrere in arcem
Cum sociis ardent animi: furor iraque mentem
Præcipitant, pulchrumque mori succurrit in armis.
Ecce autem, telis Panthus elapsus Achivum,
Panthus Otriades, arcis Phœbique sacerdos,
Sacra manu, victosque Deos, parvumque nepotem
Ipse trahit, cursuque amens ad limina tendit,
Quo res summa loco, Panthu? quam prendimus arcem?
Vix ea fatus eram, gemitu cum talia reddit:
Venit summa dies et ineluctabile tempus
Dardaniæ: fuimus Troes, fuit Ilium, et ingens
Gloria Teucrorum; ferus omnia Jupiter Argos
Transtulit. Incensa Danai dominantur in urbe.
Arduus armatos mediis in mœnibus astans
Fundit equus, victorque Sinon incendia miscet
Insultans: portis alii bipatentibus adsunt,

Millia quot magnis numquam venere Mycenis:
Obsedere alii telis angusta viarum
Oppositi: stat ferri acies mucrone corusco
Stricta, parata neci; vix primi prælia tentant
Portarum vigiles, et cæco Marte resistunt,
Talibus Otriadæ dictis et numine Divum
In flammas et in arma feror: quo tristis Erinnys,
Quo fremitus vocat, et sublatus ad æthera clamor.
Addunt se socios Ripheus et maximus annis
Iphitus, oblati per lunam, Hypanisque, Dymasque;
Et lateri aglomerant nostro: juvenisque Chorœbus
Mygdonides: illis ad Trojam forte diebus
Venerat, insano Cassandræ incensus amore;
Et gener auxilium Priamo Phrygibusque ferebat:
Infelix, qui non sponsæ præcepta furentis
Audierit.
Quos ubi confertos audere in prælia vidi,
Incipio super his: Juvenes, fortissima frustra
Pectora, si vobis audentem extrema cupido est
Certa sequi: quæ sit rebus fortuna, videtis,
Excessere omnes addytis arisque relictis
Dii, quibus imperium hoc steterat: succurritis urbi
Incensæ: moriamur, et in media arma ruamus.
Una salus victis, nullam sperare salutem.
Sic animis juvenum furor additus. Inde lupi ceu
Raptores, atra in nebula, quos improba ventris

Exegit cæcos rabies, catulique relicti
Faucibus exspectant siccis; per tela, per hostes
Vadimus haud dubiam in mortem, mediæque tenemus
Urbis iter: nox atra cava circumvolat umbra.
Quis cladem illius noctis, quis funera fando
Explicet? aut possit lacrymis æquare labores?
Urbs antiqua ruit, multos dominata per annos?
Plurima perque vias sternuntur inertia passim
Corpora, perque domos, et relligiosa Deorum
Limina. Nec soli pœnas dant sanguine Teucri;
Quondam etiam victis redit in præcordia virtus,
Victoresque cadunt Danai: crudelis ubique
Luctus, ubique pavor, et plurima mortis imago.
Primus se Danaum, magna comitante caterva,
Androgeos offert nobis, socia agmina credens,
Inscius? atque ultro verbis compellat amicis:
Festinate viri, nam quæ tam sera moratur
Segnities? alii rapiunt incensa feruntque
Pergama; vos celsis nunc primum a navibus itis?
Dixit: et extemplo (neque enim responsa dabantur
Fida satis) sensit medios delapsus in hostes.
Obstupuit, retroque pedem cum voce repressit.
Improvisum aspris veluti qui sentibus anguem
Pressit humi nitens, trepidusque repente refugit
Attollentem iras, et cærula colla tumentem.
Haud secus Androgeos visu tremefactus abibat.
Irruimus, densis et circumfundimur armis:
Ignarosque loci passim et formidine captos

Sternimus: aspirat primo fortuna labori.
Atque hic exsultans successu animisque Choræbus:
O socii, qua prima, inquit, fortuna salutis
Monstrat iter, quaque ostendit se dextra, sequamur.
Mutemus clypeos, Danaumque insignia nobis
Aptemus. Dolus an virtus, quis in hoste requirat?
Arma dabunt ipsi. Sic fatus, deinde comantem
Androgei galeam, clypeique insigne decorum
Induitur, laterique Argivum accommodat ensem.
Hoc Ripheus, hoc ipse Dymas, omnisque juventus
Læta facit; spoliis se quisque recentibus armat.
Vadimus immixti Danais haud numine nostro,
Multaque per cæcam congressi prælia noctem
Conserimus, multos Danaum demittimus Orco.
Diffugiunt alii ad naves litora cursu
Fida petunt: pars ingentem formidine turpi
Scandunt rursus equum, et nota conduntur in alvo.
Heu, nihil invitis fas quemquam fidere Divis!
Ecce trahebatur passis Priameia virgo
Crinibus a templo Cassandra adytisque Minervæ,
Ad cœlum tendens ardentia lumina frustra:
Lumina, nam teneras arcebant vincula palmas.
Non tulit hanc speciem furiata mente Choræbus,
Et sese medium injecit moriturus in agmen.

Consequitur cuncti, et densis incurrimus armis.
Hic primum ex alto delubri culmine telis
Nostrorum obruimur, oriturque miserrima cædes,
Armorum facie, et Grajarum errore jubarum.
Tum Danai gemitu, atque ereptæ virginis ira,
Undique collecti invadunt; acerrimus Ajax,
Et gemini Atridæ, Dolopumque exercitus omnis.
Adversi rupto ceu quondam turbine venti
Confligunt; Zephyrusque, Notusque, et lætus Eois
Eurus equis: stridunt silvæ: sævitque tridenti
Spumeus, atque imo Nereus ciet æquora fundo.
Illi etiam, si quos obscura nocte per umbram
Fudimus insidiis, totaque agitavimus urbe,
Apparent: primi clypeos mentitaque tela
Agnoscunt, atque ora sono discordia signant.
Ilicet obruimur numero, primusque Chorœbus
Penelei dextra Divæ armipotentis ad aram
Procumbit: cadit et Ripheus justissimus unus
Qui fuit in Teucris, et servantissimus æqui.
Dis aliter visum. Pareunt Hypanisque, Dimasque
Confixi a sociis: nec te tua plurima, Panthu,
Labentem pietas, nec Apollinis infula texit.
Iliaci cineres, et flamma extrema meorum,
Testor, in occasu vestro, nec tela, nec ullas
Vitavisse vices Danaum; et, si fata fuissent
Ut caderem, meruisse manu. Divellimur inde,
Iphitus et Pelias mecum: quorum Iphitus ævo
Jam gravior, Pelias et vulnere tardus Ulyssei.

Protinus ad sedes Priami clamore vocati,
Hic vero ingentem pugnam, ceu cetera nusquam
Bella forent, nulli tota morerentur in urbe:
Sic Martem indomitum Danaosque ad tecta ruentes
Cernimus, obsessumque acta testudine limen.
Hærent parietibus scalæ, postesque sub ipsos
Nituntur gradibus: clypeosque ad tela sinistris
Protecti objiciunt, prensant fastigia dextris.
Dardanidæ contra turres ac tecta domorum
Culmina convellunt; his se, quando ultima cernunt,
Extrema jam in morte parant defendere telis;
Auratasque trabes, veterum decora alta parentum,
Devolvunt: alii strictis mucronibus imas
Obsedere fores, has servant agmine denso.
Instaurati animi, regis succurrere tectis,
Auxilioque levare viros, vimque addere victis.
Limen erat, cæcæque fores, et pervius usus
Tectorum inter se Priami, postesque relicti
A tergo: infelix qua se, dum regna manebant,
Sæpius Andromache ferre incomitata solebat
Ad soceros, et avo puerum Astyanacta trahebat.
Evado ad summi fastigia culminis, unde
Tela manu miseri jactabant irrita Teucri.
Turrim in præcipiti stantem, summisque sub astra
Eductam tectis, unde omnis Troja videri,
Et Danaum solitæ naves, et Achaica castra,
Aggressi ferro circum, qua summa labantes

Juncturas tabulata dabant, convellimus altis
Sedibus, impulimusque. Ea lapsa repente ruinam
Cum sonitu trahit, et Danaum super agmina late
Incidit: ast alii subeunt; nec saxa, nec ullum
Telorum interea cessat genus.
Vestibulum ante ipsum primoque in limine Pyrrhus
Exultat, telis et luce coruscus ahena.
Qualis ubi in lucem coluber, mala gramina pastus,
Frigida sub terra tumidum quem bruma tegebat,
Nunc positis novus exuviis, nitidusque juventa,
Lubrica convolvit sublato pectore terga
Arduus ad solem, et linguis micat ore trisulcis.
Una ingens Periphas, et equorum agitator Achillis
Armiger Automedon: una omnis Scyria pubes
Succedunt tecto, et flammas ad culmina jactant.
Ipse inter primos correpta dura bipenni
Limina perrumpit, postesque a cardine vellit
Æratos: jamque excisa trabe firma cavavit
Robora, et ingentem lato dedit ore fenestram.
Apparet domus intus et atria longa patescunt:
Apparent Priami et veterum penetralia regum:
Armatosque vident stantes in limine primo.
At domus interior gemitu miseroque tumultu
Miscetur, penitusque cavæ plangoribus ædes
Femineis ululant: ferit aurea sidera clamor.
Tum pavidæ tectis matres ingentibus errant,

Amplexæque tenent postes, atque oscula figunt.
Instat vi patria Pyrrhus; nec claustra, neque ipsi
Custodes sufferre valent: labat ariete crebro
Janua, et emoti procumbunt cardine postes.
Fit via vi: rumpunt aditus, primosque trucidant
Immissi Danai, et late loca milite complent.
Non sic aggeribus ruptis cum spumeus amnis
Exiit, oppositasque evicit gurgite moles,
Fertur in arva furens cumulo, camposque per omnes
Cum stabulis armenta trahit. Vidi ipse furentem
Cæde Neoptolemum, geminosque in limine Atridas:
Vidi Hecubam, centumque nurus, Priamumque per aras
Sanguine fœdantem, quos ipse sacraverat, ignes.
Quinquaginta illi thalami, spes tanta nepotum,
Barbarico postes auro spoliisque superbi,
Procubuere: tenent Danai, qua deficit ignis.
Forsitan et Priami fuerint quæ fata, requiras.
Urbis ubi captæ casum, convulsaque vidit
Limina tectorum, et medium in penetralibus hostem;
Arma diu senior desueta trementibus ævo
Circumdat nequicquam humeris, et inutile ferrum
Cingitur, ac densos fertur moriturus in hostes.
Ædibus in mediis, nudoque sub ætheris axe

Ingens ara fuit, juxtaque veterrima laurus,
Incumbens aræ, atque umbra complexa Penates.
Hic Hecuba, et natæ nequicquam altaria circum,
Præcipites atra ceu tempestate columbæ,
Condensæ, et Divum amplexæ simulacra tenebant.
Ipsum autem sumptis Priamum juvenilibus armis
Ut vidit: Quæ mens tam dira, misserrime conjux,
Impulit his cingi telis? aut quo ruis? inquit.
Non tali auxilio, nec defensoribus istis
Tempus eget: non, si ipse meus nunc afforet Hector.
Huc tandem concede: hæc ara tuebitur omnes,
Aut moriere simul. Sic ore effata recepit
Ad sese, et sacra longævum in sede locavit.
Ecce autem elapsus Pyrrhi de cede Polites,
Unus natorum Priami, per tela, per hostes
Porticibus longis fugit, et vacua atria lustrat
Saucius: illum ardens infesto vulnere Pyrrhus
Insequitur, jam jamque manu tenet, et premit hasta.
Ut tandem ante oculos evasit et ora parentum,
Concidit, ac multo vitam cum sanguine fudit.
Hic Priamus, quamquam in mediam jam morte tenetur,
Non tamen abstinuit, nec voci, iræque pepercit,
At tibi pro scelere, exclamat, pro talibus ausis
Di (si qua est cœlo pietas, quæ talia curet)

Persolvant grates dignas, et præmia reddant
Debita: qui nati coram me cernere letum
Fecisti, et patrios fœdasti funere vultus.
At non ille, satum quo te mentiris, Achilles
Talis in hoste fuit Priamo; sed jura fidemque
Supplicis erubuit, corpusque exangue sepulcro
Reddidit Hectoreum, meque in mea regna remissit.
Sic fatus senior, telumque imbelle sine ictu
Conjecit: rauco quod protinus ære repulsum,
Et summo clypei nequicquam umbone pependit.
Cui Pyrrhus: Referes ergo hæc, et nuntius ibis
Pelidæ genitori: illi mea tristia facta,
Degeneremque Neoptolemum narrare memento.
Nunc morere. Hæc dicens, altaria ad ipsa trementem
Traxit, et in multo lapsantem sanguine nati,
Implicuitque comam læva, dextraque coruscum
Extulit, ac lateri capulo tenus abdidit ensem.
Hæc finis Priami fatorum: hic exitus illum
Sorte tulit, Trojam incensam et prolapsa videntem
Pergama, tot quondam populis terrisque superbum
Regnatorem Asiæ: jacet ingens litore truncus,
Avulsumque humeris caput, et sine nomine corpus.
At me tum primum sævus circumstetit horror:
Obstupui; subiit chari genitoris imago,
Ut regem æquævum crudeli vulnere vidi

Vitam exhalantem: subiit deserta Creusa,
Et direpta domus, et parvi casus Iuli.
Respicio, et, quæ sit me circum copia, lustro.
Deseruere omnes defessi, et corpora saltu
Ad terram misere, aut ignibus ægra dedere.
Jamque adeo super unus eram, cum lumina Vestæ
Servantem, et tacitam secreta in sede latentem
Tyndarida aspicio: dant clara incendia lucem
Erranti, passimque oculos per cunta ferenti.
Illa sibi infestos eversa ob Pergama Teucros,
Et pœnas Danaum, et deserti conjugis iras
Permetuens, Trojæ et patriæ communis Erinnys,
Abdiderat sese, atque aris invisa sedebat.
Exarsere ignes animo: subit ira cadentem
Ulcisci patriam, et sceleratas sumere pœnas.
Scilicet hæc Spartam incolumis patriasque Mycenas
Aspiciet? partoque ibit regina triumpho?
Conjugiumque, domumque, patres, natosque videbit,
Iliadum turba et Phrygiis comitata ministris?
Occiderit ferro Priamus? Troja arserit igni?
Dardanium toties sudarit sanguine litus?
Non ita: namque etsi nullum memorabile nomen
Fœminea in pœna est, nec habet victoria laudem;
Exstinxisse nefas tamen, et sumpsisse merentis
Laudabor pœnas; animumque explesse juvabit
Ultricis flammæ, et cineres satiasse meorum.

Talia jactabam, et furiata mente ferebar:
Cum mihi se, non ante oculis tam clara, videndam
Obtulit, et pura per noctem in luce refulsit
Alma parens, confessa Deam; qualisque videri
Cœlicolis et quanta solet; dextraque prehensum
Continuit, roseoque hæc insuper addidit ore:
Nate, quis indomitas tantus dolor excitat iras?
Quid furis? aut quonam nostri tibi cura recessit?
Non prius aspicies, ubi fessum ætate parentem
Liqueris Anchisen? superet conjuxne Creusa,
Ascaniusque puer? quos omnes undique Grajæ
Circumerrant acies: et, ni mea cura resistat,
Jam flammæ tulerint, inimicus et hauserit ensis.
Non tibi Tyndaridis facies invisa Lacænæ,
Culpatusve Paris, verum inclementia Divum
Has evertit opes, sternitque a culmine Trojam.
Aspice: namque omnem, quæ nunc obducta tuenti
Mortales hebetat visus tibi, et humida circum
Caligat, nubem eripiam: tu ne qua parentis
Jussa time, neu præceptis parere recusa.
Hic ubi disjectas moles, avulsaque saxis
Saxa vides, mixtoque undantem pulvere fumum,
Neptunus muros, magnoque emota tridenti
Fundamenta quatit, totamque à sedibus urbem
Eruit. Hic Juno Scæas sævissima portas
Prima tenet, sociumque furens à navibus agmen
Ferro accincta vocat.
Jam summas arces Tritonia, respice, Pallas

Insedit, nimbo effulgens et Gorgone sæva.
Ipse pater Danais animos viresque secundas
Sufficit: ipse Deos in Dardana suscitat arma.
Eripe, nate, fugam, finemque impone labori.
Nusquam abero, et tutum patrio te limine sistam.
Dixerat, et spissis noctis se condidit umbris.
Apparent diræ facies, inimicaque Trojæ
Numina magna Deum.
Tum vero omne mihi visum considere in ignes
Ilium, et ex imo verti Neptunia Troja.
Ac veluti summis antiquam in montibus ornum
Cum ferro accisam crebrisque bipennibus instant
Eruere agricolæ certatim; illa usque minatur,
Et tremefacta comam concusso vertice nutat:
Vulneribus donec paullatim evicta supremum
Congemuit, traxitque jugis avulsa ruinam.
Descendo, ac ducente Deo flammam inter et hostes
Expedior: dant tela locum, flammæque recedunt.
Ast ubi jam patriæ perventum ad limina sedis,
Antiquasque domos: genitor quem tollere in altos
Obtabam primum montes primumque petebam,
Abnegat excisa vitam producere Troja,
Exiliumque pati. Vos o, quibus interger ævi
Sanguis, ait, solidæque suo stant robore vires,
Vos agitate fugam.
Me si cœlicolæ voluissent ducere vitam,

Has mihi servassent sedes: satis una superque
Vidimus excidia, et captæ superavimus urbi.
Sic o, sic positum affati discedite corpus.
Ipse manu mortem inveniam? miserebitur hostis,
Exuviasque petet: facilis jactura sepulcri est.
Jampridem invisus Divis et inutilis annos
Demoror: ex quo me Divum pater atque hominum rex
Fulminis afflavit ventis, et contigit igni.
Talia perstabat memorans, fixusque manebat.
Nos contra effusi lacrymis, conjuxque Creusa,
Ascaniusque, omnisque domus; ne vertere secum
Cuncta pater, fatoque urgenti incumbere vellet.
Agnegat, inceptoque et sedibus hæret in iisdem.
Rursus in arma feror, mortemque miserrimus opto.
Nam quod consilium, aut quæ jam fortuna dabatur?
Mene efferre pedem, genitor te posse relicto
Sperasti? tantumque nefas patrio excidit ore?
Si nihil ex tanta Superis placet urbe relinqui,
Et sedet hoc animo, perituræque addere Trojæ
Teque tuosque juvat: patet isti janua leto.
Jamque aderit multo Priami de sanguine Pyrrhus,
Natum ante ora patris, patrem qui obtruncat ad aras.
Hoc erat, alma parens, quod me per tela, per ignes

Eripis? ut mediis hostem in penetralibus, utque
Ascanium, patremque meum, juxtaque Creusam,
Alterum in alterius mactatos sanguine cernam?
Arma, viri, ferte arma: vocat lux ultima victos.
Reddite me Danais, sinite instaurata revisam
Prælia: numquam omnes hodie moriemur inulti.
Hic ferro accingor rursus, clypeoque sinistram
Insertabam aptans, meque extra tecta ferebam.
Ecce autem complexa pedes *in limine conjux*
Hærebat, parvumque patri tendebat Iulum.
Si periturus abis, et nos rape in omnia tecum:
Sin aliquam expertus sumptis spem ponis in armis,
Hanc primum tutare domum: cui parvus Iulus,
Cui pater, et conjux quondam tua dicta relinquor.
Talia vociferans, gemitu tectum omne replebat:
Cum subitum dictuque oritur mirabile monstrum.
Namque manus inter mœstorumque ora parentum,
Ecce levis summo de vertice visus Iuli
Fundere lumen apex, tactuque innoxia molli
Lambere flamma comas, et circum tempora pasci.
Nos pavidi trepidare metu, crinemque flagrantem
Excutere, et sanctos restinguere fontibus ignes.
At pater Anchises oculos ad sidera lætus

Extulit, et cœlo palmas cum voce tetendit:
Jupiter omnipotens, precibus si flecteris ullis,
Aspice nos, hoc tantum: et si pietate meremur,
Da deinde auxilium, pater, atque hæc omina firma.
Vix ea fatus erat senior, subitoque fragore
Intonuit lævum, et de cœlo lapsa per umbras
Stella facem ducens multa cum luce cucurrit.
Illam, summa super labentem culmina tecti,
Cernimus Idæa claram se condere silva,
Signantemque vias: tum longo limite sulcus
Dat lucem, et late circum loca sulfure fumant.
Hic vero victus genitor se tollit ad auras,
Affaturque Deos, et sanctum sidus adorat.
Jam jam nulla mora est: sequor, et, qua ducitis, adsum.
Di patrii, servate domum, servate nepotem.
Vestrum hoc augurium, vestroque in numine Troja est.
Cedo equidem, nec, nate, tibi comes ire recuso.
Dixerat ille, et jam per mœnia clarior ignis
Auditur, propiusque æstus incendia volvunt.
Ergo age, chare pater, cervici imponere nostræ:
Ipse subibo humeris: nec me labor iste gravabit.
Quo res cunque cadent, unum et commune periclum,
Una salus ambobus erit. Mihi parvus Iulus
Sic comes, et longe servet vestigia conjux:
Vos famuli, quæ dicam, animis advertite vestris.
Est urbe egressis tumulus, templumque vetustum

Desertæ Cereris: juxtaque antiqua cupressus,
Relligione patrum multos servata per annos.
Hanc ex diverso sedem veniemus in unam.
Tu genitor, cape sacra manu, patriosque Penates.
Me bello e tanto digressum et cæde recenti,
Attrectare nefas: donec me flumine vivo
Abluero.
Hæc fatus, latos humeros subjectaque colla
Veste super; fulvique insternor pelle leonis,
Succedoque oneri: dextræ se parvus Iulus
Implicuit, sequiturque patrem non passibus æquis.
Pone subit conjux. Ferimur per opaca locorum:
Et me, quem dudum non ulla injecta movebant
Tela, neque adverso glomerati ex agmine Graji,
Nunc omnes terrent auræ, sonus excitat omnis
Suspensum, et pariter comitique onerique timentem.
Jamque propinquabam portis, omnemque videbar
Evasisse viam; subito cum creber ad aures
Visus adesse pedum sonitus: genitorque per umbram
Prospiciens: Nate, exclamat, fuge, nate; propinquant:
Ardentes clypeos atque æra micantia cerno.
Hic mihi nescio quod trepido male numen amicum
Confusam eripuit mentem. Namque avia cursu
Dum sequor, et nota excedo regione viarum:
Heu! misero conjux fatone erepta Creusa

Substitit, erravitne via, seu lassa resedit,
Incertum: nec post oculis est reddita nostris.
Nec prius amissam respexi, animumque reflexi,
Quam tumulum antiquæ Cereris, sedemque sacratam
Venimus. Hic demum collectis omnibus una
Defuit, et comites, natumque, virumque fefellit.
Quem non incusavi amens hominumque Deorumque?
Aut quid in eversa vidi crudelius urbe?
Ascanium, Anchisemque patrem, Teucrosque Penates
Commendo sociis, et curva valle recondo.
Ipse urbem repeto, et cingor fulgentibus armis.
Stat casus renovare omnes, omnemque reverti
Per Trojam, et rursus caput objectare periclis.
Principio muros, obscuraque limina portæ,
Qua gressum extuleram, repeto: et vestigia retro
Observata sequor per noctem, et lumine lustro.
Horror ubique animos, simul ipsa silentia terrent.
Inde domum, si forte pedem, si forte tulisset,
Me refero: Irruerant Danai, et tectum omne tenebant.
Ilicet ignis edax summa ad fastigia vento
Volvitur, exuperant flammæ, furit æstus ab auras.
Procedo ad Priami sedes, arcemque reviso.
Et jam porticibus vacuis, Junonis asylo,
Custodes lecti Phœnix et dirus Ulysses
Prædam asservabant: huc undique Troia gaza

Incensis erepta adytis, mensæque Deorum,
Crateresque auro solidi, captivaque vestis
Congeritur: pueri et pavidæ longo ordine matres
Stant circum.
Ausus quin etiam voces jactare per umbram
Implevi clamore vias, mœstusque Creusam
Nequicquam ingeminans iterumque iterumque vocavi.
Quærenti, et tectis urbis sine fine furenti,
Infelix simulacrum atque ipsius umbra Creusæ
Visa mihi ante oculos, et nota major imago.
Obstupui, steteruntque comæ, et vox faucibus hæsit.
Tum sic affari, et curas his demere dictis:
Quid tantum insano juvat indulgere dolori,
O dulcis conjux? non hæc sine numine Divum
Eveniunt: nec te comitem asportare Creusam
Fas, aut ille sinit superi regnator Olympi.
Longa tibi exilia, et vastum maris æquor arandum.
Ad terram Hesperiam venies, ubi Lydius arva
Inter opima virum leni fluit agmine Tybris.
Illic res lætæ, regnumque et regia conjux
Parta tibi: lacrymas dilectæ pelle Creusæ.
Non ego Myrmidonum sedes Dolopumva superbas
Aspiciam, aut Graiis servitum matribus ibo:
Dardanis, et Divæ Veneris nurus.
Sed me magna Deum genitrix his detinet oris.
Jamque vale, et nati serva communis amorem.
Hæc ubi dicta dedit, lacrymantem et multa volentem

Dicere deseruit, tenuesque recessit in auras.
Ter conatus ibi collo dare brachia circum:
Ter frustra comprensa manus effugit imago,
Par levibus ventis, volucrique simillima somno,
Sic demum socios consumpta nocte reviso.
Atque hic ingentem comitum affluxisse novorum
Invenio admirans numerum, matresque, virosque.
Collectam exilio pubem, miserabile vulgus.
Undique convenere, animis opibusque parati,
In quascumque velim pelago deducere terras.
Jamque jugis summæ surgebat Lucifer Idæ,
Ducebatque diem: Danaique obsessa tenebant
Limina portarum, nec spes opis ulla dabatur.
Cessi, et sublato montem genitore petivi.

QUINTI HORATII FLACCI

CARMINUM

LIBER PRIMUS

ODE I. AD MÆCENATEM.

Mæcenas, atavis edite regibus,
O et præsidium et dulce decus meum!
Sunt, quos curriculo pulverem Olympicum
Collegisse juvat; metaque fervidis
Evitata rotis, palmaque nobilis
Terrarum dominos evehit ad deos.
Hunc, si mobilium turba Quiritium
Certat tergeminis tollere honoribus;
Illum, si proprio condidit horreo
Quidquid de Libycis verritur areis.
Gaudentem patrios findere sarculo
Agros, Attalicis conditionibus
Nunquam dimoveas, ut trabe Cypriâ
Myrtoum, pavidus nauta, secet mare.
Luctantem Icariis fluctibus Africum
Mercator metuens, otium et oppidi
Laudat rura sui: mox reficit rates
Quassas, indocilis pauperiem pati.
Est qui nec veteris pocula Massici,
Nec partem solido demere de die
Spernit, nunc viridi membra sub arbuto
Stratus, nun ad aquæ lene caput sacræ.
Multos castra juvant, et lituo tubæ
Permixtus sonitus, bellaque matribus

Detestata. Manet sub Jove frigido
Venator, teneræ conjugis immemor;
Seu visa et catulis cerva fidelibus,
Seu rupit teretes Marsus aper plagas.
Me doctarum hederæ præmia frontium
Dis miscent superis; me gelidum nemus
Nympharumque leves cum Satyris chori
Secernunt populo; si neque tibias
Euterpe cohibet, nec Polyhymnia
Lesboum refugit tendere barbiton.
Quod si me lyricis vatibus inseris,
Sublimi feriam sidera vertice.

ODE II. AD AUGUSTUM CÆSAREM.

Jam satis terris nivis atque diræ
Grandinis misit Pater, et rubente
Dexterâ sacras jaculatus arces,
Terruit urbem.
Terruit gentes, grave ne rediret
Sæculum Pyrrhæ, nova monstra questæ;
Omne cùm Proteus pecus egit altos
Visere montes;
Piscium et summâ genus hæsit ulmo,
Nota quæ sedes fuerat columbis;
Et superjecto pavidæ natarunt
Æquore damæ.
Vidimus flavum Tiberim, retortis
Littore Etrusco violenter undis,
Ire dejectum monumenta regis,
Templaque Vestæ:
Iliæ dum se nimiùm querenti
Jactat ultorem, vagus et sinistrâ

Labitur ripâ, Jove non probante, u-
xorius amnis.
Audiet cives acuisse ferrum
Quo graves Persæ meliùs perirent;
Audiet pugnas, vitio parentum,
Rara juventus.
Quem vocet divum populus ruentis
Imperi rebus? prece quâ fatigent
Virgines sanctæ minùs audientem
Carmina Vestam?
Cui dabit partes scelus expiandi
Jupiter? tandem venias, precamur,
Nube candentes humeros amictus,
Augur Apollo.
Sive tu mavis, Erycina ridens,
Quam Jocus circumvolat et Cupido;
Sive neglectum genus et nepotes
Respicis auctor,
Heu! nimis longo satiate ludo,
Quem juvat clamor, galeæque leves,
Acer et Mauri peditis cruentum
Vultus in hostem.
Sive mutatâ juvenem figurâ,
Ales, in terris imitaris, almæ
Filius Maiæ, patiens vocari
Cæsaris ultor:
Serus in cœlum redeas, diuque
Lætus intersis populo Quirini;
Neve te nostris vitiis iniquum
Ocior aura
Tollat. Hic magnos potiùs triumphos,
Hic ames dici pater atque princeps,

Neu sinas Medos equitare inultos,
Te duce, Cæsar.

ODE III. AD VIRGILIUM.

Sic te diva potens Cypri,
Sic fratres Helenæ, lucida sidera,
Ventorumque regat pater,
Obstrictis aliis, præter Iapyga;
Navis, quæ tibi creditum
Debes Virgilium, finibus Atticis
Reddas incolumem, precor,
Et serves animæ dimidium meæ.
Illi robur et æs triplex
Circa pectus erat, qui fragilem truci
Commisit pelago ratem
Primus, nec timuit præcipitem Africum
Decertantem Aquilonibus,
Nec tristes Hyadas, nec rabiem Noti,
Quo non arbiter Adriæ
Major tollere seu ponere vult freta.
Quem mortis timuit gradum,
Qui siccis oculis monstra natantia,
Qui vidit mare turgidum, et
Infames scopulos Acroceraunia?
Nequidquam Deus abscidit
Prudens Oceano dissociabili
Terras, si tamen impiæ
Non tangenda rates transiliunt vada.
Audax omnia perpeti
Gens humana ruit per vetitum, nefas.
Audax Iapeti genus
Ignem fraude malâ gentibus intulit.

Post ignem ætheriâ domo
Subductum, macies et nova febrium
Terris incubuit cohors;
Semotique priùs tarda necessitas
Leti corripuit gradum.
Expertus vacuum Dædalus aëra
Pennis non homini datis;
Perrupit Acheronta Herculeus labor.
Nil mortalibus arduum est.
Cœlum ipsum petimus stultitiâ; neque
Per nostrum patimur scelus,
Iracunda Jovem ponere fulmina.

ODE III.

Justum, et tenacem propositi virum
Non civium ardor prava jubentium,
Non vultus instantis tyranni,
Mente quatit solidâ, neque Auster,
Dux inquieti turbidus Adriæ,
Nec fulminantis magna Jovis manus:
Si fractus illabatur orbis,
Impavidum ferient ruinæ.
Hac arte Pollux, et vagus Hercules
Innixus, arces attigit igneas,
Quos inter Augustus recumbens
Purpureo bibit ore nectar.
Hac te merentem, Bacche pater, tuæ
Vexere tigres, indocili jugum
Collo trahentes: hac Quirinus
Martis equis Acheronta fugit,
Gratum elocutâ consiliantibus
Junone Divis: «Ilion, Ilion

Fatalis incestuque judex,
Et mulier peregrina vertit
In pulverem; ex quo destituit deos
Mercede pactâ Laomedon, mihi
Castæque damnatum Minervæ,
Cum populo et duce fraudulento.
Jam nec Lacænæ splendet adulteræ
Famosus hospes, nec Priami domus
Perjura pugnaces Achivos
Hectoreis opibus refringit;
Nostrisque ductum seditionibus
Bellum resedit. Protinus et graves
Iras, et invisum nepotem,
Troica quem peperit sacerdos,
Marti redonabo. Illum ego lucidas
Iniri sedes, ducere nectaris
Succos, et adscribi quietis
Ordinibus patiar deorum;
Dum longus inter sæviat Ilion
Romamque pontus; quâlibet exsules
In parte regnanto beati:
Dum Priami, Paridisque busto
Insultet armentum, et catulos feræ
Celent inultæ: stet Capitolium
Fulgens, triumphatisque possit
Roma ferox dare jura Medis.
Horrenda latè nomen in ultimas
Extendat oras, quà medios liquor
Secernit Europen ab Afro,
Quà tumidus rigat arva Nilus.
Aurum irrepertum, et sic meliùs situm,
Cùm terra celat, spernere fortior,

Quàm cogere humanos in usus,
Omne sacrum rapiente dextrâ.
Quicumque mundo terminus obstitit,
Hunc tangat armis, visere gestiens
Quâ parte debacchentur ignes,
Quâ nebulæ, pluviique rores.
Sed bellicosis fata Quiritibus
Hac lege dico, ne, nimium pii
Rebusque fidentes avitæ
Tecta velint reparare Trojæ.
Trojæ renascens alite lugubri
Fortuna tristi clade iterabitur,
Ducente victrices catervas
Conjuge me Jovis et sorore.
Ter si resurgat murus aheneus,
Auctore Phœbo, ter pereat meis
Excisus Argivis; ter uxor
Capta virum puerosque ploret.»
Non hæc jocosæ conveniunt lyræ:
Quò, Musa, tendis? Desine pervicax
Referre sermones deorum,
Magna modis tenuare parvis.

CARMEN SÆCULARE.

Phœbe, silvarumque potens Diana,
Lucidum cœli decus, o colendi
Semper et culti, date quæ precamur
Tempore sacro,
Quo Sibyllini monuere versus,
Virgines lectas, puerosque castos,
Dîs, quibus septem placuere colles,
Dicere carmen.

Alme Sol, curro nitido diem qui
Promis et celas, aliusque et idem
Nasceris, possis nihil urbe Româ
        Visere majus!
Rite maturos aperire partus,
Lenis Ilithyia, tuere matres;
Sive tu Lucina probas vocari
        Seu Genitalis.
Diva, producas sobolem, Patrumque
Prosperes decreta super jugandis
Feminis, prolisque novæ feraci
        Certus undenos decies per annos
Orbis ut cantus referatque ludos,
Ter die claro, totiesque gratâ
        Nocte frequentes.
Vosque, veraces cecinisse, Parcæ,
Quod semel dictum est, stabilisque rerum
Terminus servet, bona jam peractis
        Jungite fata.
Fertilis frugum pecorisque tellus
Spiceâ donet Cererem coronâ.
Nutriant fætus et aquæ salubres
        Et Jovis auræ.
Condito mitis placidusque telo,
Supplices audi pueros, Apollo.
Siderum regina bicornis, audi,
        Luna, puellas.
Roma si vestrum est opus, Iliæque
Littus Etruscum tenuere turmæ,
Jussa pars mutare Lares et urbem
        Sospite cursu:
Cui per ardentem sine fraude Trojam

Castus Æneas, patriæ superstes,
Liberum munivit iter, daturus
Plura relictis.
Dî, probos mores docili juventæ,
Dî, senectuti placidæ quietem,
Romulæ genti date remque, prolemque
Et decus omne.
Quæque vos bobus veneratur albis,
Clarus Anchisæ Venerisque sanguis,
Impetret, bellante prior, jacentem
Lenis in hostem.
Jam mari terrâque manus potentes
Medus, Albanasque timet secures;
Jam Scythæ responsa petunt, superbi
Nuper, et Indi.
Jam fides, et pax, et honor, pudorque
Priscus, et neglecta redire virtus
Audet; apparetque beata pleno
Copia cornu.
Augur et fulgente decorus arcu
Phœbus, aceptusque novem Camenis,
Cui salutari levat arte fessos
Corporis artus.
Si Pallatinas videt æquus arces,
Remque Romanam, Latiumque felix,
Alterum in lustrum meliusque semper
Proroget ævum.
Quæque Aventinum tenet Algidumque,
Quindecim Diana preces virorum
Curet, et votis puerorum amicas
Applicet aures.
Hæc Jovem sentire deosque cunctos,

Spem bonam certamque domum reporto,
Doctus et Phœbi chorus et Dianæ
Dicere laudes.

SATIRA II.
LIBRI SECUNDI.

Quæ virtus et quanta, boni, sit vivere parvo
(Nec meus hic sermo est, sed quem præcepit Ofellus
Rusticus, abnormis sapiens, crassâque Minervâ)
Discite, non inter lances mensasque nitentes,
Cùm stupet insanis acies fulgoribus, et cùm
Acclinis falsis animus meliora recusat:
Verùm hic impransi mecum disquirite. Cur hoc?
Dicam, si potero. Malè verum examinat omnis
Corruptus judex. Leporem sectatus, equove
Lassus ab indomito, vel si Romana fatigat
Militia assuetum græcari; seu pila velox,
Molliter austerum studio fallente laborem,
Seu te discus agit; pete cedentem aera disco.
Cùm labor extuderit fastidia, siccus, inanis
Sperne civum vilem; nisi Hymettia mella Falerno
Ne biberis diluta. Foris est promus, et atrum
Defendens pisces hyemat mare; cum sale panis
Latrantem stomachum bene leniet. Unde putas, aut
Quî partum? Non in caro nidore, voluptas
Summa, sed in te ipso est. Tu pulmentaria quære
Sudando; pinguem vitiis, albumque, neque ostrea,
Nec scarus; aut poterit peregrina juvare lagois.
Vix tamen eripiam, posito pavone, velis quin
Hoc potiùs quàm gallinâ tergere palatum,
Corruptus vanis rerum; quia veneat auro
Rara avis, et pictâ pandat spectacula caudâ:

Tanquam ad rem attineat quidquam. Num vesceris istâ,
Quam laudas, plumâ? cocto num adest honor idem?
Carne tamen quamvis distat nihil hâc magis illa,
Imparibus formis deceptum te patet. Esto.
Unde datum sentis, lupus hic, Tiberinus, an alto
Captus hiet? pontesne inter jactatus, an amnis
Ostia sub Tusci? Laudas, insane, trilibrem
Mullum, in singula quem minuas pulmenta necesse est.
Ducit te species, video. Quò pertinet ergo
Proceros odisse lupos? Quia scilicet illis
Majorem natura modum dedit, his breve pondus.
Jejunus raro stomachus vulgaria temnit.
«Porrectum magno magnum spectare catino
Vellem,» ait Harpyiis gula digna rapacibus. At vos
Præsentes Austri, coquite horum obsonia, quamvis
Putet aper, rhombusque recens, mala copia quando
Ægrum sollicitat stomachum; cùm rapula plenus
Atque acidas mavult inulas. Nec dum omnis abacta
Pauperies epulis regum: nam vilibus ovis
Nigrisque est oleis hodie locus. Haud ista pridem
Galloni præconis erat accipensere mensa
Infamis. Quid? tum rhombos minùs æquor alebat?
Tutus erat rhombus, tutoque ciconia nido,
Donec vos auctor docuit prætorius. Ergo
Si quis nunc mergos suaves edixerit assos,
Parebit pravi docilis Romana juventus.
Sordinus ad tenui victu distabit, Ofello
Judice: nam frustra vitium vitaveris illud,
Si te aliò pravum detorseris. Avidienus,
Cui canis ex vero ductum cognomen adhæret,

Quinquennes oleas est, et silvestria corna;
Ac, nisi mutatum, parcit defundere vinum; et
Cujus odorem olei nequeas perferre, licebit
Ille repotia, natales, aliosve dierum,
Festos albatus celebret, cornu ipsi bilibri
Caulibus instillat, veteris non parcus aceti.
Quali igitur victu sapiens utetur, et horum
Utrum imitabitur? Hàc urget lupus, hàc canis angit.
Mundus erit, qui non offendat sordibus; atque
In neutram partem cultûs miser: hic neque servis,
Albuti senis exemplo, dum munia didit,
Sævus erit; neque, sicut simplex Nævius, unctam
Convivis præbebit aquam: vitium hoc quoque magnum.

Accipe nunc victus tenuis quæ quantaque secum
Afferat. In primis valeas bene: nam variæ res
Ut noceant homini, credas, memor illius escæ,
Quæ simplex olim tibi sederit: at simul assis
Miscueris elixa, simul conchylia turdis;
Dulcia se in bilem vertent, sthomacoque tumultum
Lenta feret pituita. Vides ut pallidus omnis
Cœna desurgat dubiâ? Quin corpus onustum
Hesternis vitiis animum quoque prægravat unâ,
Atque affigit humo divinæ particulam auræ:
Alter, ubi dicto citiùs curata sopori
Membra dedit, vegetus præscripta ad munia surgit.
Hic tamen ad melius poterit transcurrere quondam:
Sive diem festum rediens advexerit annus,
Seu recreare volet tenuatum corpus; ubique
Accedent anni, et tractari molliùs ætas
Imbecilla volet. Tibi quidnam accedet ad istam.
Quam puer et validus præsumis, mollitiem, seu

Dura valetudo inciderit, seu tarda senectus?
Rancidum aprum antiqui laudabant, non quia nasus
Illis nullus erat; sed, credo, hac mente, quòd hospes
Tardiùs adveniens, vitiatum commodiùs quàm
Integrum edax dominus consumeret. Hos utinam inter
Heroas natum tellus me prima tulisset!
Das aliquid famæ, quæ carmine gratior aurem
Occupat humanam? grandes rhombi patinæque
Grande ferunt unà cum damno dedecus. Adde
Iratum patruum, vicinos, te tibi iniquum,
Et frustra mortis cupidum, cùm deerit egenti
Æs, laquei pretium. «Jure, inquit, Trasius istis
Jurgatur verbis: ego vectigalia magna,
Divitiasque habeo tribus amplas regibus.» Ergo
Quod superat, non est melius quo insumere possis?
Cur eget indignus quisquam, te divite? Quare
Templa ruunt antiqua deûm? Cur, improbe, caræ
Non aliquid patriæ tanto emetiris acervo?
Uni nimirum rectè tibi semper erunt res?
O magnus posthac inimicis risus! Uterne
Ad casus dubios fidet sibi certiùs? hic, qui
Pluribus assuerit mentem, corpusque superbum?
An qui, contentus parvo, metuensque futuri,
In pace, ut sapiens, aptarit idonea bello?
Quò magis his credas, puer hunc ego parvus Ofellum
Integris opibus novi non latiùs usum,
Quàm nunc accisis. Videas metato in agello
Cum pecore et gnatis fortem mercede colonum,
«Non ego narrantem, temerè edi luce profestâ

Quidquam, præter olus, fumosæ cum pede pernæ:
Ac, mihi cùm longum post tempus venerat hospes,
Sive operum vacuo gratus conviva per imbrem
Vicinus, bene erat, non piscibus urbe petitis,
Sed pullo, atque hœdo: tum pensilis uva secundas
Et nux ornabat mensas, cum duplice ficu.
Post hoc ludus erat culpâ potare magistrâ;
Ac venerata Ceres, ut culmo surgeret alto,
Explicuit vino contractæ seria frontis.
Sæviat, atque novos moveat fortuna tumultus,
Cuantum hinc imminuet? quantò aut ego parciùs, aut vos
O pueri nituistis, ut huc novus incola venit?
Nam propriæ telluris herum natura, neque illum,
Nec me, nec quemquam statuit: nos expulit ille;
Illum aut nequities, aut vafri inscitia juris;
Postremò expellet certè vivacior heres.
Nunc ager Umbreni sub nomine, nuper Ofelli
Dictus, erit nulli proprius; sed cedet in usum
Nunc mihi, nunc alii: quocirca vivite fortes,
Fortiaque adversis opponite pectora rebus.»

QUINTI HORATII FLACCI
DE ARTE POETICA
LIBER AD PISONES.

Humano capiti cervicem pictor equinam
Jungere si velit, et varias inducere plumas,
Undique collatis membris, ut turpiter atrum

Desinat in piscem mulier formosa supernè
Spectatum admissi, risum teneatis, amici?
Credite, Pisones, isti tabulæ fore librum
Persimilem, cujus, velut ægri somnio, vanæ
Fingentur species; ut nec pes nec caput uni
Reddatur formæ. Pictoribus atque poetis
Quidlibet audendi semper fuit æqua potestas.
Scimus, et hanc veniam petimusque, damusque vicissim:
Sed non ut placidis coeant immitia, non ut
Serpentes avibus geminentur, tigribus agni.
Inceptis gravibus plerumque et magna professis
Purpureus, latè qui splendeat, unus et alter
Assuitur pannus; cùm lucus et ara Dianæ,
Et properantis aquæ per amœnos ambitus agros,
Aut flumen Rhenum, aut pluvius describitur arcus.
Sed nunc non erat his locus; et fortasse cupressum
Scis simulare: quid hoc, si fractis enatat exspes
Navibus, ære dato qui pingitur? Amphora cœpit
Institui; currente rotâ, cur urceus exit?
Denique sit quod vis, simplex duntaxat et unum.
Maxima si pars vatum, pater, et juvenes patre digni,
Decipimur specie recti: brevis esse laboro,
Obscurus fio: sectantem levia, nervi
Deficiunt, animique: professus grandia, turget:
Serpit humi tutus miniùm, timidusque procellæ.
Qui variare cupit rem prodigialiter unam,
Delphinum silvis appingit, fluctibus aprum.
In vitium ducit culpæ fuga, si caret arte.
Æmilium circa ludum faber imus et ungues
Exprimet, et molles imitabitur ære capillos:

Infelix operis summa, quia ponere totum
Nesciet. Hunc ego me, si quid componere curem,
Non magis esse velim, quàm pravo vivere naso,
Spectandum nigris oculis nigroque capillo.
Sumite materiam vestris, qui scribitis, æquam
Viribus, et versate diu quid ferre recusent,
Quid valeant humeri. Cui lecta potenter erit res,
Nec facundia deseret hunc, nec lucidus ordo.
Ordinis hæc virtus erit et venus, aut ego fallor,
Ut jam nunc dicat, jam nunc debentia dici;
Pleraque differat, et præsens in tempus omittat.
Hoc amet, hoc spernat promissi carminis auctor,
In verbis etiam tenuis cautusque serendis:
Dixeris egregiè, notum si callida verbum
Reddiderit junctura novum. Si forte neceses est
Indiciis monstrare recentibus abdita rerum,
Fingere cinctutis non exaudita Cethegis
Continget, dabiturque licentia sumpta pudenter;
Et nova fictaque nuper habebunt verba fidem, si
Græco fonte cadant parcè detorta: quid autem
Cæcilio, Plautoque dabit Romanus, ademptum
Virgilio, Varioque? Ego cur, adquirere pauca
Si possum, invideor? cùm lingua Catonis et Enni
Sermonem patrium ditaverit, et nova rerum
Nomina protulerit. Licuit, semperque licebit
Signatum præsente notâ producere nomen.
Ut sîlvæ foliis pronos mutantur in annos,
Prima cadunt: ita verborum vetus interit ætas,
Et, juvenum ritu, florent modò nata, vigentque.
Debemur morti nos, nostraque; sive receptus
Terrâ Neptunus classes Aquilonibus arcet,
Regis opus, sterilisve diu palus, aptaque remis

Vicinas urbes alit, et grave sentit aratrum:
Seu cursum mutavit iniquum frugibus amnis,
Doctus iter melius. Mortalia facta peribunt,
Nedum sermonum stet honos et gratia vivax.
Multa renascentur quæ jam cecidere, cadentque,
Quæ nunc sunt in honore, vocabula, si volet usus,
Quem penes arbitrium est et jus et norma loquendi.
Res gestæ regumque ducumque, et tristia bella
Quo scribi possent numero monstravit Homerus.
Versibus impariter junctis querimonia primùm,
Post etiam inclusa et voti sententia compos.
Quis tamen exiguos elegos emisererit auctor,
Grammatici certant, et adhuc sub judice lis est.
Archilochum proprio rabies armabit ïambo.
Hunc socci cepere pedem, grandesque cothurni,
Alternis aptum sermonibus, et populares
Vincentem strepitus, et natum rebus agendis.
Musa dedit fidibus divos, puerosque deorum,
Et pugilem vectorem, et equum certamine primum,
Et juvenum curas, et libera vina referre.
Descriptas servare vices, operumque colores,
Cur ego, si nequeo ignoroque, poeta salutor?
Cur nescire, pudens pravè, quàm discere malo?
Versibus exponi tragicis res comica non vult:
Indignatur item privatis ac prope socco
Dignis carminibus narrari cœna Thyestæ.
Singula quæque locum teneant sortita decenter.
Interdum tamen et vocem comœdia tollit,
Iratusque Chremes tumido delitigat ore,
Et tragicus plerumque dolet sermone pedestri.
Telephus et Peleus, cùm pauper et exsul uterque,
Projicit ampullas, et sesquipedalia verba,

Si curat cor spectantis tetigisse querelâ.
Non satis est pulchra esse poemata; dulcia sunto,
Et quocumque volent. animum auditoris agunto.
Ut ridentibus arrident, ita flentibus adflent
Humani vultus. Si vis me flere, dolendum est
Primùm ipsi tibi; tunc tua me infortunia lædent,
Telephe, vel Peleu: malè si mandata loqueris,
Aut dormitabo, aut ridebo. Tristia mœstum
Vultum verba decent; iratum, plena minarum;
Ludentem, lasciva; severum, seria dictu:
Format enim natura priùs nos intus ad omnem
Fortunarum habitum; juvat, aut impellit ad iram,
Aut ad humum mœrore gravi deducit, et angit;
Post effert animi motus interprete linguâ.
Si dicentis erunt fortunis absona dicta,
Romani tollent equites peditesque cachinnum.
Intererit multum Davusne loquatur, an heros;
Maturusne senex, an adhuc florente juventâ
Fervidus; an matrona potens, an sedula nutrix
Mercatorne vagus, cultorne virentis agelli;
Colchus, an Assyrius; Thebis nutritus, an Argis.
Aut famam sequere, aut sibi convenientia finge,
Scriptor. Honoratum si fortè reponis Achillem,
Impiger, iracundus, inexorabilis, acer
Jura neget sibi nata, nihil non arroget armis.
Sit Medea ferox, invictaque; flebilis Ino;
Perfidus Ixion; Io vaga; tristis Orestes.
Si quid inexpertum scenæ committis, et audes
Personam formare novam, servetur ad imum,
Qualis ab incepto processerit, et sibi constet.
Difficile est propriè communia dicere: tuquè
Rectiùs Iliacum carmen deducis in actus,
Quàm si proferres ignota indictaque primus:

Publica materies privati juris erit, si
Nec circa vilem patulumque moraberis orbem;
Nec verbum verbo curabis reddere, fidus
Interpres; nec desilies imitator in arctum,
Unde pedem proferre pudor vetet, aut operis lex.
Nec sic incipies, ut scriptor cyclicus olim:
Fortunam Priami cantabo, et nobile bellum.
Quid dignum tanto feret hic promissor hiatu?
Parturient montes; nascetur, ridiculus mus.
Quantò rectiùs hic qui nil molitur ineptè?
Dic mihi, Musa, virum, captæ post tempora Trojæ
Qui mores hominum multorum vidit et urbes
Non fumum ex fulgore, sed ex fumo dare lucem
Cogitat, ut speciosa dehinc miracula promat.
Antiphatem Scyllamque, et cum Cyclope Charybdim.
Nec reditum Diomedis ab interitu Meleagri,
Nec gemino bellum Trojanum orditur ab ovo.
Semper ad eventum festinat, et in medias res,
Non secus ac notas, auditorem rapit, et quæ
Desperat tractata nitescere posse, relinqui;
Atque ita mentitur, sic veris falsa remiscet,
Primo ne medium, medio ne discrepet imum.
Tu quid ego et populus mecum desideret audi:
Si plausoris eges aulæa manentis, et usque
Sessuri, donec cantor, *Vos plaudite*, dicat,
Ætatis cujusque notandi sunt tibi mores,
Mobilibusque decor naturis dandus et annis.
Reddere qui voces jam scit puer et pede certo
Signat humum, gestit paribus colludere, et iram
Colligit ac ponit temerè, et mutatur in horas.

Imberbis juvenis, tandem custode remoto,
Gaudet equis canibusque, et aprici gramine campi;
Cereus in vitium flecti, monitoribus asper,
Utilium tardus provisor, prodigus æris,
Sublimis, cupidusque, et amata relinquere pernix.
Conversis studiis, ætas animusque virilis
Quærit opes et amicitias, inservit honori;
Commisisse cavet, quod mox mutare laboret.
Multa senem circumveniunt incommoda, vel quòd
Quærit, et inventis miser abstinet, ac timet uti;
Vel quòd res omnes timidè gelidèque ministrat;
Dilator, spe longus, iners, avidusque futuri,
Difficilis, querulus, laudator temporis acti
Se puero, censor castigatorque minorum.
Multa ferunt anni venientes commoda secum,
Multa recedentes adimunt: ne fortè seniles
Mandentur juveni partes, pueroque viriles,
Semper in adjunctis ævoque morabimur aptis.
Aut agitur res in scenis, aut acta refertur.
Segniùs irritant animos demissa per aurem,
Quàm quæ sunt oculis subjecta fidelibus, et quæ
Ipse sibi tradit spectator. Non tamen intus
Digna geri promes in scenam; multaque tolles
Ex oculis, quæ mox narret facundia præsens.
Ne pueros coram populo Medea trucidet,
Aut humana palam coquat exta nefarius Atreus;
Aut in avem Procne vertatur, Cadmus in anguem.
Quodcumque ostendis mihi sic, incredulus odi.
Neve minor, neu sit quinto productior actu
Fabula, quæ posci vult, et spectata reponi.
Nec deus intersit, nisi dignus vindice nodus
Inciderit; nec quarta loqui persona laboret.

Actoris partes chorus officiumque virile
defendat: neu quid medios intercinat actus,
Quod non proposito conducat et hæreat aptè.
Ille bonis faveatque, et concilietur amicis,
Et regat iratos, et amet peccare timentes:
Ille dapes laudet mensæ brevis: ille salubrem
Justitiam, legesque, et apertis otia portis:
Ille tegat commissa, deosque precetur et oret,
Ut redeat miseris. abeat fortuna superbis.

Tibia non, ut nunc, orichalco vincta tubæque
Æmula, sed tenuis, simplexque foramine paucò
Adspirare, et adesse choris erat utilis: atque
Nondum spissa nimis complere sedilia flatu:
Quò sanè populus numerabilis, utpote parvus,
Et frugi, castusque, verecundusque coibat.
Postquam cœpit agros extendere victor, et urbem
Latior amplecti murus, vinoque diurno
Placari Genius festis impunè diebus,
Accesit numerisque modisque licentia major.
Indoctus quid enim saperet, liberque laborum
Rusticus urbano confusus, turpis honesto?
Sic priscæ motumque et luxuriam addidit arti
Tibicen, traxitque vagus per pulpita vestem.
Sic etiam fidibus voces crevere severis,
Et tulit eloquium insolitum facundia præceps,
Utiliumque sagax rerum, et divina futuri
Sortilegis non discrepuit sententia Delphis.

Carmine qui tragico vilem certavit ob hircum,
Mox etiam agrestes Satyros nudavit, et asper
Incolumi gravitate, jocum tentavit; eò quòd
Illecebris erat et gratâ novitate morandus
Spectator functusque sacris, et potus, et exlex.

Verùm ita risores, ita commendare dicaces
Conveniet Satyros, ita vertere seria ludo,
Ne quicumque Deus, quicumque adhibebitur heros,
Regali conspectus in auro nuper et ostro,
Migret in obscuras humili sermone tabernas,
Aut, dum vitat humum, nubes et inania captet.
Effutire leves indigna tragœdia versus,
Ut festis matrona moveri jussa diebus,
Intererit Satyris paulùm pudibunda protervis.
Non ego inornata et dominantia nomina solùm,
Verbaque, Pisones, Satyrorum scriptor amabo;
Nec sic enitar tragico differre colori,
Ut nihil intersit Davusne loquatur, et audax
Pythias, emuncto lucrata Simone talentum;
An custos famulusque dei Silenus alumni.
Ex noto fictum carmen sequar, ut sibi quivis
Speret idem: sudet multùm, frustraque laboret,
Ausus idem: tantùm series juncturaque pollet.
Tantum de medio sumptis accedit honoris!
Silvis deducti caveant, me judice, Fauni,
Ne, velut innati triviis, ac pæne forenses,
Aut nimiùm teneris juvenentur versibus unquam,
Aut immunda crepent, ignominiosaque dicta.
Offenduntur enim quibus est equus, et pater, et res;
Nec, si quid fricti ciceris probat et nucis emptor,
Æquis accipiunt animis, donantve coronâ.
Syllaba longa brevi subjecta vocatur iambus,
Pes citus; unde etiam trimetris acrescere jussit
Nomen iambeis, cùm senos redderet ictus,
Primus ad extremum similis sibi. Non ita pridem,
Tardior ut paulò graviorque veniret ad aures,
Spondeos stabiles in jura paterna recepit.

Commodus et patiens; non ut de sede secundâ
Cederet aut quartâ socialiter. Hic et in Acci
Nobilibus trimetris apparet rarus et Enni.
In scenam missus magno cum pondere versus,
Aut operæ celeris nimiùm curâque carentis,
Aut ignoratæ premit artis crimine turpi.
Non quivis videt immodulata poemata judex;
Et data Romanis venia est indigna poetis.
Idcircòne vager, scribamque licenter? Ut omnes
Visuros peccata putem mea, tutus, et intra
Spem veniæ cautus? vitavi denique culpam,
Non laudem merui. Vos exemplaria Græca
Nocturnâ versate manu, versate diurnâ.
At nostri proavi Plautinos et numeros et
Laudavere sales, nimiùm patienter utrumque,
Ne dicam stultè, mirati: si modò ego et vos
Scimus inurbanum lepido seponere dicto,
Legitimumque sonum digitis callemus et aure.
Ignotum tragicæ genus invenisse Camenæ
Dicitur, et plaustris vexisse poemata Thespis,
Quæ canerent agerentque peruncti fæcibus ora.
Post hunc personæ pallæque repertor honestæ
Æschylus, et modicis instravit pulpita tignis,
Et docuit magnumque loqui, nitique cothurno.
Successit vetus his comœdia, non sine multâ
Laude; sed in vitium libertas excidit, et vim
Dignam lege regi: lex est accepta, chorusque
Turpiter obticuit, sublato jure nocendi.
Nil intentatum nostri liquere poetæ,
Nec minimum meruere decus, vestigia Græca
Ausi deserere, et celebrare domestica facta,
Vel qui prætextas, vel qui docuere togatas.

Nec virtute foret, clarisque potentius armis,
Quàm lingua Latium, si non offenderet unum-
Quemque poetarum limæ labor, et mora. Vos, o
Pompilius sanguis, carmen reprehendite, quod non
Multa dies et multa litura coercuit, atque
Præsectùm decies non castigavit ad unguem.
Ingenium misera quia fortunatius arte
Credit, et excludit sanos Helicone poetas
Democritus, bona pars non ungues ponere curat,
Non barbam; secreta petit loca, balnea vitat.
Nanciscetur enim pretium, nomenque poetæ,
Si tribus Anticyris caput insanabile nunquam
Tonsori Licino commiserit. O ego lævus,
Qui purgo bilem sub verni temporis horam!
Non alius faceret meliora poemata: verùm
Nil tanti est. Ergo fungar vice cotis, acutum
Reddere quæ ferrum valet, exsors ipsa secandi.
Munus et officium, nil scribens ipse, docebo;
Unde parentur opes; quid alat formetque poetam;
Quid deceat, quid non; quò virtus, quò ferat error.
Scribendi rectè sapere est et principium et fons.
Rem tibi Socraticæ poterunt ostendere chartæ:
Verbaque provisam rem non invita sequentur.
Qui didicit patriæ quid debeat, et quid amicis;
Quo sit amore parens, quo frater amandus et hospes;
Quod sit conscripti, quod judicis officium; quæ
Partes in bellum missi ducis; ille profectò
Reddere personæ scit convenientia cuique.
Respicere exemplar vitæ morumque jubebo
Doctum imitatorem, et veras hinc ducere voces.
Interdum speciosa locis, morataque rectè
Fabula, nullius veneris, sine pondere et arte,

Valdiùs oblectat populum, meliùsque moratur,
Quàm versus inopes rerum, nugæque canoræ.
  Graiis ingenium, Graiis dedit ore rotundo
Musa loqui, præter laudem nullius avaris.
Romani pueri longis rationibus assem
Discunt in partes centum diducere.—Dicat
Filius Albini, si de quincunce remota est
Uncia, quid superet?—Poteras dixisse, triens.—Eu!
Rem poteris servare tuam. Redit uncia: quid fit?
—Semis.—An, hæc animos ærugo et cura peculi
Cùm semel imbuerit, speramus carmina fingi
Posse linenda cedro, et levi servanda cupresso?
  Aut prodesse volunt, aut delectare poetæ,
Aut simul et jucunda et idonea dicere vitæ.
Quidquid præcipies, esto brevis; ut citò dicta
Percipiant animi dociles, teneantque fideles:
Omne supervacuum pleno de pectore manat.
  Ficta voluptatis causâ sint proxima veris:
Ne, quodcumque volet, poscat sibi fabula credi,
Neu pransæ Lamiæ vivum puerum extrahat alvo.
Centuriæ seniorum agitat expertia frugis;
Celsi prætereunt austera poemata Rhamnes.
Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci,
Lectorem delectando, pariterque monendo.
Hic meret æra liber Sociis; hic et mare transit,
Et longum noto scriptori prorogat ævum.
  Sunt delicta tamen quibus ignovisse velimus:
Nam neque chorda sonum reddit, quem vult manus et mens.
Poscentique gravem persæpe remittit acutum;
Nec semper feriet quodcumque minabitur arcus.
Verùm ubi plura nitent in carmine, non ego paucis

Offendar maculis, quas aut incuria fudit,
Aut humana parum cavit natura. Quid ergo est?
Ut scriptor si peccat idem librarius usque,
Quamvis est monitus, veniâ caret; ut citharœdus
Ridetur, chordâ qui semper oberrat eâdem:
Sic mihi, qui multùm cessat, fit Chœrilus ille,
Quem bis terque bonum cum risu miror; et idem
Indignor quandoque bonus dormitat Homerus.
Verùm opere in longo fas est obrepere somnum.
Ut pictura, poesis: erit quæ, si propiùs stes,
Te capiet magis; et quædam, si longiùs abstes:
Hæc amat obscurum; volet hæc sub luce videri,
Judicis argutum quæ non formidat acumen:
Hæc placuit semel; hæc decies repetita placebit.
O major juvenum; quamvis et voce paternâ
Fingeris ad rectum, et per te sapis, hoc tibi dictum
Tolle memor: certis medium et tolerabile rebus
Rectè concedi. Consultus juris et actor
Causarum mediocris, abest virtute diserti
Messalæ, nec scit quantùm Cascellius Aulus;
Sed tamen in pretio est. Mediocribus esse poetis
Non di, non homines, non concessere columnæ.
Ut gratas inter mensas symphonia discors,
Et crassum unguentum, et Sardo cum melle papaver
Offendunt, poterat duci quia cœna sine istis:
Sic animis natum, inventumque poema juvandis,
Si paulùm a summo discessit, vergit ad imum.
Ludere qui nescit, campestribus abstinet armis,
Indoctusque pilæ, discive, trochive, quiescit,
Ne spissæ risum tollant impunè coronæ:
Qui nescit, versus tamen audet fingere!—Quid ni?

Liber et ingenuus, præsertim census equestrem
Summam nummorum, vitioque remotus ab omni.
Tu nihil invitâ dices faciesve Minervâ:
Id tibi judicium est, ea mens. Si quid tamen olim
Scripseris, in Metii descendat judicis aures,
Et patris et nostras, nonumque prematur in annum,
Membranis intus positis. Delere licebit
Quod non edideris; nescit vox missa reverti.
Silvestres homines sacer interpresque deorum,
Cædibus et victu fœdo deterruit Orpheus;
Dictus ob hoc lenire tigres, rabidosque leones:
Dictus et Amphion, Thebanæ conditor arcis,
Saxa movere sono testudinis, et prece blandâ
Ducere quò vellet. Fuit hæc sapientia quondam,
Publica privatis secernere, sacra profanis;
Concubitu prohibere vago; dare jura maritis;
Oppida moliri, leges incidere ligno.
Sic honor et nomen divinis vatibus atque
Carminibus venit. Post hos insignis Homerus,
Tyrtæusque mares animos in Martia bella
Versibus exacuit; dictæ per carmina sortes;
Et vitæ monstrata via est, et gratia regum
Pieriis tentata modis, ludusque repertus,
Et longorum operum finis: ne forte pudori
Sit tibi Musa lyræ solers et cantor Apollo.
Naturâ fieret laudabile carmen, an arte,
Quæsitum est. Ego nec studium sine divite venâ,
Nec rude quid prosit video ingenium: alterius sic
Altera poscit opem res, et conjurat amicè.
Qui studet optatam cursu contingere metam,
Multa tulit, fecitque puer, sudavit et alsit;

Abstinuit venere et vino. Qui Pythia cantat
Tibicen, didicit priùs, extimuitque magistrum.
Nunc satis est dixisse: «Ego mira poemata pango;
Occupet extremum scabies; mihi turpe relinqui est,
Et, quod non didici, sanè nescire fateri.»
Ut præco ad merces turbam qui cogit emendas,
Assentatores jubet ad lucrum ire poeta,
Dives agris, dives positis in fœnore nummis.
Si verò est, unctum qui rectè ponere possit,
Et spondere levi pro paupere, et eripere artis
Litibus implicitum; mirabor si sciet inter-
Noscere mendacem, verumque beatus amicum.
Tu seu donaris, seu quid donare voles cui,
Nolito ad versus tibi factos ducere plenum
Lætitiæ; clamabit enim: Pulchrè! benè! rectè!
Pallescet super his, etiam stillabit amicis
Ex oculis rorem, saliet, tundet pede terram.
Ut qui conducti plorant in funere, dicunt
Et faciunt prope plura dolentibus ex animo; sic
Derisor vero plus laudatore movetur.
Reges dicuntur multis urgere culullis,
Et toquere mero, quem perspexisse laborent
An sit amicitiâ dignus: si carmina condes,
Nunquam te fallant animi sub vulpe latentes.
Quintilio si quid recitares, «Corrige, sodes,
Hoc, aiebat, et hoc.» Meliùs te posse negares,
Bis terque expertum frustra; delere jubebat,
Et malè tornatos incudi reddere versus.
Si defendere delictum, quàm vertere, malles,
Nullum ultra verbum aut operam sumebat inanem,
Quin sine rivali teque et tua solus amares.

Vir bonus et prudens versus reprehendet inertes,
Culpabit duros; incomptis allinet atrum
Transverso calamo signum; ambitiosa recidet
Ornamenta; parum claris lucem dare coget;
Arguet ambiguè dictum, mutanda notabit:
Fiet Aristarchus, nec dicet: «Cur ergo amicum
Offendam in nugis?» Hæ nugæ seria ducent
In mala derisum semel exceptumque sinistrè.
Ut mala quem scabies aut morbus regius urget,
Aut fanaticus error et iracunda Diana:
Vesanum tetigisse timent, fugiuntque poetam,
Qui sapiunt: agitant: pueri, incautique sequuntur.
Hic, dum sublimes versus ructatur, et errat,
Si veluti merulis intentus decidit auceps
In puteum, foveamve, licèt, «Succurrite,» longùm
Clamet, «Io cives!» non sit qui tollere curet.
Si curet quis opem ferre, et demittere funem,
«Qui scis an prudens huc se dejecerit, atque
Servari nolit?» dicam. Siculique poetæ
Narrabo interitum: deus inmortalis haberi
Dum cupit Empedocles, ardentem frigidus Ætnam
Insiluit. Sit jus liceatque perire poetis:
Invitum qui servat, idem facit occidenti.
Nec semel hoc fecit; nec, si retractus erit, jam
Fiet homo, et ponet famosæ mortis amorem.
Nec satis apparet cur versus factitet: utrùm
Minxerit in patrios cineres, an triste bidental
Moverit incestus. Certè furit; ac velut ursus
Objectos caveæ valuit si frangere clathros,
Indoctum doctumque fugat recitator acerbus.
Quem verò arripuit, tenet, occiditque legendo,
Non missura cutem, nisi plena cruoris hirudo.

D. L. D. FRANCISCI X. URRUTIA

MAGISTRI MEI

ECLOGA (*).

Ad fontem placida veteris sub roboris umbra,
Vix in conspectu cliviqne virentis in altum
Aonii montis requi evit Mopsqs nt auram
Hic dulcem caperet, convenit Tytirus ille:

TYTIRUS.

Mirabar, quid Mopse; reliquisses pecus ¿anne
Musas parnasi adiisti cnlmina nostri,
Castalia fontis descendere incola vates?

MOPSUS.

Hinc pictos quos, en, viridi de gramine clivo
Tu cernis pensos agnos, ego quærere sursum
Perrexi. Currit sed quidam vocibus aures
Atque procacibus implens cœlum, ethera, campos.
Cujus sollicitans excubat cura petulci
Dispersi pecoris; mihi dictas, Tytire, quæsso
¿Nequidquam audivissem, sine neminis arma,
Has voces? Mihi Tytire cunctas, quasque pudendas,
¡O mihi! horrendas tot, vel queis aure periclis
Exierim cape: Quæ pecorum, curabimus ambo.

TYTIRUS.

Audiveram, nec singula, sed rumore, Menalcam

(*) Esta églogа aun no ha visto la luz pública; sin embargo de haberla acabado su autor, la publico hoy incompleta, á causa de no haberse encontrado sino el borrador. Lo hago para dar un testimonio público de mi gratitud, á la memoria de un tan esclarecido Literato y Jurisconsulto.

Pastorum notum, passimque fuisse refertur.
Conside, hæc audit solùm mirata juvenca.
Non, prolixa, dic. quæ acciderint? Grex gramina tondet.

MORSUS.

Tot convicia passus fervet pectore sanguis;
At dùm Conspexi pugnis brachiisque minantem
Præceps aptavi validas in viribus ulnas.
Incurrit frendensque, ¡vidisses! horridus hostis.
Aggrediturque ferox, puduit modo magna locutum
Cedere: rejeci subito de corpore vestem
Brachiaque opposui, tenuique à pectore varas
In statione manus, et pugnæ membra paravi.
Ille cavis hausto jaculatur lapide palmis
Stridentes me versùs cautes: ilicet adstat,
Et modò cervicem, modò crura micantia captat,
Aut captare putes, omnique a parte lacessit.
Me mea defendit gravitas frustràque petebar.
Digredimur paulùm, rursusque ad bella coimus;
Inque gradu stetimus certi non cedere; eratque
Cum pede pes junctus, toto quo ego corpore pressus
Et digitis digitos, et frontem fronte premebam.
Adducti in gyrumque strepunt cum pulvere plantæ,
Susceptus patulis aër nasisque fatigans;
Me nervis validis et eundem marte tenaci
Constringit rabies. Extricat corpora sudor.
Ast trudit postprælia, qua succenditur ira
Hostis: sic rabidus propè, nam gliscente furore
Denuò ad pugnam dùm me invaderet, adsto
Perque avidas ulnas, depulsum reperi verti
Præcipitem: Se toto clivium corpori montis
Misit. At intereà squalorem, Tytire, vultus
Abstersi currens, veniens ad pecora tutus.

TYTIRUS.

Pœnituisse dicunt se quærere namque paternum
Incæpit. ¿veniam tu Mopse petentibus ipsi
Et tribuisses, aut modò deferre rapinas?

MOPSUS.

Pastorum condonari scis, Tytire, culpa
Etque gregum patres facile, plerumque catelli
Luxuriant pariter vel jurgari quotidiè
Noscimus, et mox hic per amœnos lusitat agros
Unus et alter qui modò desertare solebat.

TYTIRUS.

Sic grex semper Mopse, greges sic semper in unum.
Sed solis simul et pecorum cadit ecce cubile,
Nosque diei fessi quæramus quoquè finem
Rerum: namque qui es connectitur ipsa labore.
Et cras arva micare novis videamus amicis;
Ingenium nam consiliat te Mopse Menalca.
Alternos videam ¡sodes! Vos divine poeta,
Quo calamos inflare leves laticesque fluenti
Castaliæ silano sugens arte Maronis
Perdidicitque potere valet canitesque Camenæ:
Tunc ego pascentes servabo Tytirus hædos.

BENEDICTI AR. MONTANI

AD MICHAËLEM ARCANGELUM

HYMNUS.

Assuete bellis impiger hostium
Victor, sacrato qui geris arduas
Sermone pugnas, et severis
Castra fugas inimica verbis.

Te dum modesto carmine dicimus
Læti ac trementes, providus advola,
Parvæque magnum comparare
Te citharæ ac tua dona parce,
Fas explicatas sit mihi copias
Cœlo micantumque agmina militum
Cantate, productasque campis
Æthereis, duce te, phalangea.
Fas et supremi nomina Principis
Audire toto dum resonant polo,
Inscripta vestris et videre
Ordinibus variisque signis.
Nec me paventem relligio vetet
Stellas rejectas cernere, et impetum
Sentire, et immanem ruinam
Luciferi, exitiumque præceps.
Delectum uno de numero chori
Antiquiorum dicere principum,
Cui numinis mandet ministro
Jura sui Deus asserenda.
Ille et frequenti dote superbiens,
Claræque sortis lumine turgidus,
Donantis oblitus Patroni
Omne sibi decus arrogabat,
Fastidientis visa nimis sui
Augusta sedes et series loci,
Et sordet, et deserta friget
Et finitur statio vacare.
Nam cur futuro nos hominum gregi
Tanto priores disimile et gradu,
Dicebat, addictos ministras
Cum studiis operas feremus?

Natura cunctos afficiat sua
Et culta jussos transiliat modos:
Nec, cui licebit plus valere,
Ingenio jaceat quieto.
Ingloriæ nil distat inertiæ
Contenta virtus limitibus suis,
Majora tentare, et negata
Quærere magnanimos decebit.
Non una tantùm cura volentibus
Regnare constet: spernere et infimos,
Contendere in laudesque summas
Expedit et superare cunctos.
Sit cæterorum libera cœlitum
Mens, et notatis integra terminis:
Non illa nostris conferenda
Luminibus radiisque fulget.
Certè relictis officiis mihi
Ex Conditoris lege recognitis,
Non ipse nostro ut perfruatur
Gens hominum patiar labore,
Inmo minores non patiar meas
Laudes putari laudibus editi
Cœlumque volventis profundum
Numinis imperioque summi.
Virtutis, et si non valeam Dei
Ævive laudi sistere me parem;
At multa prudenter scientis
Nomine non referar secundus.
Audita magno ut vox crepuit sono
Hilel tumentis munere credito,
Secessit in partes furentum
Spirituum numerus protervas.

Hic tu beata cum comitum manu
Intaminato lumine fulgidus
Summi Parentis vindicabas
Sceptra potens, solidasque honores.
Nascentis orbis temporis et novi
Momenta primum prælia spiritus
Videre vestra, atque Angelorum
Discidium penitus recisum.
Videns partes præcipuum tuæ
Robur donantis Luciferum et feros
Consentientum pervicaci
Consilio cuneos prementis.
Hortatis idem dum socios gravi
Terres, et idem carmine perfugas
Uno, tonabant approbante
Cum fremitu nova septa mundi.
Namque arma dum tu et prælia conseris
Clamas, *Quis usquam fortis ut est Deus?*
Regi quis alto comparandus?
Quisve decus, feret huic propinquum?
Expulsus amplo Lucifer æthere
Præceps beatis exuitur bonis,
In sanientisque hunc secuta
Turba ruit spoliata vulgi.
Impœnitenti proposito ferox
Exul profundas in tenebras abit
Pœnasque decretasque flammas
Trrtareis manet in catenis.
Tunc destinati laurea præmii
Sistit merentem te superum Patri
Qui gaudet ornatum decoris
Michaëlem titulis vocari.

COMPENDIO
DE LOS
MODOS MAS COMUNES DE HACER ORACIONES,
DISPUESTO
PARA LA INSTRUCCION DE LOS PRINCIPIANTES
EN LOS ESTUDIOS
DE LA
COMPAÑIA DE JESUS.
Corregido y aumentado.

Conocimiento de tiempos llanos.

1.—El presente de indicativo se conoce en cosa que se está haciendo de presente, como *yo amo*. El pretérito imperfecto de indicativo se conoce en una de estas dos partículas, *ba*, ó *ia*, como *yo amaba*, *yo leia*. El pretèrito perfecto se conoce en cosa pasada, como *yo amé*. El pluscuamperfecto de indicativo se conoce en este romance *habia*, como *yo habia amado*. El futuro imperfecto se conoce en cosa que está por venir, como *yo amaré*. El futuro perfecto se conoce en este romance *habré*, como *yo habré amado*. El imperativo se conoce en cosa que manda, como *áma tú*.

2.—El presente de subjuntivo se conoce en que su primera persona se acaba en una de estas tres letras, *a*, *e* pronunciadas breve, ó *ea*, como *yo oiga*; *yo áme*, *yo lea*. El pretérito imperfecto de subjuntivo se conoce en una de estas tres termi-

naciones, *ra*, *ria* ó *se*, como *yo amara* ,*amaria* ó *amase*. El pretérito perfecto de subjuntivo se conoce en este romance *haya*, como *yo haya amado*. El pluscuamperfecto de subjuntivo se conoce en uno de estos tres romances *hubiera*, *habria* ó *hubiese*, como yo *hubiera, habria* ò *hubiese amado*. El futuro de subjuntivo se conoce en esta terminacion *re* pronunciada breve, ó en este romance *hubiere*, como *yo amáre*, *yo hubiere leido*.

Conocimiento de tiempos con DE.

3.—El presente de indicativo se conoce por uno de estos dos romances *tengo de* ó *he de*, y el de subjuntivo por el de *haya de*. El pretérito imperfecto de indicativo se conoce por el romance *habia de*, y el de subjuntivo por uno de estos tres, *hubiera*, *habria* ó *hubiese de*. El pretérito perfecto de indicativo se conoce por uno de estos dos romances, *hube de* ó *hube de haber*, y el de subjuntivo por el de *haya de haber*. El pluscuamperfecto de indicativo se conoce por el romance *habia de haber*, y el de subjuntivo por uno de estos tres, *hubiera*, *habria* ó *hubiese de haber*. El futuro imperfecto se conoce por el romance *habré de*. El futuro perfecto se conoce por el romance *habré de haber*, y el futuro de subjuntivo se conoce por el romance *hubiere de haber*.

Esplicacion de las oraciones que llevan DE y las impersonales.

4.—Luego que esté medianamente instruido en las oraciones llanas de *sum*, *es*, *fui* el estudiante

que empieza la gramática, debe aprender las oraciones primeras y segundas de activa y pasiva. La esplicacion de éstas se hallará al fin del libro primero del Arte. Pero note, que si alguna de estas oraciones trae romance *de*, puede hacerla en activa por el futuro en *rus*, y en pasiva por el en *dus*, poniendo el tiempo de *sum, es, fui* que le corresponde, segun el conocimiento de tiempos con *de*, como: el estudiante habia de componer la cuartilla, *scholasticus compositurus erat scriptionem*; y por pasiva: *scriptio componenda erat ab scholastico.*

5.—Las oraciones que vulgarmente se llaman *impersonales* son aquellos tiempos que no traen persona que hace ni que padece. Respòndese por la tercera persona de singular de pasiva: leiase, *legebatur*; oyóse, *auditum fuit*; habiase de amar, *amandum erat.* Algunas veces parece que traen tercera persona de plural; con todo eso se hacen de la misma manera: aqui juegan, *hic luditur*; allí riñen, *ibi pugnatur.*

Esplicacion de los RELATIVOS y PARTICIPIOS.

6.—La partícula *que*, es *qui, quæ, quod*, todas las veces que viene despues de nombre sustantivo, como *la carta que, los libros que*, ó despues de pronombre, como *el que, los que, aquellas que.* La carta que escribisti es buena; *epistola quam scripsisti, est bona.* Tambien se usa de relativo cuando hay en la oracion *quien, el cual, los cuales.* Busqué quien me consolase y no le hallé; *quæ-*

civi qui me consolaretur, et non inveni. Pero la partícula *que*, si viene despues de estos nombres, *de tal suerte*, *de tal manera*, *de modo*, *tan*, *tanto*, *tal*, *es ut*, *ó qui*, *quæ*, *quod*. Es tal la turbacion de los tiempos, que ninguno vive contento con su suerte; *ea est temporum perturbatio, ut nemo suá sorte contentus vivat.*

7.—Para hacer una oracion de relativo por participio de presente ó de futuro en *rus*, ha de ser el relativo persona que hace; mas para hacerla por participio de pretérito ó de futuro en *dus*, ha de ser el relativo persona que padece; si no es que sea participio de pretérito de verbo deponente, porque entónces ha de ser el relativo de persona que hace. Tú que has hurtado el dinero serás castigado, *tu, qui pecuniam furatus fuisti, suplitio afficieris; pecuniam furatus, suplicio afficieris.*

8.—Ninguna oracion de relativo se hace por participio de presente si no habla de tiempo de presente, de pretérito imperfecto ó del primer romance de futuro de subjuntivo; ni tampoco se hace por participio de pretérito si no habla de tiempo de pretérito. Para hacer una oracion por participio de futuro en *rus*, ó en *dus*, ha de hablar de tiempo de futuro, ó que lleve *de* y nó *de haber*. El que hubiere de pelear tome las armas: *pugnaturus muniat se armis.*

Nota que se pueden hacer por participio de presente los romances de presente de infinitivo con determinantes de *oir*, *ver* ó *sentir*. Yo te vi correr; *ego te currentem, cum curreres, vel te currere vidi.*

9.—La oracion que viene despues de este nombre *dignus, digna, dignum, vel indignus*, con la partícula *que*, ó con romances de presente de infinitivo, se puede hacer varias veces por todos estos modos: por infinitivo; por subjuntivo con *ut* ó *qui, quæ, quod*; por supino en *u*, y por el verbal en *bilis*. Tu virtud era digna de ser alabada; *virtus tua erat digna laudari, ut vel quæ laudaretur, laudatu*: quitando el *dignus, a, um, virtus tua erat laudanda, vel laudabilis erat.*

Esplicacion de las oraciones de infinitivo.

10.—Las oraciones de infinitivo, unas traen romances de infinitivo, como *bien pudieras tú haber venido*, otras traen romances de indicativo ó subjuntivo, y en virtud de la partícula *que* despues de verbo determinante, van á infinitivo, como veremos despues.

El infinitivo quiere ántes de sí acusativo de persona que hace, y despues de sí el caso que le toca. Quisiera que hubieras cogido las flores: *vellem te legisse flores*. La oracion de infinitivo se vuelve por pasiva repitiendo el verbo determinante, y concertando el acusativo de persona que padece con el verbo determinado en pasiva, y la persona que hace se pone en ablativo. *Vellem te legisse flores. Vellem flores lectos fuisse à te.*

11.—Al presente de infinitivo *amare* van los dos presentes y pretéritos imperfectos, así de indicativo como de subjuntivo. Al pretérito perfecto de infinitivo *amavisse* van todos los pretéritos y

pluscuamperfectos. Al futuro de infinitivo *amaturum esse* van los tiempos que llevan *de* solamente, y el futuro imperfecto. Los que llevan *de haber*, ó *hube*, y el futuro perfecto, algunas veces van al circunloquio *amatùrum fuisse*. Al circunloquio van tambien con verbos de entendimiento y de lengua los romances *hubiera* y *habria* del pluscuamperfecto.

12.—El romance *habrá* del futuro perfecto, y el *ra* y *ria* del imperfecto de subjuntivo con verbos de entendimiento y de lengua, unas veces se refieren á cosa pasada y otras á cosa por venir. Cuando el *habrá* significa tiempo pasado, echa la oracion á pretérito perfecto de infinitivo. Persuádome que tú habrás hecho ya penitencia de tus pecados; *persuadeo mihi pœnitentiam de peccatis te jam egisse*. Mas cuando significa cosa por venir, mejor se hará la oracion con *fore, vel futurum ut*, y por el pretérito perfecto de subjuntivo. Creo que ántes que te vuelvas á confesar habrás pecado; *credo fore ut ante deliqueris quàm iterum confitearis.*

13. Cuando el *ra* ó *ria* se refiere á cosa pasada, echa la oracion al circunloquio. Yo sé que ganarias si hubieras apostado; *scio te, si sponsionem fecisses, fuisse lucraturum:* mas cuando se refiere á cosa por venir la echa á futuro de infinitivo. Juró que no volveria á sus cuarteles hasta alcanzar la victoria: *juravit se, nisi victorem, in castra non rediturum.*

14.—Los romances de futuro de subjuntivo echan algunas veces la oracion á infinitivo, el pri-

mero al presente de infinitivo y el segundo al pretérito de infinitivo. Cuando oigais que nosotros hubiéremos dejado el vicio, haced vosotros lo mismo; *dum audiatis nos fugisse vitium, hoc idem exequimini.*

Nota que el romance *se*, v. g. *amase*, del pretérito imperfecto de subjuntivo, vá á pretérito de infinitivo con estos determinantes: *no dudo*, *no creo*, *admírome*, *puede ser*, *etc.* Maravílleme que no te halláses en las fiestas; *demiror te spectaculis non interfuisse.*

2ª Siempre que la oracion tiene determinado el romance de la tercera ó cuarta voz del infinitivo, haciéndose por subjuntivo entra en la activa el futuro en *rus*, y en la pasiva el de en *dus*, y el verbo *sum*, es en el tiempo y persona que le corresponde en el subjuntivo.

Esplicacion de los verbos determinantes.

15.—Unos echan la oracion á infinitivo casi siempre, y rara vez á subjuntivo con *quod*, como los de entendimiento y de lengua, cuales son *intelligo*, *existimo*, *censeo*, *video*, *constat*, *certum est*, *dico*, *assero*, *nego*, *juro*, *etc.* Entendí alcanzar con dádivas lo que no podia con méritos; *muneribus me consequuturum putavi quod meritis non valebam.*

16.—Las oraciones que vulgarmente se llaman de *quien*, ò *quienes piensas*, se hacen por infinitivo como oraciones regidas de verbos de entendimiento, pero no se usan con *quod* en subjuntivo.

Advierte, que el sustantivo que viene despues del *nisi* se pone en el mismo caso que el *quis vel qui*, y que el *quem* ó *quos* que suele venir en estas oraciones es persona que hace. ¿Quiénes piensas que tienen en ménos la virtud sino los codiciosos? *Quos existimas virtutem posthábere nisi avàros?*

17.—Los que significan algun afecto de la voluntad, como gozo, tristeza y admiracion, *gaudeo, mœreo, miror, pœnitet, pudet etc.*, echan la oracion á subjuntivo con *quod* casi siempre, rara vez á infinitivo, y en lugar de la partícula *quod* admiten varias veces la partícula *si*. Segun eres de liviano no me espantára que hubieras mudado de parecer; *quæ tua levitas est, non mirarer si sententiam mutasses*. Pésame de que hayas quebrantado los fueros de la amistad; *doleo te amicitiæ jura violasse, vel quod violaveris.*

18.—Los que significan querer, desear, conceder, convenir, etc.; *volo, cupio, concedo, oportet, etc.*, echan la oracion á infinitivo ò subjuntivo con *ut* espresa ó tácita, ó con *ne* si lleva *que no* la oracion. ¿Quiéres que veamos quién puede mas de los dos? *Experiri vis, vel ut experiamur, vel experiamur, uter viribus præstet?*

19.—Nota, que con estos determinantes *volo, nolo, malo, cupio y oportet*, se usa elegantemente de participio de pretérito perfecto en lugar del presente de infinitivo. Una cosa quiero avisarte; *illud te monere volo, vel illud te monitum volo.* Con estos determinantes de esperar, prometer y jurar, los romances de presente de infinitivo son

como de futuro, y así se hacen mas veces por el futuro que por el presente.

20.—Los que significan mandar, escepto *jubeo*, que quiere casi siempre infinitivo, decretar, pedir, alcanzar, aconsejar, hacer, procurar, acontecer, etc.; *impero, decerno, oro, impetro, persuadeo, efficio, curo, studeo, accidit, etc.*, quieren casi siempre subjuntivo con *ut* tácita ò espresa, y *ne* si lleva *que no* la oracion, y alguna otra vez infinitivo. Por cierto motivo no me resuelvo á jugar; *certá de causá non ad ducor ut dem operam ludo.*

Nota, que *curo as*, pide con elegancia infinitivo en la voz pasiva y futuro en *dus*. Procura escribirme; *cura ad me epistolas scribi, vel scribendas.*

21.—Los que significan poder, acostumbrarse, deber, comenzar, dejar, etc., como *possum, valeo, assuesco, debeo, incipio, desino*, quieren solamente infinitivo, y sus oraciones se vuelven por pasiva como una primera de activa, concertando con el determinante en activa y el determinado en pasiva. Tú debias haber pagado el dinero; *tu debebas solvisse pecuniam; pecunia à te soluta fuisse debebat.*

22.—Las oraciones del verbo *videor, videris* se hacen de la misma manera, poniendo en dativo la persona á quien le parece: lo que parece se pondrá en nominativo. Paréceme que los soldados saquearon la ciudad; *milites videntur mihi diripuisse urbem.* El verbo *possum, potes*, con este romance *no puedo dejar de*, trae dos negaciones, una ántes de sí y otra despues, y en lugar

de la segunda admite *quin*. No puedo dejar de reprender tu atrevimiento; *audaciam tuam non possum non vituperare, vel quin vituperem.*

Nota que *credo*, *dico*, *puto* y *existimo* se pueden concertar tambien, pero ha de ser con romances impersonales; como *creése que yo*, *júzgase que tú*. Dicen que Verres ha destruido á Sicilia; *Verres Siciliam depopulatus esse dicitur:*

Nota B. Las oraciones de infinitivo que tienen por determinantes el presente de los verbos *fateor*, *credo*, *opinor*, se hacen muchas veces con elegancia poniendo el determinado en el tiempo que habla, y poniendo el determinante al fin de la oracion ó despues de alguna palabra.

23.—Los que significan dudar, que no llevan alguna negacion ni interrogacion, echan la oracion á subjuntivo con *an*, *utrum* ó *ne* pospuesta; los que la llevan, la echan con *quin*, y rara vez á infinitivo, si no es que lleve la oracion romance de infinitivo. Dudaba el rey dar la batalla; *dubitabat rex prœlium committere, vel an committeret vel committeret ne prœlium.* ¿Quién duda que Virgilio es escelente poeta? *Quis dubitat quin Virgilius poëta prœstantissimus sit?*

24.—La partícula *si*, que viene regida de los verbos de dudar, preguntar, decir, saber, averiguar, etc., es en latin *an*, *utrum* ó *ne* pospuesta, y echa la oracion á subjuntivo. No sé si Pedro se irá á las dos de la tarde ó nó; *nescio an horâ secundâ pomeridianâ sit Petrus profecturus, nec ne.*

25.—Cuando se teme lo que no se quiere que

suceda, se dice en latin *timeo ne*. Temí que me quitáran el dinero; *timui ne pecuniá spoliarer*. Cuando se teme lo que se desea que suceda, se dice, *timeo ut vel ne non*. Temo que no alcanzaré esta dignidad; *vereor ut impetrem, vel ne non impetrem hanc dignitatem*. Pero en el verbo *caveo* no es así, porque lo mismo significa *cave ut* que *cave ne*. Mira que no lo digas; *cave ne dixeris, ut diveris, vel cave dixeris*.

26.—Los que significan movimiento, ir, venir, partirse, v. g. *eo, is, mitto, venio, etc.*, echan la oracion al supino en *um*, al gerundio de acusativo con *ad*, al de genitivo con *causà, gratia* ó *ergo*, al futuro en *rus*, y á subjuntivo con *ut* ó *qui, quæ, quod*, y rara vez á infinitivo. ¿Dudas que vino á acusarme aquel armachismes? *Dubitas, quin ille sycophanta me accusatum venerit, mei accusandi gratiá, me accusaturus, me ut, vel qui accusaret, vel ad me accusandum, vel me accusare*?

27.—Los verbos de dar, tomar, tener, traer, entregar, pedir, etc., con romances que parecen de presente de infinitivo quieren futuro en *dus*, y todos los modos que quieren los verbos de movimiento, escepto el supino en *um* y el infinitivo. Dame un libro en que leer, ó para leer; *da mihi librum legendum, lecturo, ad legendum, legendi causá, ut legam, vel quem legam*.

28.—Cuando el verbo carece de pretérito se puede suplir esta falta con verbos de acontecimiento: *accidit, factum fuit*; ò con el participio de presente del verbo que carece y tiempos de pretérito de *sum, es, fui*. Yo herí al enemigo; *ego hos-*

tem feriens fui; *vel factum fuit ut hostem ferirem*. Pero cuando carece de supino y los tiempos llevan *de*, se suplen con *futurum ut* y tiempos de *sum*, *es*, *fui*. Yo habré de aprender la leccion; *futurum erit ut ego lectionem discam*.

29. Nota, que las oraciones de los verbos que carecen se hacen mejor por pasiva, ó con otros verbos que no carezcan. Yo habia de herir al enemigo; *hostis feriendus erat à me*. En el infinitivo nos valemos de *fore vel futurum ut* para suplir la falta del futuro de infinitivo, y para suplir la del circunloquio usamos de *futurum fuisse ut*. Tambien con algunos verbos que no carecen se usa de *fore*, *futurum ut*, *futurum fuisse ut*, especialmente con estos determinantes, *credo*, *spero*, *existimo*, *cogito*, *suspicor*, *assero* y *affirmo*. Nunca pensé venir á rogarte; *nunquam putavi fore ut ad te supplex venirem*.

Esplicacion de las oraciones de ESTANDO.

30.—Oraciones de *estando* se llaman las que traen estos romances ú otros semejantes: *estando leyendo*, *estando estudiando*; ó solamente *leyendo*, *estudiando*, y á éstas se reducen las partículas que vienen con romances de presente de infinitivo, *con leer*, *al comenzar*, *sin estudiar*. Para ponerla en su tiempo correspondiente se ha de mirar á la oracion que comunmente se llama segunda, y si ésta habla de presente ó de futuro, se ha de poner la oracion de *estando* en presente ó de indicativo ó de subjuntivo, segun fuere la partícula que se le

pusiere. Si la segunda habla de pretérito imperfecto ó perfecto, se pone la oracion de *estando* en pretérito imperfecto. Estando esplicando, ó esplicando el maestro la leccion, oigan todos con atencion; *cum lectionem magister explicet, vel cuando explicat, attentè omnes audiunto.* Irritándome tú con sin razones, yo callaba; *cum tu maledictis me lacesseres, vel ubi lacessebas, ego tacebam.*

31.—Estas oraciones se hacen por participio de presente, y al hacerlas se mira si la persona que hace de la de *estando* se halla en la oracion segunda, y si se halla se concierta con ella. Estando cenando me dieron la carta; *epistola data est mihi caenanti, vel cum cænatem.* Si no se halla la persona que hace de la de *estando*, se ponen en ablativo ella y el participio. Esplicando el maestro la leccion te dormias; *lectionem magistro explicante dormiebas.*

Esplicacion de las oraciones de HABIENDO.

32.—Oraciones de *habiendo* se llaman las que traen estos romances ú otros semejantes, *habiendo leido, habiendo estudiado, ó leida la leccion*; y á éstas se reducen las partículas que hablan de pretérito de infinitivo, v. g.: *con haber estudiado, sin haber oido, etc.* Estas oraciones, cuando la segunda habla de presente ó de futuro imperfecto, salen con *cum* ó con otra partícula á pretérito perfecto ó futuro de subjuntivo; pero si hablan de pretérito salen á pluscuamperfecto. Habiéndome hecho mis enemigos grandes injurias,

no me enojo con ellos; *cum injurias mihi magnas fecerint inimici, non eis irascor.*

33.—Se hacen estas oraciones por participio de pretérito, y cuando la persona que padece de la oaacion de *habiendo* se halla en la segunda, se concierta con ella. Habiendo los soldados tomadò la ciudad, la saquearon; *cum milites urbem cepissent, diripuerunt eam, vel urbem captam milites diripuerunt.* Mas cuando no se halla, ella y el participio de pretérito se ponen en ablativo. Habiendo César conquistado la Francia hizo guerra á los romanos; *Galliâ devictâ, prœlinm Cæsar romanis intulit.*

Esplicacion de las oraciones de ESTANDO PARA Y HABIENDO DE.

34.—Las oraciones de *estando para* y *habiendo de* se hacen por el futuro en *rus* y tiempos de *sum, es, fui*; y cuando la segunda habla de presente ó de futuro, salen con *cum* á presente de subjuntivo, pero cuando habla de pretérito salen al pretérito imperfecto. Estando para partirme me despedí de tí: *cum profecturus essem, ultimum tibi vale dixi.* Estas oraciones, si se halla la persona que hace en la segunda, se podrán hacer por el participio de futuro en *rus*, y si se halla la que padece por el en *dus.* Habiendo de alabar la virtud haces burla de ella; *cum virtutem sis laudaturus, vel virtutem laudaturus, in eam ludis, vel in virtutem laudandam ludis.* Estas oraciones se usan rara vez por ablativo absoluto.

35.—Cuando las oraciones de *habiendo* llevan

de *haber* con presente ó futuro, salen al pretérito perfecto de subjuntivo. Habiendo de haber acabado no habias comenzado; *cum fuisses finem impositurus, vel cum finem te imposuisse oporteret, nondum cœperas*. Estas oraciones no se hacen por participio de futuro en *rus* por la persona que hace, ni por el en *dus* por la que padece, porque dichos participios no tienen el romance *haber*.

Nota. Estos son los modos mas comunes de oraciones, y de que mas necesitan los niños al principio para empezar á hacerlas; pero hay otros muchísimos muy elegantes que se aprenden mejor observándolos en los autores latinos, al paso que se van construyendo y aprendiendo de memoria.

ESPLICACION DE LAS PARTICULAS.

Sería cosa prolija é importuna el poner aquí los modos mas comunes de hablar, que vulgarmente se llaman partículas *del Padre Horacio Turselino, de la Compañia de Jesus. Aquí pondremos algunas para niños que comienzan á estudiar.*

1ª La partícula *al* es *cum*, y *á no*, *nisi*. A no haberte encontrado al salir de mi casa te hubiera buscado; *nisi te, cum è domo mea egrederer, nactus fuissem, quæsissem sanè*.

Aunque con romances de indicativo es *quamquam*, *etsi*, *tametsi*; pero con los de subjuntivo es *quamvis*, *etiamsi*, *licet*. Aunque estudié la leccion no la aprendí; *quamquam navavi operam lectioni, memoriæ non commendavi*.

2ª *Sin*, *sin que* ó *si no es que*, es *nisi* ó *quin*

cuando la segunda oracion trae alguna negacion; pero si no es *etiamsi non*, *quamvis non*, ó *quin*. No lo creeré sin que, ó, si no es que lo vea; *nisi videro, non credam*. Sin jurarlo, ó sin que lo júres, lo creeré: *quamvis non juraveris*, *credam*.

Sin ó *sin que* es tambien *quin* ó *cum non* cuando viene con oracion de verbo determinante. Me admiro de que sin haber peleado hayas vencido; *demiror te*, *quin vel cum non pugnaveris*, *vicisse*.

3ª *Como ó con tal que*, con romances de subjuntivo, es *modo*, *dummodo ó si*. Yo te lo diré como no lo digas; *ego tibi rem aperiam*, *modo ne dixeris*.

Con, *el*, *en*, son en latin *si* cuando la oracion segunda habla de futuro imperfecto, pretérito imperfecto ó pluscuamperfecto de subjuntivo; pero si la segunda habláre de otros tiempos, *con* suele ser *cum*, *quia* ó *quoniam*; *el*, *quod*; y *en*, *qui*, *quæ* ò *quod*. Harto nécio serás en fiarte de tu enemigo; *satis stultus sis*, *si inimico credas*. El haber pecado me cuesta caro; *quod peccaverim pœnas luo*.

4ª *Por haber* es *quod*, *eo quod* ó *quia;* y tambien *por* algunas veces. No te castigo por quererte mal, sino por haber pecado; *non te punio quod odio te habeam*, *sed quod peccaveris*.

Por y *para*, cuando significan el fin con que se hace la cosa es *ut*. Su oracion se puede hacer por todos los modos que se hace la de los verbos de *dar*, *tomar*, *etc.* como allí se puede ver. Dame la cuartilla para verla; *cedo scriptionem videndam*, *ut vel quam videam*, *etc.* Mas cuando

para sirve para comparaciones, es *cum*. Para trabajar tanto, poco salario me dan; *cum tamdiu laborem, exiguam mercedem accipio*. Y si la segunda oracion de *para* lleva *mas, mejor* ó romance equivalente, *para* es *si* con futuro en *rus* y *sum, es, fui* en indicativo, v. g.: para no acabar la obra, no la empieces; *si non es operi finem impositurus, ne initium facias*.

5ª *Por qué* en las preguntas es *cur, quid, quid ita*. *Por qué no*, es *quid ni, cur non, quin*. ¿Por qué tiemblas? ¿*Cur trepidas*? ¿Por qué no hablas? ¿*Quin loqueris*? Mas *porque*, en las respuestas, es *quia, nam, enim, etc.*; y *porque si no*, es *secus enim, alioquin, alias*. Procura venir á buena hora, porque si no, te costará caro; *fac ut commodùm adsis, alioquin dabis pœnas*.

Modo fácil para verter en español la cláusula latina.

Regla 1ª Leida la cláusula con toda reflexion, y haciéndose cargo de cuál es el verbo determinado, cuál el determinante, cuál el supuesto y cuál el caso regido, se empieza á construir por el adverbio, si le hubiere. De *exhortar*, como *eja, age, agite, agedum*. De *desear*, como *seu, sicut, quemadmodum, non secus*. De *llamar*, como *heus*; ó de *mostrar*, como *en, ecce, hem*. De *vedar*, como *ne, nequaquam*. De *preguntar*, como *cur, quare, quid*. De *resolver*, como *denique, demum, tandem*. Tambien los que tienen fuerza de relativos, como *cum, dum, donec*, y es bien que todos ellos se tomen juntos con otra parte de la oracion. Las

partículas negativas, como *nullus*, *nemo*. Las interjecciones, como *heus*, *hem*, *væ*, *etc.*

2ª *Despues del adverbio, si lo hubiere*, se tomará el vocativo, y si nada de esto hubiere, se tomará el ablativo absoluto, ó el verbo defectivo cuando entran en la oracion.

3ª Se sigue el supuesto del verbo principal con sus adjetivos, participios y casos que éstos rigieren, luego el verbo, y despues sus casos, y los regidos de preposiciónes.

4ª El adverbio se ha de tomar junto con el nombre ó verbo cuya significacion aumenta ó disminuye.

5ª La conjuncion se ha de tomar ántes que la parte adjunta.

6ª Los relativos se han de tomar inmediatos á su antecedente.

7ª El verbo principal, por cuya oracion se empieza, es el que vuelve mejor sentido. En las oraciones que hay subjuntivo è indicativo, se puede empezar por cualquiera.

8ª Si hay paréntesis, regularmente se guarda para el fin.

9ª Aunque la oracion esté hecha por pasiva, siempre es mejor repetirla por activa, y así se empezará por su ablativo, dándole sentido elegante.

10ª Finalmente, ha de ser tal la construccion, que si se escribiera como se repite, saliera la cláusula con perfecto cabal sentido.

FIN.

INDICE.

PÁGINAS

FE DE ERRATAS.

Pág.	Lín.	Dice.	Léase.
12	10	bibeuti.	bibenti
19	20	co-mmendatione	com-mendatione
22	21	esti	etsi
23	30	mil	mille
24	31	mille	mil
27	10	arbonum	arborum
42	16	virginti	viginti
id.	13	Qurites	Quirites
53	1	utl	uti
57	28	pos-umus	pos-sumus
58	4	nen	ne
id.	15	Mesopotomia	Mesopotamia.
66	23	iliís	illis
70	24	infensiùs	infentiùs
72	28	insgnia	insignia
73	23	trtsti	tristi
75	28	taerre	terræ
90	3	uon	non
id.	4	immortolibus	immortalibus
91	14	nobis	novis
93	32	on	non
96	6	ejectns	ejectus
id.	10	cnm	cum
97	8	qnum	quum
id.	10	qnod	quod
99	7	paullisper	paulis per

Pág.	Lín.	Dice.	Léase.
99	19	videbimar	videbimur
104	7	inmerscrit	immerserit
107	7	frigIda	frigida
109	7	Juppiter	Jupiter
id.	28	vcnientum	venientum
id.	31	Eervet	Fervet
id.	id.	rçdolent	redolent
113	13	lauguebunt	languebunt
118	32	Evpediat	Expediat
126	10	Eruerim	Eruerint
127	5	male fida	malefida
id.	9	Canduntur	Panduntur
id.	17	Teræbant	Ferebant
133	3	eigma	signa
136	2	terramqeu	terramque
138	19	saccrdos	sacerdos
140	20	175	375
id.	32	Ipnaros	Ignaros
141	24	divist	divis
id.	32	in injecit	injecit
143	26	nnde	unde
146	1	laarus	laurus
168	14	temnit	temuit
180	3	Nobilisbus	Nobilissimus
id.	24	Ft	Et
192	28	Trrtarcis	Tartareis.